

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1923.

A MAGYAR NYELVŐR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1923. évi dolgozótársai.

Adám Imre	Gulyás József	L. I.
Balassa József	Horváth Sándor	Munkácsi Bernát
Barcsai Károly	Kalima Jalo	Ifj. Radványi Sándor
Bebesi István	Karl Lajos	Rubinyi Mózes
Bocsári Kálmán	Kertész Manó	Schmidt József
Borsodi László	Kettunen Lauri	Spitzer Leó
Dénes Szilárd	Kner Imre	V. I.
Fokos Dávid	K. L.	Zolnai Gyula

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal	
<i>Bebesi István:</i> A mondatok jelentéstana	13 82	
	Nyelvművész-e Petőfi?	39 68
<i>Dénes Szilárd:</i> Gyulai Pál Petőfi stílusáról	81	
<i>Fokos Dávid:</i> Loderecker Péter szótáráról	8, 50, 85	
<i>Horváth Sándor:</i> Szólások magyarázata	5	
	Cimeres ökör. Ökörcimer	35
<i>Kardos Albert:</i> Petőfi. Születésének százados évfordulójára	1	
<i>Kertész Manó:</i> Az „és” kötőszó multjából... ..	45	
<i>Munkácsi Bernát:</i> Lélekmadár	72	
<i>Schmidt József:</i> A „gyúl” etimonja és a magyar kölcsönzavak ind eredetének kérdése	65	

Irodalom.

Kertész Manó: Szokásmondások. (<i>Balassa József</i>)	17
Jakobsohn: Arier und Ugrofinnen. (<i>Schmidt József</i>)	19
Vepsä hangtörténet	21
A magyar nyelvtanok és szótárak könyvészete... ..	21
Kúnos: Török népmesék	22
Donner: Die anlautenden labialen Spiranten. (<i>Fokos Dávid</i>)	53
Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (<i>B. J.</i>)	54
Horváth S.: A középkori magyar címertan jelképezése (<i>B. J.</i>)	55
Balassa J.: A magyar helyesírás (<i>K. L.</i>)	55
Balassa J.: Helyes magyarság (<i>Dénes Szilárd</i>)	76
Brugmann: Zu den Wörtern für heute, gestern, morgen in den indg. Sprachen (<i>Schmidt József</i>)... ..	89
Kollarits Jenő: Sprachpsychologische Notizen (<i>B. J.</i>)	90
Levéltári közlemények (<i>B. J.</i>)	91
Szakszótárak	91
Könyvek és folyóiratok... ..	22 56 76 91

Gyászjelentés.

Ojansuu Henrik (Kettunen H. Kalima J.)	56
---	----

Nyelvművelés.

Oldal

<i>B. J.</i> : Az egységes helyesírás felé 21. — Podgyász v. poggyász? 60. Helyesírási kétségek és botlások 93	<i>V. I.</i> Sejtetni engedi. — Beköltö- tözhető 78
<i>Bocsári K.</i> : A jugoszláv magyar ujságok helytelen írásmódja ... 26	<i>Zolnai Gy.</i> : Meghány-megvet 23. — Lej 58
<i>Dénes Sz.</i> : Szépen 92	A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban 26 93
<i>Kardos A.</i> : Helyesírás a helyes kiejtés ellen 94	Napilapjaink és a helyesírás 60

Magyarázatok.

<i>Ádám J.</i> : Szűzanya 32	<i>Karl L.</i> : Címerkérdés 97
<i>B. J.</i> : Imlet, emlet 30. — Honnan ered a börze neve 79	<i>K. M.</i> : A hatvanas számrendszer 28
<i>Bocsári K.</i> : Jelentésváltozások mint tájszók 99	<i>Kner J.</i> : Bolfrász. — A magyar katonanyelvhez 31
<i>Borsodi L.</i> : Tájszók 64	<i>L. I.</i> : Sorjáz 99
<i>Gulyás J.</i> : Pogány 63. — Táj- szók 64. — Egynémely háborus kifejezés. — A tréfás -i képző ... 99	<i>ifj. Radványi S</i> : Tájszók ... 32 64
<i>Horváth S.</i> : Hazajáró lélek 61. Hattyúdál 96	<i>R. M.</i> : Új könyvekről 99
	<i>Spitzer L.</i> : Az árut lehívni 32. — A -si képzőről 62. — Svéd és cseh 79 — Kilincs 98
	<i>Zolnai Gy.</i> : Kapsi 27

Szómutató.

beköltözhető 78	hamar 99	ökörcímer 38
Bolfrász 31	hárpia 5	pinkel 64
börze 79	hattyúdál 96	pogány 63
címer 97	hazajáró lélek 61	poggyász 60
címeres ökör 33	imlet 30	sejtetni engedi 78
csapott 99	kapsi 27	sorjáz 64 99
császkál 32	kilincs 98	svéd 31 79
cseh 79	kivan 64	szipakodik 64
elefánt, elefántoskodik 7	krokodilus-könnyek 6	szipoly 64
emlet 30	lehív árut 32	szűzanya 32
fingerl 32	lej 58	ütött 99
gyémánt hasad vértől 7	lélekmadár 63 72	vótér 64
gyúl 65	meghány-megvet 23	

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Kardos Albert. Petőfi. Születésének századik évfordulójára ...	3
Horváth Sándor. Szólások magyarázata ...	5
Fokos Dávid. Loderecker Péter szótáráról ...	8
Bebesi István. A mondatok jelentéstana. II.	13
Irodalom. <i>Kertész M.</i> Szokásmondások. (Balassa József.) — <i>Jacobsohn.</i> Arier. und Ugrofinnen. (Schmidt József.) — Vepsä hangtörténet. — A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. (B. J.) — <i>Kúnos.</i> Török népmesék. — Könyvek. Külföldi irodalom ...	17
Nyelvművelés. Meghány-megvet. (Zolnai Gyula.) — Az egyseges helyesírás felé. (B. J.) — A jugoszláviai magyar újságok helytelen írásmódja. (Bocsári Kálmán.) — A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban ...	23
Magyarázatok. Kapsi. (Zolnai Gyula.) — A hatvanas számrendszeréről. (K. M.) — Imlet, emlet. (B. J.) — Pótlások. (Kner Imre. Spitzer Leó.) — Szüzanya. (Ádám Imre.) — Tájézők. (Ifj. Radványi Sándor.) ...	27

A kiadóhivatal értesítései.

A nyomdai- és a papírárak folytonos emelkedése miatt kénytelenek vagyunk a Magyar Nyelvőr előfizetési árát jelentősen felemelni. **Az előfizetési díj 1923-ra évi 300 korona. Azoknak az iskoláknak, amelyek eddig is előfizetők voltak, évi 150 koronáért adjuk a lapot,** ha közvetlenül az iskola címére jár a lap. De kérjük az iskolák igazgatóit, a könyvtárak vezetőit, hogy az év elején pontosan és teljes összegében küldjék be a díjat közvetlenül a kiadóhivatalnak, mert a levelezés felesleges munkát ad és jelentékeny költséget okoz.

Könyvkereskedők csakis a teljes 300 koronás előfizetési díjból kapnak engedményt. A kedvezményes előfizetésből semmiféle levonásnak helye nincs.

Tanárok, tanítók és más tisztviselők 100 korona kedvezményes árban kaphatják a lapot.

Kérjük a Nyelvőr barátait, támogassák lapunkat ezentúl is, hogy hivatását tovább is teljesíthesse.

A Nyelvőr 1920, 1921 és 1922-iki évfolyama egyenként 200 koronáért kapható. **A régibb évfolyamok közül csak néhány évfolyam kapható még.**

A Nyelvőr legközelebbi száma március hó folyamán jelenik meg.

Elmaradt számok megküldésére vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán és mindig csak a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesíthetünk.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az Ethika-Könyvtár oly tudományos művek kiadását tűzte ki feladatául, amelyek a természeti és a szellemi tudományok, valamint a filozófia különböző köreiből vezetnek be az olvasót. E célból sikerült a legkiválóbb szakemberek közreműködését megnyerni, kik tárgyukat nemcsak kellő szakszerűséggel, hanem egyszerűsége közérthető és élvezetes formában adják elő. Az Ethika-Könyvtár tisztá, elfogulatlan tudományt akar nyújtani, hiven jelszavához, Spinoza mondásához: non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere. Mert az igazi tudás megszünteti az elfogultságot az emberek közt, elsimítja a szenvedélyek szűlő, egyenetlenkedést, megkönnyíti a kölcsönös megértést és emberré teszi az embert.

Az Ethika-Könyvtár eddig megjelent kötetei:

I. Schmidt József: Az ó-ind epika	Ára 300 K.
II. Ballenegger Róbert: A termőföld	Ára 400 K.
III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században	Ára 200 K.
IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat	Ára 400 K.
V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok	Ára 300 K.
VI. Czákó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai	Ára 300 K.
VII. Király György: A magyar ösköltészet	Ára 240 K.
VIII. Rubinyi Mózes: Vajda János	Ára 180 K.
IX. Szemere Samu: A jelenkori filozófia főbb irányai	(Sajtó alatt.)

AZ ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t. kiadása.

Főbizományos: LANTOS r. t. könyvesboltja.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

PETŐFI.

Születésének századik évfordulójára.

Irta Kardos Albert.

Petőfinek most, mikor ország-, sőt világszerte ünneplik, ép oly nagy hódolattal tartoznak a magyar nyelvtudomány munkásai, a *Magyar Nyelvőr* és dolgozótársai, mint a szépirodalom művelői, mint a költők és esztétikusok. Nemcsak hódolattal, hanem hálával; hiszen Petőfi kifogyhatatlan adattár, legfőbb bizonyító hely mindannyiunk részére, akik csak nyelvtudományi, stilisztikai és ritmikai kérdésekkel foglalkoztunk és foglalkozunk.

Hányszor hivatkoztunk Petőfire, mikor szavak jelentését, névszói vagy igei alakok használhatóságát, szórend helyességét, mondatnyi törvények érvényét kellett megállapítani, mikor a stilisztika, a verstan szabályait példákkal akartuk megvilágítani. — Ezt annyival inkább megtehetjük, mert Petőfi rendkívül tudatos volt a nyelvhasználatban, sokkal tudatosabb, mintsem első tekintetre gondolnók, kivált ha figyelembe vesszük hiányos iskolázottságát és fiatal korát.

²Tudatossága már csak következetes helyesírásából is kitűnik. Petőfinél sohasem található: *korcsma, lány, utolsó*, hanem *kocsmá, lyány, utósó*. Bizonyára a kiejtéshez való közeledés iratta vele így e szókat. Ugyancsak a kiejtést, legalább a magyarság többségének a kiejtését követte az *akközben, akkép, ekkép* stb. írásakor, míg az *itthonn, otthonn* kettős *n*-je nem annyira a kiejtésnek, mint a *kinnn, bennn, fennn* analógiájának tulajdonítható.

Azt hihetnők, hogy Petőfi, aki az iskolai renddel, a társadalmi szokásokkal, az illemszabályokkal, a katonai szabályzattal annyiszor összeütközött, bizonyára keveset törődik nyelvtani szabályokkal. Helyesírásának következetessége, illetőleg sajátossága, amelyre még sok példát hozhatnánk fel (*alumni, nyugott* stb.), nem azt bizonyítja, de még inkább tanúsítja a szabályokhoz való alkalmazkodását az *ikes* igék használata. Petőfi korában a külön *ikes* igeragozás szinte szentesített törvény volt s a költő meghajlik e törvény előtt és legfeljebb ha népies költeményeiben vét ellene. Tehát: *emlékezem, haragszom, gondolkodám, találkozámm, gazdagodjam* meg csak, *ott eszem el én*, mindenki *alvék*, ez aléltan *fekvék*, ördög *bujjék* az uradba stb.

Érdekes Petőfinek a nyelvújításhoz való viszonya. A nyelvújítás Petőfi tanulóéveiben éri el teljes diadalát, mikor az Akadémiaiban, a Kisfaludy-társaságban szinte korlátlanul uralkodnak a neológusok, közöttük az irodalmi triumvirátus: Bajza, Toldy, Vörösmarty. A nyelvújítás hatalmába keríti az iskolát, a sajtót, a művelt emberek társalgását, a köznyelvet. Hatása alól Petőfi sem vonhatja ki magát, de nem is akarja kivonni. Az ő népiessége nem jelent ortológiát, egyáltalában nem szándékszik szembeszállni a nyelvújítással; az izlésének megfelelő, a stílusába beleillő nyelvújítási szavakat, összetételeket, kifejezéseket éppen oly fentartás nélkül használja, mint amilyen szívesen, készségesen, még pedig szándékos készséggel veszi föl a népnyelv szavait, szólásait, tősgyökeres idiotizmusait.

Mindebből stíltelenség avagy izléstelen egyveleg korántsem lesz. Mert Petőfiben a belső forma, a kerek szerkezet biztos tudatosságával vetekedik az eleven stílusérzék. Az ú. n. *fentebb* stílus és az egyszerű, a népi, a köznapi előadás közti különbséget, e különbség fokait nemcsak átérezte Petőfi, hanem csodálatos biztonsággaal meg is valósította; elég hivatkoznunk *János vitézre* és *Salgóra, Te vagy, te vagy, barna kis lányra* és *Szeptember végére, Talpra magyarra* és *Egy gondolat bánt engemet*-re, hogy világossá váljék előttünk a nyelvbéli előadásnak nagy változatossága, a stílusnemeknek, akárcsak a műfajoknak, szembetűnő elkülönülése.

Petőfi nem az a nyelvalkotó, ami Vörösmarty, talán még kevésbé az a nyelvművész, ami Arany János. De amennyire e szempontokból kisebb, mint ők, más tekintetben nagyobb és több náloknál. Petőfi költészete állapította meg a nyelvújítás fattyúhajtásaitól megtisztított, a népnyelv virágaival felékesített művelt magyar nyelvet, amely annyi műfajra alkalmas, annyi stílusnemnek megfelel, amely színben, hangban gazdagon változatos, de közérthetőségben egységes, amelyen írni és beszélni, társalogni és szónokolni egyaránt lehet. — Itt aztán egy circulus vitiosusban forgunk. Bajos eldönteni, hogy vajjon Petőfi nyelve és a művelt magyar nyelv azért egyezik-e, mert Petőfinek már gyermekkorunkban megismert és életünkön végigkísérő költeményeiből tanulunk meg művelt magyarsággal beszélni és írni, vagy pedig azért, mert Petőfinek a közérthetőség, a nyelvújítási vívmányokból és a népnyelvi kincsekből fölépült stílus örökre biztosította a népszerűséget.¹

¹ Petőfi viszonyáról a nyelvújításhoz érdekesen nyilatkozott Volf György a *Nyr* 4. kötetében (266. l.): „A nyelv nem akadály a költőnek, legfeljebb olyanak, aki ügyetlen hozzá. Annak aztán persze hogy jobban inyére van a neológia, mely mindent megenged, csak azt nem, hogy a költő magyarul írjon. Hiszen láttuk, hogy mikor Petőfi azon a szívből fakadt és szívhez szóló, tősgyökeres magyar nyelven kezdett zengen, neológusaink a költőt nagy finoman parasztnak nyilvánították, mert azt a mesterkéletlen, természetes szép nyelvét alkalmasint bagóizúnek, meg hagymabúzúnek találták. Ami Petőfiben és Aranyban szép, abban nincsen része a neológiának; és amiben van, az nem szép. — Magam is tudom, hogy itt-ott afféle szabadság csúszott a tollukba; de csak nem azért, hanem mind a mellett nagy költők.“

Bármint álljon a kérdés, Petőfinek fontossága a magyar nyelv történetében, a magyar beszéd életében szinte fölmérhetetlen és megbecsülhetetlen. Bízvást odaállíthatjuk *Károlyi Gáspár bibliafordítása és Szenci Molnár Albert zsoltárái mellé*. Ezeknek a nyelven századokon át imádkozóit száz meg százezer magyar, de nemcsak istenével beszélt azon, hanem mindennapi gondolkozása és fogalmazása is hozzáformálódott a bibliához és a zsoltárhoz.

Petőfi köiteményei háromnegyed század óta szívódnak mind mélyebbre milliő és millió magyar lelkébe, beszédebe és írásába. Bizonyos, hogy szálló igék, szólások, közmondásszerű kifejezések, egész és töredék mondatok (*Arany kalással ékes rónaság, Csapot, papot, Egy anyaméhből született, Feleségek felesége, Ha férfi vagy, légy férfi, Jogot a népnek, Tiszteljétek a közkatonaikat, Szép állat az asszonyi állat, Ejh, ráéruink arra még, Rég veri már a magyart a Teremtő, Talpra magyar* stb. stb.) senkiből sem hatoltak bele a magyar írott és beszélt nyelvbe nagyobb számmal, mint Petőfiből. Ezek már annyira elvegyültek mindennapi szavaink és kifejezéseink között, annyira belesüppedtek a magyar nyelv országútjának a kövezetébe, hogy csak a nyelvész csákánya tudná onnan mindezt kifejtetni. Mikor anyánkat szeretjük, szerelmesünket imádjuk, hazánkért lelkesedünk, a szabadságért rajongunk, mindezen érzelmeink kifejezéséhez Petőfinek sok, nagyon sok szavát és szólását használjuk, legtöbbször inkább tudat nélkül, mint tudatosan.

A magyar nyelv, a magyar írás, a magyar beszéd tele van Petőfi emlékjeleivel, örök nyomaival. Valóban az ő neve, az ő szelleme, az ő dicsősége csak a magyar nyelv életével együtt érhet véget.

SZÓLÁSOK MAGYARÁZATA.

Irta Horváth Sándor.

I. *Hárpia*; *valóságos hárpia*.

Különösen kíméletlen, kegyetlen nőről mondják, főleg az olyanról, aki házsártos, folyton zsörtölődik; aki férjét, vagy ember-társait a pusztulásba, romlásba kergeti. Nyilvánvaló, hogy a görög-latin mitológiából vették át az egyes népek. A görög mitológiában a dühöngő vihar istennői.¹ Kérdés mármost, hogyan került forgalomba az egyes népeknél a fenti, némileg elváltoztatott alakjában és értelmében?

A latin *Physiologusok* és fordításaik révén; mert a görög ős-*Physiologusok*ban a „harpia“-fejezet nem szerepel. Ismeri azonban már a picardiai Péter (Pierre le Picard, XIII. sz. eleje; XVI. fej.), *Contempré-i Tamás* (Thomas Contempratensis; 1233—48

¹ Ld. Ókori Lexikon. *Milchhöfer*, Die Anfänge der Kunst in Griechenland, Lipcse 1883. 57, 151, 155, 165, 236 és 244. II. Továbbá *Vergilius*, Aeneis III. 211.

közötti időből); és végül *Beauvais-i Vince* (Vincentius Bellocensis; 1250 körül, XVII. k. 94. fej.). Azonban *Albertus Magnus* már mesének minősíti a hárpíáról költött történetet. A fentiek valamelyike révén került azután a M. N. Múzeum XIII. sz. Physiologusába, amelyben mint utolsó, toldalék-fejezet (28.) szerepel.¹

„Van egy madár, amelyet arpiának neveznek; és olyan a természete, hogy pusztá látásával is megöli az embert. Ennek megtörténtevel nagy és leküzdhetetlen szomszédja támad, rögtön vízhez röpi, és itt a vízben látja, hogy magához hasonlót ölt meg. Akkor azután fájlalja, hogy ezt tette és erősen sír. Azután visszarápúl a legelőre és elfelejt mindent. Imígyen a bűnös, aki vétkezve megöli a lelkét. 134 [?].“

Az elmondottakból megállapítható, hogy a fejezet írója ezen női felsőtesttel ábrázolt, kegyetlen madár természetét a Hugo de S. Victore XII. századi bestiáriusában szereplő krokodilus-fejezetből vette át, úgyhogy a *hárpia-könnyek* vagy *krokodilus-könnyek* egyet jelentenek; t. i. az álnok, hamis könnyeket.

A M. N. Múzeum Ph.-ának hárpia-fejezete pedig az elől említett, kegyetlen nő természet alapforrása.

A természetrajzban elég kicsiny, ártatlan madár: a *sziürke vészmadár* (Puffinus Kuhli Boie), amelyről Reiser² bebizonyította, hogy azonos a Homeros és Vergilius „harpia“-jával, és amely tömegesen lakja a Strophád-szigeteket. Nem tévesztendő tehát össze a „hárpia“ nevű délamerikai sassal (Thrasaëtus harpya L.), amely már a Physiologus leírása alapján — ideges, veszekedő természete folytán — nyerte ezt az elnevezését. (Vö. Brehm, VI. k. 252. és 424. ll.)

II. *Krokodilus-könnyek.*

Az álnok módon, gazul ejtett, hazug könnyeket, sajnálatot fejezik ki oly emberek részéről, akik mások előtt az olyan embertársuk fölött sajnálkoznak, meg is könnyezik, akit éppen ők döntöttek bajba, veszedelembé, végromlásba.

Dalmady Zoltán érdekes műve³ a krokodilusnak ezen, természetesen mesébe illő tulajdonságát nem ismeri. De nem találjuk a krokodilusnak ezen vélt tulajdonságát sem a görög, sem a göttweihii latin Physiologus-csoportban. Ez szintén a francia *Hugo de S. Victore* XII. századi bestiáriusában szerepel először. Azt mondja ugyanis: „Ha egyszer emberre akad, és le tudja győzni, fel is falja, és azután *mindig siratja.*“⁴ Átvette tőle *Vilmos*, a normandiai költő is. *Gáti I.* ismert művében (235. l.) *Buffon*, a nagy francia természettudós nyomán olyképpen módosítja ezt a mesét,

¹ L. Horváth Sándor, A Physiologus, az Ethnogr. 1921. évi folyamában. Különlenyomatban is.

² Orient. Monatsbl. 1902, 133. l.

³ Mendemondák a természettudomány köréből (Budapest, 1909.).

⁴ „Qui si aliquando inveniatur hominem, comedit eum, si vincere potest, et postea eum semper plorat.“

hogy „minekutánna meg-ette az állatot, keservesen meg-sirattya“. A német *Krokodils-Tränen* kifejezés ugyanezen források alapján keletkezett.¹

III. *Elefántoskodás, elefántoskodik, az elefánt szerepét játssza.*²

E kifejezésekkel azt a szerepet jelöljük, amikor valaki (nő v. férfi) társának, barátjának — főleg szerelmeseknek — esetleg bűnös cselekedetében személyesen részt vesz, azt elősegíti, jelenlétével az illetőnek cselekedetét leplezi, takargatja. E kifejezések az összes görög és latin stb. Physiologusokban előforduló *elefánt* fejezeten alapszanak. Ezek a fejezetek azt írják ugyanis egytől-egyig vallás-erkölcsi, jelképes moralizálással az elefántról, hogy nagyon hidegvérű, nyugodt állat, nem hajlik a bujaságra. Amikor azonban elérkezik az üzekedés ideje, akkor a nőstény a paradicsom (Tigris és Euphrátes) közelébe megy a hímmel s ott egy mandragóra nevű gyümölcsöt kínál a hímnak; ennek élvezete után feltámad a vágy, az üzekedés és fogamzás (bűnbeesés) megtörténik stb. Ezzel az ügyesen kitalált mesével Ádám és Évának a bűnbeesését jelképezi és vallás-erkölcsi magyarázatokat fűz hozzá.

Mint hogy a görög és latin Physiologusokat számos keleti és európai nyelvre lefordították, e kifejezések az illető népek nyelvében mind e közös ősforrásból fakadtak.

IV. *Gyémánt hasad vértől.*

Mint hogy már a legrégebb időkben is ismerték a gyémántnak rendkívüli keménységét, ez a kifejezés azt akarja jelenteni, hogy miként pl. Achillesnek is megvolt a maga gyenge oldala, Achilles sarka, épúgy minden dolognak megvan a maga nyitja, csak tudni, ismerni kell azt. Ma természetesen mindenki tudja, hogy a fenti mondás éppen olyan mese, mint pl. az is, hogy a gyémánt vagy a borostyánkő a mérget és az oknélküli félelmet (hypochondria) eltávolítja az emberből stb. Már Gáti István³ is írja: „A gyémánt-ról szóló mese, hogy csak ketske vérrel törettetnék-el, régi hazugság.“ A gyémánt keménységéről és gyógyító voltáról már Plinius is ír: XXXVII. 4, 47. Azután Sevillai Izidor, az *Etymologiae sive Origines*, liber XVI. cap. 13 (Migne, Patr. Lat. LXXXII. 557. hasáb) részletesen ír róla.

Ügyszólván szóról-szóra átveszi a szöveget Hugo de S. Victore Physiologusa (XXXIV. fej.), amelyben a fenti mesés tulajdonságok és gyógyító erők mind szerepelnek. Tőle vette azután át Vilmos, a normandiai költő (Guillaume le clerc, XIII. sz.) bestiáriusa is, a 3333—3426. verssorokban. Mindkettő szerint a gyémánt a vallás-erkölcsi jelképezésben *Krisztus Urunkat* példázza. Kétségtelen

¹ Vö. *Lauchert*, Physiologus c. művét.

² Kiegészítésül *Tolnai Vilmosnak* a Magyar Nyelv-ben (12:26) közölt cikkéhez.

³ A Természet hist. 37. 1.

tehát, hogy részint a neki tulajdonított gyógyerejénél, azután vallás-erkölcsi jelképénél fogva kedvelt talizmánja volt az összes népeknek és ezért, meg értékes, szép voltánál fogva egyik legkedveltebb ékszer-kövünk ma is.

LODERECKER PÉTER SZÓTÁRÁRÓL.

Irta Fokos Dávid.

I. Loderecker Péternek 1605-ben Prágában megjelent hétnyelvű szótára Szabó Károly szerint „tulajdonképen nem más, mint Verantius Faustus Velencében 1595. nyomtatott öt nyelvű szótárának új kiadása, megtoldva Loderecker Péter által a lengyel és cseh nyelvvel“ (Régi M. Könyvtár I. 399 és 279). Hasonlót állított már 1834-ben Gyurikovits György Verancsics-életrajzában (a Ponori Thewrewk Józseftől újra kiadott szótárban): „Petrus Loderecker ...idem hoc Fausti Verantii Dictionarium lingva Bohemica et Polonica locupletatum ... edidit“ (id. m. XVI—XVII. 1.).¹ Ugyanaz a véleménye Melichnek is, aki „A magy. szótáriróladalom“ c. munkájában így jellemzi Loderecker szótárát: „Verancsics „Dictionarium“-át 1605-ben Prágában újból kiadta Loderecker Péter bencés szerzetes. A művön azonban több változtatást tett. Mindenekelőtt az eddigi öt nyelvhez (lat., olasz, ném., horv., magy.) hozzácsatolta a lengyel és a cseh nyelvet, s a szótár ezzel hét nyelvűvé vált. A latin-olasz-horvát-cseh-lengyel-német-magyar rész elé hét nyelven bevezetést írt ... A főrész után van olasz-latin, horvát-latin, cseh-latin, lengyel-latin, német-latin, magyar-latin szómutató ...“ (NyK 36:169—70). Legújabban Sági Istvánnál is csak annyit tudunk meg Loderecker szótáráról, hogy „Verantius Dictionariumának cseh és lengyel nyelvvel bővített kiadása“ (A m. szótárak és nyelvtanok könyvészete. M. Könyvszemle 1920—21, XXVIII. 100.).²

Ezek alapján Loderecker magyar adatait alig méltatták figyelemre és természetesen látszik, hogy Melich a magyar nyelvészeti szempontból csekély értékűnek vallott szótárt illetőleg a következő eredményre jut: „A kiadásnak magyar nyelvészeti tekintetben jóformán semmi értéke sincs. Loderecker ugyan tudhatott magyarul, mert a Verancsicsnál előforduló egyik-másik sajtóhibát kijavította, azonban egyetlen szóval sincs megszaportva a Verancsics magyar szókészlete. A m. szómutató sem sokat ér, mert benne nincsen felsorolva mind az a szó, amely a főrészben előfordul. S a szómutatóban is ismétlődnek a főrész sajtóhibái“ (NyK 36:170).

Ez a Loderecker szótáráról vallott felfogás azonban, mint látni fogjuk, helyesbítésre szorul.

¹ Gyurikovits még el is itéli ezt az eljárást: „Lodereckerus itaque alienam rem suam fecit“ (uo.).

² Lásd még Ballagi, Régi magyar nyelvünk és a NySz I. 376—7.

Nézzük tehát kissé közelebbről a két szótárnak egymáshoz való viszonyát a magyar adatok szempontjából.

II. Kétségtelen, hogy Loderecker a legtöbb esetben szolgálilag követte, másolta Verancsicsot (a horvát előszót különben is Vrancsich nevével kezdi). Különösen feltűnő, hogy:

a) Változatlanul átvette V. adatait sajtóhibáikkal együtt; pl. bubo 'bagoly' — V. L.¹ 'Bagoly'; minus — V. L. *Kevevesb*; partim — V. *Resz-szernith*, L. *Reszsernih*; perpetuus 'örök' — V. L. *Füreük*; repetere 'visszakérni' — V. *Vika-kerni*: L. *Vikakerni* stb.

b) V.-nak a helyesírását minden következetlenségében is követi; pl. acetum V. L. *Eczeth*, de acidus — V. L. *Eczetes*; aduena — V. L. *Yüvevény*, de aduentus — V. L. *Yüüvetel* és aditus — V. L. *El yüüvetel*; amburere — V. *Keüürnyeüüigetni*: L. *Keüürnyeüüigetni*, de ambesus — V. L. *Keornyulmeget* és ambire — V. L. *Keürnyul yarni*; flatus — V. L. *Füvas*, de flamen — V. L. *Fuas*; tonitru — V. *Meny-deüürgees*: L. *Menydeüürgees*, de tonare — V. *Meny-dorgeüünni*: L. *Meny dorgeüünni* stb.

c) V-nál a patientia szó alatt tévedésből a magyar szavak rovatában mint a szónak m. megfelelője a szláv *Vzlarplyenye* (vö. horv. *Tarplyenye*) szerepel. L. nem veszi észre, hogy ez nem magyar szó és nála is patientia — *Vzlarplynye*, sőt a magyar-latin szómutatóban is: *Vzlarplyenye* — patientia. (Vö. NySz Bevezetés IX. 1., Ballagi: Régi m. nyelv. I. 377.)

Sőt bizonyos tekintetben több hibát találunk L. szótárában, mint a V-ében:

α) Sok az új sajtóhiba; pl. abalienare — V. *Idegenitenni*: L. *Indegenitenni* (azonban a szómutatóban *Idegenitenni*); anguis — V. *Kigyo*: L. *Rigyo* (szóm. *Kigio*; coxa — V. *Czom*: L. *Azom* (szóm. is: *Azom*); fraenum — V. *Zabola*: L. *Zaboka* (szóm. *Zabola*) stb.

β) Több szónál azt a hibát követte el a szedő, hogy a szó m. megfelelője helyett a szomszédos szó megfelelőjét tette ki másodsor; pl. famulus — V. *Szolga*: L. *Szolgalmi*, mert a megelőző szó famulari — V. L. *Szolgalmi*; gestatio — V. *Hordozas*: L. *Viselni* (vö. gerere — V. L. *Viselni*); ludibrium — V. *Chufsagh*: L. *Chufolni* (vö. ludificare — V. L. *Chufolni*). A szómutatóban azonban mindezek a szavak a maguk helyes jelentésével szerepelnek.

γ) Néha meg hosszabb szavak önkényesen el vannak vágva, mintha a szedő elfelejtette volna a szót végig kiszedni, vagy pedig szándékosan rövidítette a szót; pl. criminari — V. *Szidalmazni*: L. *Szidalma*; ineptia — V. *Alkolmatlansag*: L. *Alkolmat*; lucifer — V. *Haynal-chillagh*: L. *Haynal*. (Azonban a m.-l. szómutatóban helyesen: *Szidalmazni*, *Alkolmatlansagh*, *Haynalchillagh*.)

δ) Egy helyütt néhány szónak a magyar fordítása teljesen össze van zavarva²: vltro — V. *Szabad-akarátbeul*: L. *Bagoly*; vlula — V. *Bagoly*: L. *Ordítanni*; vlulare — V. *Ordítanni*: L. *Ordítás*; vlulatus — V. *Ordítás*: L. *Keüdeük*; (vmbilicus már helyesen — V. L. *Keüdeük*). A szómutatóban azonban ezek a m. szavak is helyesen vannak latinra fordítva.

e) Több címszó, amely V-nál megvan, fordításaival együtt L. szótárából ki-maradt; pl. certus, indicium, interpretari, mane, nere, pala-

¹ V. = Verancsics; L. = Loderecker.

² A többi nyelvbéli megfelelések helyes sorrendben vannak közölve.

tum, polluere, velamen stb. A m.-lat. szótmutatóban azonban megvannak mindezek a szavak.

5) Néhány szónál kimaradt a magyar jelentés; pl. gryllus — V. *Thyēū-cheük*, buccula — V. *Tehenechke*, satiſ — V. *Elegħ* stb. Proscribere alatt (V. *Szam kivetni*) meg a német jelentésnek egy része átnyúlik a m. rovatba és ezért szorult ki a m. fordítás. Azonban az ilyen módon kimaradt magyar szavak is mind megvannak a szótmutatóban V. értelmezéseivel.

7) L. néha rosszul olvassa V-nak az adatait, azáltal, hogy a rövidítéseit félreérti. V-nál néha az *m*, de gyakrabban az *n* csak a megelőző magánhangzó fölé tett hullámos vonással van jelezve, pl. *Nē* (= nem), *Szerēchellēsegh* (= szerencsétlenség). Mármost pl.: specus V-nál *Barlangħ*, *Verē*: L. *Barlangħ*, *Verēn* (a szótmutatóban is *Weren*; vitricus — V. *Mostoho-attyā*: L. *Mostoho attyan* (ugyanígy *n*-nel a szótmutatóban is).

Vö. még lejjebb az 5. pontot.

De ha az előbbieken alapján azt hinnők, hogy L. ennél fogva csak hibásabb második kiadása V-nak, egészen helytelenül ítélnők meg L. szótárát. Mert viszont számos esetben Loderecker eltér, még pedig tudatosan eltér Verancsicstól.

Igy azonnal szemünkbe tűnik, hogy L. a latin szavak ábécérendjén változtatott. V-nál t. i. a latin igék mindamellettt hogy infinitivusban vannak fölvéve, mégis rendszerint azon a helyen állanak, amelyre a praes. imperf. egyessz. 1. személye alapján kerülnének, pl. az exemplum, exire, exequiae sorrendben exire tkp. exeo helyére jutott; cognomen, cogere — prosper, prodesse — nixus, nare, nobilis sorrend eredeti cognomen, cogo — prosper, prosum — nixus, no, nobilis sorrendre mutat vissza stb.¹ L. az egész latin anyagot szoros ábécérendbe szedte. Azonfelül más következtetéseket is kiküszöbölt. V-nál pl. kétszer szerepel a socors és a socordia szó, először a 95. lapon secare után, tehát tkp. secors helyén (itt fordítása *Reüst*, *Reüstsegh*), és másodszer a 98. lapon socius után, tehát a maga helyén (itt m. megfelelője *Tunya*, *Tunyasagh*).² L-nél csak egyszer van socors, socordia,

¹ Ez is azt bizonyítja, hogy V. műve nem lehet „minden tekintetben önálló, eredeti alkotás“, ahogyan Melich eredetileg gondolta (l. NyK 36 : 168), hanem — mint ahogyan későbbben Melich maga is helyesbítette nézetét — „Verancsics a maga szótárkáját főleg Calepinus alapján készítette“ (NyK 42 : 342). Hogy V-nak olyan szótár volt a forrása, amelyben az igék első személyben voltak közölve, azt mutatja még a következő két ige is: 1. confutare V-nál *Meg hamisítom* (Calepinus confuto — *Meg hamisító, meg czáfolom*), 2. perpetrare V-nál *Tselekezem* (Cal. perpetro — *Meg tselekezem*). Néhány nyomból azt is meg lehet még állapítani, hogy V. előtt olyan szótárnak kellett lennie, amelyben a szavak nem szoros ábécérendben, hanem sokszor etimológiai csoportokban voltak felsorolva. Csak így érthető, hogy szótárában mensor csak metiri után következik (Calep.-nál is: metior, menses), magia után nem magis, magister, hanem azonnal magus következik (C-nál is közvetlenül egymás után következik magus, magia).

² A következtetésnek megint Calepinus lehet az oka, akinél a szó csak secors, secordia alakban szerepel, szintén mindjárt seco és ennek továbbképzései után. V. tehát, bár socors alakot írt, mégis a secors alakot is

még pedig socius címszó után; itt fordítása *Tunya, Tunyasagh*, de a szómutató szerint *Reösth, Reöstsegh* is 'socors, socordia'.

Eppígy V-nál kétszer van meg az aduersari címszó: aduentus után (*Ellenkedni*) és a következő lapon aduolare után (*Elenkedni*), L-nél csak egyszer: aduentus után (*Ellenkedni*). V-nál van acer, ris (*Ochò*) és acus, eris (*Ochò*), L-nél csak egyszer acus, eris (*Ochò*). — Viszont V-nál periurare csak egyszer fordul elő (periurium után); L-nél kétszer van meg ez a szó peierare alakban, még pedig periurium után és azonfelül még peior előtt is.

Már ezek a változtatások is arról tanuskodnak, hogy L. megfontoltan változtatott V. szótárán, de ezeknél sokkal fontosabbak a magyar anyagon végzett változtatások:

1. L. több helyen kijavította V-nak a sajtóhibáit; pl. comutare — V. *Dherelni*: L. *Cherelni*; damnum — V. *Kaav*: L. *Kaar*; fracere — V. *Kodhadni*: L. *Rodhadni*; terrenus — V. *Feüldi*: L. *Feüldi* stb.¹

2. A magyar szavak írásában mutatkozó következetlenségeket sok esetben kiegyenlítette; pl. animal, animans — V. *Alath, Eelü alath*: L. *Alath, Eelü alath*; candella, candellabrum — V. *Gyerthya, Gierthia-tarto*: L. *Gyerthia, Gyerthia tarto* stb. Ez a törekvés azután egy bizonyos alaknak a következetes használatára is vezethet; pl. V-nál cantare, canere — *Enekelny, modulari, psallere* — *eneklenni*, L-nél: cantare — *Eneklenni, canere, modulari, psallere* — *Eneklenny*.

3. Ezt a következetességre való törekvést az összetételek írásában is megfigyelhetjük. L. az összetételeket vagy egybeírja (pl. V-nál occultus — *El-reüiteüth, aequaliter* — *Egienlü-kepen* stb., tehát kötőjellel, aedes — *Egy haz, alnus* — *Eger fá, caedere*² — *Helt adni* stb., tehát két szóba írva; L-nél egyformán: *Elreüteüth, Egienlükepen, Egyhaz, Egerfá, Heltadni* stb.), vagy pedig kötőjel nélkül két szóba írja (pl. V-nál: ablegare — *El-Keüldenni, abolere* — *Semmie-tenni, abies* — *Fenyü-fá* stb., L-nél: *El keüldenni, Semmie tenni, Fenyü fa* stb.).

4. Ha a latin szó V-nál két rokonértelmű magyar szóval van fordítva, L. a két szó sorrendjén gyakran változtat; pl. pestis — V. *Mirigy, Deüig*: L. *Deüig, Mirigi*; natus — V. *Neüit, let*: L. *Let, Neüit*; morari — V. *Mulatni, kesni*: L. *Kesni, Mulatni* stb.

5. Néha a két rokonértelmű szó közül az egyiket elhagyja; pl. arrogantia — V. *Keüelység. Akarat*: L. *Kevelyseg*; foetus — V. *Terhes, nehezkes*: L. *Nehezkes*; grauidus — V. *Nehezkes, Ter-*

megtartotta. (Valószínűnek tartom, hogy a socors alakot V. egy másik forrásból vette. Annak a kimutatására, hogy V. Calep. mellett más forrást is használt, még legközelebb visszatérünk.)

¹ Néha csak a szómutatóban; pl. rusticitas — V. L. *Parartsagh*, de a szómutatóban *Parazitsagh*; mederi — V. L. *Orvosilanni*, de a szómutatóban helyesen *i*-vel.

² L-nél helyesen: cedere.

hes : L. *Nehezkes* stb. Minthogy azonban rendszerint az így elhagyott szavak is szerepelnek a szómutatóban, nem lehetetlen az sem, hogy itt tkp. csak a szedőnek önkényes rövidítésével (l. fönt a γ pontot) vagy talán véletlen tévedésével van dolgunk.

6. Sok szónak L-nél más a hangalakja, mint V-nál, részint azért, mert L. más nyelvjárásból való alakot használ, részint csak fonétikusabb az írásmódja:

a) magánhangzók tekintetében tér el; pl. *adiudicare* — V. *Neki etelni* : L. *Nekiitelni*; *aditio* — V. *El menis* : L. *Hozzamenes*;¹ *abstrusus* — V. *El rütiit* : L. *El reoijteth*; *absynthium* — V. *Eüreim* : L. *Vreöm* stb.

b) a mássalhangzók mutatnak eltérést; pl. *adimplere* — V. *Megh tüitenni* : L. *Megh tüitenni*; *columna*, *fulcrum* — V. *Yamol* : L. *Gyamol*; *vrta* — V. *Chalan* : L. *Chialian* stb.

7. A szó végződésében tér el V-tól:

a) elhagyja a személyragot: *acies* — V. *Eeli* : L. *Eel*; *acumen* — V. *Eli* : L. *El*;² *cacumen* — V. *Teteye* : L. *Teto*;

b) hozzátész személyragot: *a*, *ab*, *abs* — V. *Teiil* : L. *Teüle*; *accersire*, *accire* — V. *Hinni* : L. *Hinnia*;

c) többesszám helyett egyszámot használ: *epulae* — V. *Etkek* : L. *Etek* (ugyanígy a szómutatóban is);

d) első személy helyett infinitívust használ: *confutare* — V. *Meg hamissetom* : L. *Meghhamissetenni*.³

8. Több szónál L. a magyar fordítást szándékosan elhagyja. L. ugyanis észrevette (ill. — mint lent látni fogjuk — talán inkább figyelmeztették rá), hogy V-nál néhány szónak téves a magyar fordítása, ezeknél azután L. elhagyta a m. értelmezéseket. Így *reuerendus* — V. *Keutel-vereü* (vö. *restio* — V. *Keutel-uereü* : L. *Keütelvereü*), *salire* 'ugrani' : — V. *Sozni* (vö. *salire* 'sózni' : V. L. *Sozni*), *vespillo* 'sírásó' — V. *Teneripup* (vö. *vespertilio* 'denevér' : V. L. *Teneripup*).⁴

9. Összetétel helyett egyszerű szót használ:

a) főneveknél: *abauus* — V. *Ded-eiüssüm*; L. *Eiüssüm* (azonban a szómutatóban *Dedeiüsseum*, úgyhogy ez talán nem szándékos változtatás; vö. 5. pont); *abbas* — V. *Appatur* : L. *Appat* (ugyanígy a szómutatóban is; de jellemző, hogy a szómutatóban a második tag is a *bba*s jelentéssel szerepel: *Appat* — *Abbas*, *Vr* — *Abbas*, *Domin*');

¹ L. még lent a 11. pontot.

² Vagy talán az *i* csak a palatalizálásnak lenne a jele? Vö. GyöngySz 295 *acies* : *Fely* (olv. *Eely*, nem : *Ely*, mint Melich gondolja; vö. 284 *acumen* : *Keesnek auagy feyszeneh* . . . *az eely* . . .), l. Melich GyöngySz XXXIV. 1.; vö. Simonyi Nyr 38 : 425. Vö. még : *rudens* — V. L. *Keütely* (C. *Haio kötel, alaltsag*; GyöngySz *anquina* : *túnis nauis* : *hayo kötely*; *antenna* . . . *az kötely az gallyaba* . . .).

³ L. fönt a 10. l. jegyzetét. — *Perpetrare* azonban L-nél is változatlanul *Tselekezem*.

⁴ V-nál a helytelen fordítás olyan módon magyarázható, mint fönt tettük L-nek hasonló hibáival (l. a β pontot). — Néhány szónál — mint fönt ζ pont alatt láttuk — csak véletlenül maradt ki a magyar jelentés.

b) az igekötőt hagyja el: *supplere* — V. *Megh-tellyesetēni*: L. *tellyesetenni* (a szómutatóban azonban *Megh tellyesetenni*). (Vö. 5. pont.)

10. V-nak az értelmezéseit megtoldja egy-egy rokonértelmű szóval; pl. *aedificium* — V. *Epetes*: L. *Epetes*, *Epület*; *aether* — V. *Meny*: L. *Meny*, *Eegh*; *aliquis* — V. *Nemely*: L. *Nemely valakij* stb. (L. lejjebb.)

11. Egészen más magyar szóval fordítja a latint, mint V.; pl. *abscedere* — V. *El-menni*: L. *El tavozni*; *acerbus* — V. *Savanyu*: L. *Keserő*; *aequabilis* — V. *Hasonlo*: L. *Hasonlothato* stb. (L. lejjebb.)

12. De legfontosabb eltérése, amely a szótár értékéről való véleményünkre is döntő befolyással van, az, hogy L-nél több (összesen 19) olyan címszót is találunk, amely V-nál nincsen meg. Ezek a következők:

a) *axungiarium* (ez csak cseh, lengyel és német nyelvre van lefordítva); *Latine* (csak éppen a magy. értelmezése hiányzik);

b) a következők azonban mind a hat nyelvre vannak lefordítva: *Bohemia* — *Chéhorzagh*; *Dalmata* — *Tót*, *Toot*; *Dalmatia* — *Tootorszag*; *Dalmatice* — *Tootul*; *discere* — *Tanulni*; *Germania* — *Németország*; *Germanice* — *Németol*; *Germanus* — *Német*; *Italice* — *Olaszul*; *Italus* — *Olasz*; *Polonia* — *Légiel ország* (a szómutatóban: *Légielország*); *Polonice* — *Lengiel öll*; *Polonus* — *Lengiel*; *Praga* — *Pragha*; *Vngaria* — *Magyarország*; *Vngarice* — *Magiarol*; *Vngarus* — *Magiar*.¹

A felsorolt eltérésekből nyilvánvaló, hogy L. szótárának magyar része nem tekinthető pusztán V. szótára újabb kiadásának. Annak az eldöntéséhez, hogy L. szótárának tulajdoníthatunk-e mármost nagyobb nyelvészeti értéket, elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy L. az eltérésekben mennyiben eredeti. (Folytatjuk.)

A MONDATOK JELENTÉSTANA.

Irta **Bebesi István.**

— Második közlemény. —

2. De élettelen vagy mozdulatlan alakok leírásában is hatásosak a rövid, kihagyásos kijelentő mondatok, mert a leírás velejében nem más, mint a lényeges alkotó elemek felsorolása. És e röpke mondatok alig tartalmazznak többet a lényeg felsorolásánál. Ép ezért az írók és költők gyakran állítmánytalan mondatokat, sőt magányos szavakat sorakoztatnak felsorolásszerűen egymás után

¹ A *sedecim* szónak L-nél csak a cseh, lengyel, és ném. fordítása van meg, V-nál *sexdecim* alatt megvan a m. Tizen-hat is; L-nél a szómutatóban is *Tizenhat*: *Sexdecim*.

(vö. újabb irodalmunk impresszionista leírásaival). Ez az eljárás a forma alkalmazása a lényeghez.

Példák: „De Füred is ilyen kietlen, szomorú, rideg... Düledező házak, ezek födelén és az udvarokon buja fű és paréj, az emberek sápadtak és szótlanok, az utcák üresek, zajtalanok...“ (Petőfi: Úti levél.)

Szó benszakad, hang fennakad, Lehellet megszegik. (Arany: Walesi bárdok.)

Az éjszaka közeledik, A világ lecsendesedik, Pihen a komp, kikötötték, Benne hallgat a sötétség. De a kocsmá bezzeg hangos! Munkálódik a cimbalmos, A legényeg kurjongatnak, Szinte reng belé az ablak. (Petőfi: Falu végén kurta kocsmá.)

„Hatalmas jupiteri fő, ős nemes arcjelleggel. Szelíd vonások, erős szemöldök és tömött bajusz; derült, jó, tiszta magyar arc, a hatvan körüli év dacára is feltűnő szépséggel. Hangja érces és csengő, szemei üdék és fényesek: fiatal ember hatvan évvel.“ (Eötvös: Magyar alakok.)

„Halászcsonakok reggel és estennen mindenfelé, vitorlások a messze távolban s gőzösök a napnak bizonyos óráin. Siófok, Földvár, Keszthely, Balatonfüred lámpái az esti sötétben.“ (Eötvös K.: A Balaton.)

Miután a leírás mondat-technikáját — nagyjából a fejlődés időrendjében — rövid figyelemre méltattuk, nem tűnhet föl nagyon furcsának Babits következő impresszionista leírása:

Svájc. Zerge, bércek, szédület.
Sikló. Major felhők felett,
Sötétzöld völgyek, jégmező,
Harapni friss a levegő.

(Babits: Messze — messze.)

És ilyen az egész költemény.

Magam vagyok. Nagyon. Kicsordul a könnyem. Hagyom. (Tóth Árpád: Meddő órán.)

3. A gyorsan lepergő események elbeszélésében szintén ily hatásosak az igen rövid kijelentő mondatok. Az események viharos gyorsasága mintegy nem enged időt az írónak a részletezésre. Csak a fontosat mondja el, a többit képzeletünkre bizza.

Példák: Jöttem, láttam, győztem. — A király jön, hall s parancsol. (Kisfaludy K.: Sastoll.)

Sinyli szokott terhét tűzménje, nyihogva kapar, vág,
Rugdal, rázza fejét, hosszú sörénye lobog;
Elszáguld, hazatér, így hírlí vitéz ura hűnytát.

(Kisfaludy K.: Mohács.)

Most rohannak... pusztító tűz... A fele már ki van dőlve...
Most elnyeli a füstfelleg... (Tóth K.: Előre.)

„Utánam, utánam“, kiáltja (t. i. a zászlóvivő hadnagy), míg odaér. A zászló kilátszik a kékellő füstből... most egy ölnyire fölemelkedik... a vitéz a sánkra fölugrott vele... Legelső volt

rajta . . . A zászló egy ölnyire felemelkedik az ágyúfüst közül . . . azután eltűnik . . . egészen eltűnik . . . A honvédek vitéz hadnagyát lelőtték. (Bókai: A magyar szabadságharc napjaiból.)

4. Hatalmas erővel fejezik ki végül az ily rövid (hiányos) kijelentő mondatok a heves érzelmeket, szenvedélyeket, indulatokat. E tekintetben vetekednek a fölkiáltó mondatokkal. Heves érzelmek, erős indulatok hatása alatt az ember szinte alig tud beszélni: röviden, szagatatottan, hiányosan adja elő mondanivalóját. Ezért jó kifejezői a kijelentő tö- és hiányos mondatok a heves érzelmeknek. Például szolgálhat a két legutóbbi idézet, melyekben valósággal átéljük az izgalmas eseményeket. Vagy Arany János klasszikus szépségű helye a Tetemrehívásból:

Jó, szeme villan s tapad a törre,
Arca szobor lett, lába gyökér.

- Micsoda erővel teljes kifejezése ez a visszafojtott, de kitörés előtt álló érzelmviharnak!

II. A kérdő mondatok jelentéstana.

Kérdő mondatot általában akkor használunk, midőn gondolatunk kíváncsiságból fakad. Kérdezhetünk valamit azért, mert egyáltalán nem tudjuk, vagy mert kételkedünk tudásunkban. Ilyenek a művészi hatásra nem törekvő közönséges kérdéseink mindennapi beszédünkben; értekezésekben az okfejtés nyomán keletkező kérdések stb. A kérdéseknek ezt a fajtáját nevezhetjük értelmi kérdésnek.

Művészi célok érdekében azonban más esetekben is használunk kérdő mondatot.

1. Az első fajtáját nevezhetjük figyelemkeltő kérdésnek. Figyelemkeltő kérdést használunk a kijelentő mondat helyett, mert a kérdés nyomatékosabban tereli a hallgató figyelmét a beszélő felé. A kérdő mondatot emelkedettebb hanghordozással, úgynevezett kérdő hangsúllyal mondjuk ki s ezzel sokkal élelnebb benyomást teszünk a fülre, mint a kijelentő közléssel. De nemcsak a fülre, hanem az észre és a képzeletre is erősebben hat a kérdés. A kijelentést egyszerűen csak tudomásul veszi a hallgató, a kérdés ellenben megindít benne gondolat- vagy érzésfolyamatot is, mozgásba hozza lelki világát: feleletet keres a föltett kérdésre. A pusztá tudomásulvételeen kívül még a kíváncsiság szála is hozzáköti a beszélőhöz s ezért nagyobb figyelemmel fordul feléje. A kérdésnek ezt a fajtáját, midőn figyelemkeltés céljából kijelentés helyett használjuk: figyelemkeltő kérdésnek nevezzük.

Alkalmazása igen hatásos és ennélfogva gyakori a szónoki beszédben. Pl. Ki ne emlékeznék az ötéves háború szenvedéseire? Ez hatásosabb mint a kijelentő alak: Mindnyájan emlékszünk az ötéves háború szenvedéseire. A kérdéssel működésbe hozzuk a hallgató emlékezetét s az emlékezéshez rögtön érzelmei csatolódnak, beszédünket ezért hatásosabbnak érzi.

Mi a haza, mint a legszentebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága? (Kölcsey: Parainesis.) (A haza a legszentebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága — így, jelentő alakban erőtlenebb.)

Még gyakrabban fordul elő figyelemkeltő kérdés a költői írásművekben:

a) A mű kezdetén. Pl. Ki áll amott a szirttetőn, Hunyad magas falánál S körültekint az esti fénysugárnál? (Czuczor: Hunyadi.) — Hova lett a tarka szivárvány az égről? Hova lett a tarka virág a mezőkről? Hol van a patakzaj, hol van a madárdal, S minden éke, kincse a tavasznak s nyárnak? (Petőfi: A téli esték.)

b) De nemcsak kezdésnél, hanem közbeszúrva is gyakori. Pl. A leányt pedig örökre Bűbáj kötötte meg, Foglyául tartja máig Ki tudja, mely üreg? (Valamely üreg.) (Garai: Rege a tihanyi visszhangról.)

— Fekete szemvédő, rémes az arca — Dérlepett rónakon kereke karca — Földi hideg villám — szerte cikáz S villanyos borzalom kit nem igaz? (Babits: Halál automobilon.)

A figyelemkeltő kérdés nem tart számot feleletre, legtöbbször kijelentést helyettesít, de a kijelentésnél hatásosabb, mert gondolatmozdító. Ha mégis szükséges a felelet, maga a költő felel. Pl. Ki áll amott a szirttetőn...? Hunyadi ő, az ősz vitéz.

Még hatékonyabb a figyelemkeltés, ha a kérdésre kérdéssel felel az író pl. Ké lesz a csatából a diadalmi bér? Ké lehetne másé a harci diadal, Mint Lászlóé, ki harcol Isten villámival? (Garai: Szt. László kir. harcai.)

2. A művészi kérdés másik fajtája a tünődő kérdés. A költő lelkét valamely jelenség vagy esemény különös erővel ragadja meg s önkénytelenül találgatni kezdi okát. Némelykor a kérdések egész sorát lüktető elevenséggel tárja elénk, amint egyikről a másikra szökött a saját gondolata. Ez eljárásával bevezet bennünket gondolatvilágának kohójába. Élénk erővel követjük, szinte átéljük gondolatait s előadását közvetlenül érezzük. Különösen elmélkedő részletekben helyén való. Pl. Ady a világháború borzalmi közt így tünődik:

Élünk? — ugy-e nem élünk?
Valakinek rossz álma
Lidérc — seregre válva —
Csak rossz álmunk vagyunk mink?

Vagy élünk? — mégis élünk?
S a megdühödt poklok
Népe, e véres, bomlott:
Valósággal mink volnánk?

Mért tudjuk azt, hogy élünk?
Mért nem bátrabb a téboly
S minden értést, mi még volt,
Mért nem söpör világgá? (Ady: Élünk vagy nem?)

Nem kérдем én, hogy mi leszek? Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok? S miért vagyok?...

Magáért születik az ember, Mert már magában egy világ? Vagy ő csak egy gyűrűje Az óriási láncnak, Melynek neve emberiség?...

Használ-e a világnak, aki érte Förládozá magát? Eljő-e a kor, Melyet gátolnak a rosszak S amelyre a jók törekednek, Az általános boldogság kora? S tulajdonképen mi a boldogság? Hisz minden ember ezt másban leli, Vagy senki sem találta még meg? (Petőfi: Világosságot!)

3. A művészi kérdés harmadik fajtája az é r z e l e m k i f e j e z ő kérdés. A költői nyelv szempontjából ez a legfontosabb, mert a nyelv érzelmkifejező erejét emeli. A vágy, meglepetés stb. érzelmek sokszor hatásosabban nyilvánulnak kérdő mint fölkiáltó alakban. Pl. Mikor üt a megváltás órája, Mikor üt a boldog óra már, Melyben újra szabad léget szívok, S újra rám sütsz, fényes nap-sugár? (Petőfi: A rab.)

Hatásosabb, mint amilyen a fölkiáltó forma volna: Üss megváltás órája! Üss boldog óra már! A kérdő formában a nehezenvárás ténye erősebben lappang.

A leghesebb érzelmeket tolmácsolja a kérdés, midőn valamely csodásnak, hihetetlennek látszó ténymegállapítást foglal magában. Pl. Hiába várlak hát ezentúl? Megsiratott szép gyermekem! (Petőfi.) — Hát ez a szabadság napja, Mely itt éget és vakít? (Arany: Rablelkek.)

A költő érzelmvilágát annyira fölkarolja amott a szeretett lény halála, emitt az elragadó vágy váratlan teljesülése, hogy nem tudja elhinni a tény. E kérdések nem az értelem kérdései, mert az ész természeténél fogva kénytelen meghódolni a tények előtt, hanem az érzelmektől izzó, föllázadt szív világából törnek elő vulkánikus erővel. A hát szócska mindkét idézetben az indulatszó szerepét tölti be és növeli a kifejező erőt. Az indulatszók jelentőségére különben élesen rávilágít majd a jelentéstan hátra lévő része.

(Folytatjuk.)

IRODALOM.

Kertész Manó. Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Budapest 1922. Révai testvérek. 286 l.

A nyelv az emberiség emlékezetének kincsesháza. Fritz Mauthnernek ezt a szellemes megjegyzését akkor értjük meg igazán, ha valamely nyelv művelődéstörténeti emlékeivel foglalkozunk. Minden nyelv multjában megtalálhatjuk az illető nép műveltségének, tudásának, hitének és tévedéseinek megkövült emlékeit. De nemcsak a saját népének ilyen emlékeit őrzi a nyelv, hanem a kölcsönös gazdasági és szellemi érintkezés útján rég letűnt korok és népek emlékei is belevegyültek más, idegen népek nyelvébe.

Szép és hálás feladat ez eltemetett emlékek feltárása, midőn a nyelvész, a bányász módjára, el-eltűnő erek, rétegek után kutat s ezt a vesződéses fáradságot néha igen bő zsákmány jutalmazza. Ilyen bányász munkát végzett Kertész Manó több mint egy évtizeden keresztül s gondos, lelkiismeretes munkájának eredménye ez a szép kötet. Figyelme és kutató buzgalma kiterjedt a népelet és a nemzeti műveltség minden megnyilvánulására s látjuk, hogy a népies foglalkozások, mint a vadászat, halászat, földművelés s a háztartás épügy mély nyomot hagytak a nyelv szavaiban és szó-lásaiban, mint a nép babonás és vallásos hite, majd később a műveltség fejlődésével a vitézi élet, az iparnak és kereskedelemnek régibb formái, a számvetés, a pénznemek és mértékek régi fajtái s az igazságszolgáltatásnak középkori és későbbi alkalmazása. E gazdag anyag részletes ismertetésére nem térhetünk ki, de nem is lehet feladatunk a részletek bemutatása, hisz aki a magyar nyelv multja után érdeklődik, nem nélkülözheti ezt a könyvet. Ezúttal csak arra akarunk rámutatni, hogy az ilyen művelődéstörténeti kutatás nemcsak az összegyűjtött adatok szempontjából fontos, hanem azért is, mert ráirányítja figyelmünket bizonyos általános nyelvtudományi kérdésekre és segíti egy-egy fontosabb kérdés megoldását.

Egy ilyen fontos és érdekes kérdést maga a szerző is felvet a könyvhöz függesztett végszóban. Azt kérdezi: „mi az oka annak a nyelvtörténeti jelenségnek, hogy egyes szólásoknak, közmondásoknak, amelyek még a 16. és 17. században ott élnek minden magyar ajkon, hirtelen nyomuk vesz, mások meg századokkal élnek túl azokat a viszonyokat, amelyekből kisarjadtak?” A kérdésnek ez a feltevése nagyon helyes, de nem így csak a szólásokra vonatkoztatva. Époly érdekes s az előbbivel szorosan összefügg az a kérdés is, hogy miért vesznek ki a nyelvből egyes szavak, míg mások úgyszólván örök életűek. A szavak keletkezésével mindig sokat foglalkozott a nyelvtudomány, míg a szavak halálával alig törődött.¹ A szavak és szólások élete és halála nemcsak egy körülménytől függ, hanem a nyelv életének bonyolult élettani, lélektani és művelődéstörténeti körülményeitől. Ép ezért én sem tartom kielégítőnek Kertész feleletét az ő felvetett kérdésére. Mert az az egyetlen szempont, vajjon az új jelentés mint mellékes képzet hozzátartozik-e az eredeti szemlélethez, vagy pedig a jelentésváltozás szülője metafora, nem kielégítő magyarázat ahhoz, hogy a szólás miért maradt meg vagy veszett el.

E számos szólás és szokásmondás magyarázata, amint így

¹ A szavak halálának kérdése érdekes vitát keltett évekkel ezelőtt a svéd nyelvészek között. *Noreen* 1903-ban megjelent tanulmányai között (*Spridda Studier*) volt egy kis népszerű dolgozat a szavak haláláról (*Ordens död*). Az *Arkiv för Nordisk Filologi* 1915-iki évfolyamában két dolgozat foglalkozik e kérdéssel: *Magister Bröndum-Nielsen: Kvinde og Mand* és *Lis Jakobsen: Ordenes Död*. Vö. még: *Dr. F. Holthausen: Vom Aussterben der Wörter*. (Germ.-rom. Monatschrift 1915.) Ez érdekes kérdésre más alkalommal még visszatérünk.

együtt látjuk Kertész könyvében, érdekes világot vet a szavak jelentésének fejlődésére és a jelentésváltozások magyarázatára is. Ez a sok érdekes adat, amelynek eredetét és fejlődésének útját a művelődéstörténet megvilágítja, mindinkább meggyőzhet arról, hogy a jelentésváltozásoknak azok a sablonos, elskatulyázott szabályai, amelyeket a jelentéstannal foglalkozó dolgozataink, főleg Wundt alapján megállapítottak, nem magyarázzák meg a nyelv igazi életét. A szavak és szólások jelentésének fejlődése, változása a nyelv igazán lüktető élete s az ilyen kutatások, mint Kertészé, irányt mutatnak és fényt derítenek a mult homályba borított útjaira.

BALASSA JÓZSEF.

H. Jacobsohn. Arier und Ugrofinnen. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1922. VIII + 262 l.

Az indogermán és finnugor nyelvtörzsek közt minden időben voltak érintkezések: finnugor nyelvű törzsek újra meg újra magasabb kultúrájú idg. nyelvű népek befolyása alá kerültek és sok mindent kölcsönöztek tőlük, első sorban szavakat. E kölcsönvett szavak pedig a finnugor nyelvek konzervatív haljandósága folytán nagyjában elég jól megőrizték azt az alakjukat, amellyel a kölcsönvétel idejében bírtak, holott a kölcsönadó idg. nyelvekben jobbra jelentékenyen módosultak, főleg konzonantizmus tekintetében, de egyébként is. Így pl. a gót *arms.* óizl. *armr.* agsz. *larm,* ófn. *arm* szavak többé-kevésbé eltávolodtak a már elveszett s rekonstruálható ós-germán alapalaktól, amely a finnbe átment *armas* 'gratus, carus' szóban ma is meg van őrizve. A finnugor nyelvekbe átment idg. kölcsönszók tehát többek között az indogermanisztika szempontjából is felette fontosak és tanulságosak. Különösen áll ez az *árja* v. *indo-iráni* kölcsönvételekről, amelyek a finnugor nyelvtörzseknek minden vagy legtöbb ágába behatoltak. Elterjedtségükből következtetve ugyanis ezek körülbelül a *legrégibb* kölcsönvételek s így kiválóan alkalmasak arra, hogy történelőtti viszonyok felderítésének szolgálatába álljanak.

A szerző első sorban ezekkel a *legrégibb árja* kölcsönvételekkel foglalkozik. Új egyeztetéseket nem igen ad, hanem az eddigi egybeállításokat rendezi s az árja nyelvtörténet javára értékesíti. Könyve I. részében (22–86 l.) a *legrégibb árja*, litván és germán kölcsönszók vokalizmusához szól hozzá: iráni kölcsönvételekből kiindulva a finnugor alapnyelvnek egyik a vokálisát, a labializált *a* hangot, nyílt *o* hangnak bizonyítja s erről következtet a litván és germán nyelvek vokalizmusára. E finnugor alapnyelvi *o* alapján az ós-iráni és ós-árja alapnyelv számára is *o* hangot követel az eddigi *a* [*<* idg. sonantikus *m, n* és idg. *a, e, o*] helyett. Így pl. a m. *száz*, finn *sata*, lapp *čuotie*, mordv. *šada* stb. szavak számára egy finnugor **šota*-alapalakot rekonstruál s ennek alapján az Avestā-beli ó-keletiráni *satəm* [olv. *šotom!*] számára is egy ós-iráni **šotom* alakot vesz fel az eddigi **satam* [*<* ós-árja **šatám* *<* idg. **kmtóm*] helyett. A föltevés igen szép, de felette merész,

úgyhogy alighanem nagy kavarodás fog körülr keletkezni. — A könyv II. részének (87—176 l.) tárgya a finnugor nyelvek árja kölcsönszavainak szibilansai, amelyek idg. palatális explozívákra mennek vissza. Az idg. palatális *k*-hangok ó-iráni reflexei dentális *s*-szibilansok; vö. av. *satəm* < idg. **kmtóm*. Ezek az ó-iráni *s*-hangok azonban ós-iráni palatalizált *š*-hangok reflexei. Ilyen hangokra utalnak t. i. a finnugor nyelvek legrégebb árja kölcsönszavai, amelyek tehát az ós-iráni alapnyelvből valók. Így pl. a m. *száz* és társai számára egy finnugor alapnyelvi **šota*²- s ennek alapján egy ós-iráni **šoto*- rekonstruálandó. Az eddig uralkodó feltevés szerint idg. *k* már az ós-árja periodusban *š* alakban lépett föl s ez az ó-indben megmaradt *š* már az ós-iráni alapnyelvben *s* lett; vö. av. *satəm* < ós-iráni **satam* < ós-árja **šatám* = ói. *šatám*. A szerző szerint ellenben idg. *k* fejlődési fázisai a következők: ós-árja *k*, majd *t* > ós-iráni *t* *s'*, majd *š* > ó-iráni *s*. A szerző intenciója elég világos: nem akar az ós-iráni perióduson túl az ós-árja periódusba visszamenni, sem ó-ind területre átmenni. Hogy igaza van-e, majd megvállik, de konstrukciója mindenesetre eredeti és érdekes.

A III. fej. (177—221) tárgya a finnugor kölcsönszók többi árja karakterisztikumai. A szerző itt azt a kérdést veti fel, hogy nincsenek-e Indiára utaló elemek. Ilyenek lehetnének oly szók, mint pl. m. *sör* [: ói. *sūrā*, de av. *hurā*], votj. *suzer* [: ói. *svásar*-, de av. *x'anhar*] stb., aztán a nom. sg. -s eleme, pl. lapp *oarbes* 'árva', mordv. *vargas* 'farkas' [: ói. *árhas*, *vřkas*, de av. *vārko*] stb. De a szerző nézete szerint ezek az elemek is ós-iráni eredetűek. Még oly szavak, mint m. *szekér* [: ói. *šakata*- < **šakarta*-] stb., sem ind eredetűek, mert cerebrális *t*-hangok keletiráni dialektusokban, pl. a sakák nyelvében is vannak. Szóval: a finnugor nyelvekben lévő árja kölcsönvételek egyikét sem kell az indből származtatni. Első hallásra ezt bajos elhinni, de a szerzőnek mindenesetre érdeme, hogy az ós-iráni proveniencia lehetőségét ezekre az esetekre is kiterjesztette. — A könyv IV. része (222—244) ifjabb, speciálisan iráni kölcsönszókkal foglalkozik s az alán-oszét és saka befolyásról szól.

Végleges ítéletet a szerző munkájának értékéről ma még egyáltalában nem lehet alkotni: ez csak a részletek alapos vizsgálata s többeknek hozzászólása után lesz lehetséges. E sorok írójának egyelőre az a benyomása, hogy a szerző iránizmusá meg lehetőségen indokolt, csak egy kissé dogmatikus jellegű. Már pedig a dogmatizmus talán mégis csak korai, mert hiszen ez idő szerint még ósárja, sőt indogermán alapnyelvi kölcsönvételek lehetőségével is számolni keli, aminek elvi jogosultságát maga a szerző sem vonja kétségbe. Hébe-hóba apró részletek tárgyalásánál is eszébe jut az embernek Quintilianus mondása: *inter virtutes grammaticí habebitur aliqua nescire*. Így pl. mikor a szerző a votják *vož*, zürjén *vež* 'zöld' szavak kedvéért a lat. *vireo* és *viridis* alapján egy 'zöld' jelentésű lat. **virus* szót s ennek alapján egy árja **viša*³s < idg.

**visos* alapalakot rekonstruál (28—29 l.) vagy mikor az ói. *sarabhas* 'egy nyolc lábú szarvas-féle csodaállat' szó számára, nyilván a vogul *šnorp* 'jávorszarvas' kedvéért, a **sarvabhas* alakot rekonstruálja, hogy a lat. *cervus* és más 'szarvas' jelentésű szavakkal kombinálhassa (57 l.). Végelemzésben persze ez mind csak a szerző exuberans kombinatórius fantáziájának bizonyossága. Munkája egyébként elejétől végig zsúfolva van szolid tudománnyal, mindig magas színvonalú s igazi lingvisztikai akribiával, mondhatni kérlelhetetlen alaposággal van megírva. Ezért, részben persze azért is, mert nagy terjedelme és gazdag tartalma ellenére csak négy részre tagolódik, egyáltalában nem valami könnyű olvasmány s mint Sokrates Herakleitos könyvéről mondta, 'delosi úszót kíván', szóval: első sorban szakembereknek való, de ezeknek aztán nélkülözhetetlen.

A könyv kiállítása igen gondos. Sajtóhiba, elnézés alig van: idg. **septem* (223 l.) nyilván **septem* akar lenni, de helyesen **septm*; — a *Sakā* és *Humavarkā* szavak között lévő vessző (235 l.) törlendő [*Weissbach-Bang*, *Altper.* Keilinschr. 36—37 és vö. Herod. VII. 64: Σκόδα: Ἀμώργιοι] és mellékesen, a második szó helyett kétségkívül *Haumavargā* olvasandó [l. H. C. Tolman, *Cuneiform Suppl. Index*, p. 48. *Ancient Pers. Lex.* 131. F. H. Weissbach, *Keilinschr. der Achämeniden* 88. 145, 153, vö. még *Bartholomae*, *Air. Wb.* 1735]; — *Tigrakandhā* (235 l.) helyett *Tigrakhaudā* v. *Tigra xaudā* olvasandó.

SCHMIDT JÓZSEF.

A Finn-ugor Társaság Munkácsi Bernátot a finn-ugor nyelvek tanulmányozása körül kifejtett nagyeredményű munkássága elismeréséül tiszteletbeli tagjává választotta.

Vepsä hangtörténet. *Lauri Kettunen*: Lounavepsa häälük-ajalugu. I. Konsonandid. Referat: Südwepsische Lautgeschichte. I. Konsonantismus. (*Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis* B II, 2.) Tartu 1922: XII + 139 l.

A szerző a dorpat (észti nevén tartui) észti egyetem tanára, a finn nyelvek hangtörténetének tudós kutatója. Az egyes finn nyelvekkel foglalkozó régebben megjelent munkái közül fontosabbak: *Valjan kielen äänehist.* 1915 (A vót nyelv hangtörténete); *Viron kielen äänehistoria* 1917 (Az észti nyelv hangtörténete); *Viron ja suomen eroavaisuudet* 1916 (Az észti és finn nyelv különbségei); *Virolais-suomalainen sanakirja* 1917 (Észti-finn szótár); *Näytteitä eläleväpsästä* 1920 (Déli vepsä nyelvmutatványok).

A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Ezen a címen Sági István igen hasznos összeállítást tett közzé a *Magyar Könyvszemle* két legutóbbi évfolyamában. (1920—21. évf. 96—116; 1922. évf. 72—156. Az egész megjelent különnyomatban is.) Szakok szerint csoportosítva állítja össze a szótárak és nyelvtanok egész irodalmát s ezzel igen nagy szolgálatot tett a kutatóknak. Még hasznosabbá tehetné volna ezt az összeállítást, ha a legrégebbi irodalomnak egyes nehezebben hozzáférhető termékeinél azt is közölte volna, hogy melyik nyilvános könyvtárban vannak meg.

Az összeállítás teljességre törekszik, s nem megrováskép mondjuk, hogy az első kísérlet nem érte el ennek az egész gazdag irodalomnak hiánytalan fel-

dolgozását. Ép ez a könyvészeti összeállítás maga könnyíti meg a hiányok pótlását. Ilyen pótlással a kezem ügyében levő szótárak és nyelvtanok alapján mindjárt szolgálhatok.

Hiányzik a latin-magyar szótárak közül *Amos Comenius Orbis Sensualium Trilinguis*-e (latin-német-magyar szólásgyűjtemény), 2. kiadása: Cibinii, Anno 1738. — (ad. 39) Budai Ézsaiás Deák tórsökszók c. könyvének van egy kiadása: Debrecen 1823.

A német-magyar szótárak közül hiányzik: *Malics Imre: Ungarischer Sprachschatz*. Pressburg 1843. — A szakszótárak közül a *Magyar Füvészkönyv*. Debrecen 1807. — *Alsó-viszti Fogarasi János: Jogtani műszökönyv*. (A 3-ik kiadást ismerem, Pest 1842.) — *Máltyus Uzor: Hadi műszótár*. Budapest 1868.

A nyelvtanok közül hiányzanak: *Ungarische Sprachlehre nach der alten (als einzigen) Methode und nach den Grundregeln der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft*. Wien 1841. (Névtelenül.) — *Joan Traugott Schuster: Des Szeklers reine Sprache*. Pest 1866. — *Count de Soissons: Hungarian Self-Taught*. London 1910. — (ad 428) Kovács: Prakt. ung. Sprachlehre. 2. kiad. Budapest 1878. — (ad 441) Schullerus Magyarisches Sprach- und Lesebuch c. könyvéhez megjelent vezérkönyv is: *Handbuch für den magyarischen Sprachunterricht*. I—II. Nagyszeben 1901. — (ad 464) Kőrösi Sándor Grammatica della lingua ungherese c. könyvének 1. kiadása Fiumében jelent meg 1891-ben; ugyanott megjelent a II. rész is 1898-ban.

A tudományos nyelvtanok közül nem volna szabad hiányoznia Szvórényi József Magyar ékes szókötésének. Buda 1846.

A helyes magyarsággal foglalkozó művek közül hiányzanak: *Névy László: Kereskedelmi nyelvünk magyartalanságai*. Budapest. é. n. (Magyar Kereskedők Könyvtára. I: 4—5.) — *Koltai Virgil: A magyar kereskedelmi nyelv és stílus*. A helyesírás és helyes magyarság kis szótárával. (Kézirat gyanánt, é. n.) B. J.

Török népmesék. *Kúnos Ignác*. Adakále mesekertje. Athenaeum 1923. Évtizedekkel ezelőtt gyűjtötte össze Kúnos Ignác Adakálé török népmeséit s a két vastos kötetre terjedő gazdag gyűjtemény 1907-ben jelent meg Lipcsében: *Materialien zur Kenntnis der rumelisch-lürkischen. Teil I. u. II. Türkische Volksmärchen aus Adakale. Gesammelt, in Transkription herausgegeben und mit Einleitung versehen von Dr. Ignaz Kúnos*. Ennek a nálunk kevésbé ismert gyűjteménynek anyagából válogatott össze Kúnos egy kötetre való anyagot s ezeket meséli el a magyar ifjuságnak. A magyar népmesék nyelvén mondja el a török népléleknek e kedves termékeit.

Könyvek. Az Athenaeum kiadványai. *Kéky Lajos*. Petőfi. Élet és jellemrajz. — *Krúdy Gyula*. Ál-Petőfi, Lehullt csillag fénye. — *Babits Mihály*. Gondolat és írás. [Rövid tanulmányok; köztük: Nietzsche mint filológus. Költészet és előadóművészet. Népköltészet.] — *Takáts Sándor*. Régi idők, régi emberek. — *Dóczy Jenő*. Egy nap Arany János életéből. — *Wieland Oberon*. Fordította *Támedly Mihály*.

Ferenczi Zoltán. Petőfi. Pantheon.

Ranschburg Viktor. A könyvkiadás mestersége. Pantheon.

Horváth Sándor. A középkori magyar cimertan jelképezése. Budapest, 1922.

Szerző kiadása és tulajdona.

Külföldi irodalom. *Ernst Levy.* Tscheremissische Grammatik. Darstellung einer wiesentscheremissischen Mundart. Leipzig. H. Haessel. 1922.

O. Weise. Blicke in das Leben und Wesen der deutschen Sprache. Jena. Frommannsche Buchhandlung. 1922.

G. Kafka. Handbuch der vergleichenden Psychologie. Ernst Reinhardt, München 1922. [Ebben a 3 kötetes gyűjteményes munkában a nyelvészeket is érdeklő részek: *Fritz Giese:* Kinderpsychologie. *H. Gutzmann:* Psychologie der Sprache.]

Hugo Schuchardt. Sprachliche Beziehung. (Sitzungsberichte der preuss. Ak. d. Wiss. 1922. XXIV.)

Le Monde Oriental. (14:3) *Nyberg.* Wortbildung mit Präfixen in den semitischen Sprachen.

NYELVMŰVELÉS.

Meghány-megvet. Ezen az összetett igeen bizonyára minden olvasóm meg fog ütközni. Magam is igen megütődtem volt rajta, mikor egyik legmagyarabb, legtöbbszörösebb írónkban, két ízben is, olvasnom kellett. A helyek a következők: „*Meghányták, megvetették* a legapróbb részleteket“ (Mikszáth Kálmán Munkái IV. 125). „*Faragóék . . . legott meghányták, megvetették* a dolgot“ (uo. V. 33). E két irodalmi helyen kívül csak egyszer találkoztam még ezzel az igei kifejezéssel, egy budai születésű, német származású tanártársamnak beszédében, aki egyszer itt Budapesten tanácskozás közben szintén így szólott: *meghánytuk-megvetettük* (az ügyet vagy kérdést). Ha az *elhány-vet* igét olvastam vagy hallottam volna így, megismételt igekötővel, vagy más egyéb efféle összetett igéket, az bizonyára nem okozott volna megütődést nekem. A bántó benyomást nyilván az idézte elő, hogy a *megvet* igeének ‚contemno‘ a jelentése; a közönséges *meghány-vet, meghánytuk-vetettük a dolgot*-féle kifejezésmóddal szemben tehát a *vet* igeének *meg-es* ejtése a ‚megvetés, contemptio‘ képzetét kelti föl az emberben. Mikszáthnak ez a használat állandó, megszokott beszédmódja lehetett, noha Rubinyi Mózesnek „Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve“ (Bp. 1910.) c. művében, amely a nagy elbeszélőnek inkább irályával, mint nyelvével foglalkozik, nincsen szó róla, a szójegyzékben sem. Avatatlan nyelvművelők hibának minősítenék ezt a használatot, aminthogy tanáraink és ujságíróink között elegenden vannak olyanok, akik a maguk szűkkörű nyelvtörténeti ismerete mellett, pusztán csalihatatlannak képzelt nyelvérzékük alapján sok mindent ok nélkül hibáztatnak. (Ilyen pl. a Bp. Hirlap irtózása az *állítólag, hihetőleg*-féle szavaktól, vagy a *szenvedély, engedély*-től, amit tudományosan semmivel sem lehet igazolni; szerinte csak *állítóan, hihetően, szenvedelem, engedelem* a helyesek. Engedelmet kérek!)

Mi azonban a Mikszáth-féle használatmódnak a magyarázata? Erre a kérdésre megfelelt már Kertész Manó „Az igekötők történetéhez“ c. cikkében, Nyr 43:291, ahol rámutatott arra, hogy a

mellérendelt mondatrészek között míg a főnévi tagok a nyelvfejlődés folyamán egységgé forrnak össze, és az eredetileg mind-egyiket megillető viszonyrag vagy névutó ma már csak az utolsó mondatrészhez járul hozzá (pl. régen: „Lóránt Miklósnak kanizsai porkolábnak“ > ma: „Lóránt Miklós kanizsai porkolábnak“ stb.): addig az igés kifejezések fejlődésében éppen az ellenkező irány mutatkozik, az t. i. hogy ha két igének ugyanaz az igekötője, akkor ez a második ige elé régen igen sokszor nem járult még, míg a mai beszéd szereti azt a második elé is odatenni, pl. régen: „*megh hazasodnak telepednek* ez Varosban“ > ma: *megh* hazasodnak és *meg*telepednek stb. A Mikszáth-féle igekötő-ismétlés a *meghányvet* igében ilyen fejlődés, még pedig a köz-nyelvszokással ellentétben álló. Ámde megtaláljuk ezt a kifejezésmódot kivételesen már a régiségben is, a TelK. következő helyén: „legene az hugok koronket es mindenkoron az o lelky esmeretiket *meg hanyy* [olv. megháni, a. m. meghányi] es *meg' vetny*“ (377. l., vö. NySz). Érdemes volna tudni: hallható-e valahol a nyelvjárásokban (talán Mikszáth hazájában, a palócságban), vagy olvasható-e más tősgyökeres írónál is a *meghányvet* igekötőjének ez a szokatlanul hangzó, de nyelvileg igazolható ismétlése? Mert az a fönt említett eset a tanártársam beszédében olyan analógiás pillanatnyi szóköztésmód lehetett csupán, amelyet írásban bizonyára a rendes kifejezésmódra változtatott volna át a kiejtője is.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Az egységes helyesírás felé. Mult évi utolsó számunkban hírt adtunk arról, hogy a M. T. Akadémia végre elfogadta a húsz évvel ezelőtt megállapított iskolai helyesírás elveit és ez elvek alkalmazását. Említett cikkünkben rámutattunk arra is, hogy az akadémiai helyesírás egyes részleteiben nem alkalmazkodott egészen az iskolai helyesíráshoz, szabályaiban nem mindig következetes s az ingadozásnak tág kaput nyit. Azóta a közoktatásügyi miniszter 1922 okt. 11-én kelt rendeletével az iskolai helyesírás szabályai tárgyában 1903-ban kibocsátott körrendeletet hatályon kívül helyezte s az Akadémia helyesírási szabályainak „az összes iskolákban való tanítását és alkalmazását“ kötelezőleg elrendelte. Az új helyesírás megjelenése élénk érdeklődést keltett a közönség körében és a sajtóban is. A megjelent ismertető cikkek közül megemlítjük a *Néptanítók Lapjának* 40—41. számában megjelent ismertetést; ez utal az új szabályzat összefüggésére is az iskolai helyesírással. Megmondja, hogy „ugyanolyan sorrendben tartalmazza a tudnivalókat, mint az iskolai helyesírás-szabályzat. Sőt azt is megemlíthetjük, hogy többhelyt a két műnek fogalmazása és kifejezései is megegyeznek“. Azt azonban mégsem tartotta szükségesnek a N. L., hogy megemlítsen Simonyi Zsigmond nevét és érdemét az új helyesírás megalkotása körül.

A *Gyógyászat* (1922. 52. sz.) ismerteti az Akadémia helyesírását s az idegen szavak írásmódját a következő megjegyzésekkel kíséri:

„Magyarosan irandók tehát a „közkeletű“ (91.), eredeti írással a „nem közkeletű, szorosan vett műszavak“ (99.). Hol itt a határ, ki tud így megóvni attól, hogy az orvosi helyesírás még kevésbé legyen egységes, mint eddig volt? A *tuberculosis* azt hiszem eléggé közkeletű ahhoz, hogy tuberkulózis legyen, de már csak a statisztika alapján is szifilis lesz a *syphilis*-ből. Minden orvos kutatási irányának és érdeklődési körének megfelelően másfajta közkeletűnek tartani. A sebész ortopéd-ét ír majd, arra hivatkozva, hogy ez a közkeletű szó a cipész-cégtáblákon is olvasható. Ugyanígy szérumot ír a bakteriologus (vagy bacteriologus?), közkeletű szereit aszpirinnak és szalvarzannak írja majd a gyógyszerész stb.

„Helyesebbnek tartanám a következőket: Írjuk magyarosan mindazon idegen szavakat és műkifejezéseket, melyeket magyar szókötésben vagy magyar kifejezésként használunk, de tartsuk meg az eredeti írási módot ott, ahol ezeket önállóan, magyaros szókötés vagy szóképzés nélkül vagy zárójelben használjuk. Például: A szalicil készítmények közt első helyen említendő a szalicilsav nátriumsója (natrium salicylicum), . . . vagy: paralysis: de paralizises beszédmód; hektikus láz, azonban ugyanakkor febris hectica; tabes dorsalis, de tábeszes járás; kután-oltás (injectio cutanea), krízises fájdalom, külön azonban crisis, stb.“

A *Magyar Grafika* 9. és 10. számában hosszabb tanulmány jelent meg Balassa Józseftől a magyar helyesírásról. Az első cikk a helyesírási szabályzatok történetét mondja el, a második az egységes nyomdai helyesírás elveivel és megvalósításának szükségességével és módjával foglalkozik. (A tanulmány megjelent külön nyomtatásban is.)

A Nyr mult számában közölt cikkünk s a mellékelt helyesírási szabályzat is élénk visszhangot keltett olvasóink körében. Többen az *ucca* írásmódon akadnak meg. Igaz, hogy ez az alak szokatlan, de nem új. Szarvas Gábor már 1888 óta így írta, s ha az *ítce* helyett megszoktuk az *iccét*, az *ucca* sem lesz különös a szemnek. A hosszú *i*, *ú*, *ü* hangok jelölését egyik olvasónk feleslegesnek, sőt keresztülvihetetlennek tartja. Azok a napilapok, amelyek ezt az egységes írásmódot elfogadták, e rövid idő alatt is bebizonyították, hogy csak akarni kell s a hosszú magánhangzók következetes jelölése nem ütközik semmi nehézségbe. Egyik tekintélyes könyvkiadó és nyomdatulajdonos leveléből idézhetem a következő észrevételeket. „Már évek óta igyekszem, amennyire lehetséges, a hosszú magánhangzók használatát keresztülvinni. Ezek alatt az évek alatt sok szedő fordult meg nyomdamban s őszinte sajnálattal látom, hogy mennyire leromlott a szedők nyelvérzéke, különösen a hosszú magánhangzók használatát illetőleg. Pedig ezek a beszéd ritmusára nézve rendkívül fontosak, a magyarosság, a helyes és szép kiejtés igen fontos tényezői, s azt hiszem, hogy mellőzésük a nyomdászatban igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a beszédben is leszokjanak az emberek a használatukról. Valahogy

úgy érzem, hogy a rövid magánhangzós nyomtatványok vitték be a köztudatba az alacsonyabb néprétegeknél, hogy a rövid magánhangzós beszéd az előkelő, a „művelt.“ — — — Talán, ha nyomdánk keresztülvinnék gyorsan és következetesen a hosszú magánhangzók használatát, ellensúlyozni lehetne ezt a fejlődést, amelyet a nyelv szellemével ellenkezőnek tartok.“

A helyesírás kérdését továbbra is napirenden tartjuk. B. J.

A jugoszláviai magyar ujságok helytelen írásmódja.

Felsőbb rendeletre a jugoszláviai magyar ujságok is kötelesek a helynevek hivatalos elnevezését használni. Ennek a rendeletnek a magyar lapok* meg is felelnek, sőt annyira mennek, hogy e neveket a hivatalos szláv írás szerint (horvátul) írják. Eszerint Szabadkát így írják: *Subotica*, Ujvidéket: *Novisad*, stb., ahelyett hogy *Szuboticát*, *Noviszádot*, stb. írnának a kiejtés és a magyar helyesírás alapján. (Zágráb.)

BOCSÁRI KALMÁN.

A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. Szórendi hibák: „A magyar filmipart gyorsan, teljesen *pusztította el* (eh. elpusztította) az új kulturpolitika.“ (1922. IX. 28.) — „Legyen igazság, még ha *a világ is belepusztul*“ (helyesen: még ha belepusztul is a világ).

A *tanuság* és *tanulság* szavakat gyakran összezavarják a gondatlan írók. Egyik napilapunk így ír: „A most lefolyt választások *tanuságai* alapján...“; itt tanuságot kellett volna írni. Viszont egyik tudományos folyóiratunkban olvassuk: „Az irattár *tanulsága* szerint ezt a... rendeletet csupán két könyvtár vette komolyan“; itt pedig az irattár tanuságtételéről akart beszélni a cikkíró.

„Semmi komoly ok nem mutatkozott arra, hogy Magyarországot a tagok sorába felvegyék.“ (1922. IX. 19) A magyaros stílus a tagadó főmondatot követő ilyen mellékmondatban megköveteli a *ne* szócskát, tehát így kellett volna írni: „...hogy M-ot a tagok sorába fel *ne* vegyék.“ Annyira megromlott már ebben a tekintetben egyes írók nyelvérzéke, hogy egyik napilapunk ép a *ne* helyes használatát támadja meg s többek közt ezt írja: „Hibásan használja a *ne* szót az a hivatalos irat, amelyet ma közölnek a lapok W. K. szabadságügyével kapcsolatban. Ez az irat a következőket mondja: „Természetesen ez nem zárja ki, hogy... egy-egy napra szabadságidő engedélyezhető *ne* legyen.“ Az irat azt akarja mondani, hogy: nem zárja ki a szabadságidő engedélyezését, de a fölösleges *ne* szócska tagadó jelentősége megváltoztatja az értelmet így: nem zárja ki, hogy a szabadságidő *ne* legyen engedélyezhető. Ami aztán egészen mást jelent, mint amit mondani akar. Hibásan használja a *ne* szócskát, aki azt írja, hogy: „Elkerülhetetlen, hogy meg *ne* lássa“, holott azt akarná mondani: Elkerülhetetlen, hogy meglássa, vagy nem tudja elkerülni, hogy meglássa, ami nyilván mást jelent, mint az, hogy nem tudja elkerülni, hogy meg *ne* lássa.“

Megnyugtathatjuk a fontoskodó és akadémikuskodó cikkezőt,

hogy ép az a helyes, amit kifogásol s rossz, magyartalan az ő kijavított mondata.

„Szent rajongások megtestesülése ez a négy fiú, akit egész világok választanak el egymástól, mégis egyformán *gyűlölik* gonosz apjukat, akinek elpusztításán valamennyien gondolkoznak.“ (1922. II. 24.) Az író nem tudta következetesen keresztülvinni az egyes szám használatát. Így lehetett volna folytatni: ...mégis mindanegy egyformán gyűlöli a gonosz apát.

Egy meg nem értett szólás helytelen használatának mulatságos példája ez: „Odaát sem *színig tejfel* minden.“ (1922. okt.) Az író nem ismeri az eredeti szólást; „nem fenékgig tejfel“, s nem tudja, hogy bizony mindíg „színig“ tejfel, akármilyen kevés a tejfel, de nem „fenékgig.“

MAGYARÁZATOK.

Kapsi. A MNy 18:127. lapján Szily Kálmán arra figyelmeztet, hogy a *kapsi* szónak irodalmunkban nyelvtörténeti szempontból is nagy multja van: már 1621-ben szótározza MA.³ ,ragadomány, zsákmány' jelentéssel, s ez a jelentése a népnyelvben ma is él még; ennélfogva a *kapsi* szerinte nem sorozható a *harap-si*, *bők-si*, *kupor-si*-féle szavak közé, amelyeket én „A -si képző eredete“ c. akadémiai értekezésemben (22. l.) a névszói eredetű -si végű szavak (mint *falusi*, *hegyesi*, *völgyesi* stb.) mintájára támadt játszi szóalakoknak magyaráztam. Minthogy a *kapsi*-ra vonatkozó emez adatok közkezen forgó szótárakban fordulnak elő, Sz. lehetetlennek hiszi, hogy ezek mint lelkiismeretes kutatónak, elkerülhették volna a figyelmeztetést, s ennélfogva kétségtelennek tartja, hogy „készakarva“ hagytam őket számbavétlenül. Ez utóbbi hitében némi ellenmondás mutatkozik. Hiszen lelkiismeretes kutató ismert, tudott adatokat, főképpen ha valamely nézetre vonatkozólag módosító vagy döntő hatásuk lehet, nemhogy nem mellőz, hanem éppen lelkiismeretességénél fogva idéz is, és hozzájuk képest alakítja meg a véleményét. A Sz. előtt érthetetlen esetnek igen egyszerű a magyarázata. Én a *kapsi* szónak ,zsákmány' jelentéséről, noha az OklSz-ban magam is idéztem rá, igaz, hogy csak egyetlenegy példát, teljességgel megfeledkeztem; akik eddig foglalkoztak a szóval, azok sem emlegették ezt az értelmét, s így más jelentés lehetőségére nem is gondolva, véletlenségből nem jutott eszembe, hogy a szónak régi és népnyelvi előfordulása után kutassak. Mostmár a tett figyelmeztetésre természetesen módosítanom kell a *kapsi* alakjáról mondott nézetemet.

A régi adatokból mindenekelőtt az derül ki, hogy a szónak nemcsak *kapsi*, illetőleg *kapzsi* (ejtsd: *kabzsi*), hanem *kapcsi* alakja is lehetett, noha ez csupán Heltainál fordul elő, akinek magyarsága, szász eredeténél fogva, nem mondható teljességgel megbízhatónak. (Chronicájának csupán azon a pár lapján is, amelyet NySz adatai-

nak ellenőrzése céljából átnéztem, a következő idegenszerúségeket találhattam: *földic*, e. h. földig 130. l.; „husz ezer *lépésnic* vagyón“, e. h. lépésnig, ma: lépésnyire, uo.; *raggadománt*, e. h. ragadomán(y)t, uo.; „es minnyáian iót *kiuányác* vala az ó Királyi birodalmánac“ e. h. kívánnak 139. l.) A NySz idézetei azonban, sajnos, ezúttal is helyreigazításra szorulnak. Az alakok közt idézett *kapsi* ugyanis nem a 130., hanem a 129b. lapon fordul elő; egész teljességében egvébként így szól: „Es soc pénszt és egyeb soc marhákat *vetete kapsiba*.“ A 155. l.-ről való idézet sem pontos, betűszerint u. i. így van: „Es à circalom [a. m. kör, bekerített hely, vö NySz 2. jel.] *környül* soc aiándékokat *vetete kepcziba*“ [így, az *e* azonban kétségkívül sajtóh.]. Heltainak harmadik idézett helyén, a 189b. (nem 190.) lapon mar a rendes alak fordul elő: „*kapsiba* iutánac“ (az ezután jövő két szó pontosan: à Suaboknac). A kivételes *kapsi*-nak, még az elvétett *kapcsi* írásmódnak *kapcsi* ejtést kell nyilván jelentenie Heltainál. Ez a *kapcsi* változat pedig a *kiváncsi*, *ugráncsi*, *turcsi*-féle szavakat juttatja eszünkbe, amelyeknek alakjáról értekezésemben (23. l.) határozott véleményem nem mertem mondani. Heltai *kapcsi*-ja azonban minden valószínűség szerint csak másodlagos alak, az eredetibb *kapsi*-nak *s>cs* változással való továbbfejlődése. A NySz-ban Petthő Cronicájából (1660.) idézett *kapciban* egy pillanatra se ejtsen gondolkodóba senkit, mert — természetesen — ez is hibás idézet; az eredetiben így van: „Nó *ó* nékys [így, olv. néki is] jutni *köllött* a' *Kapsiban*“, szóval itt az eredetibb, általános *kapsi* alak fordul elő.

A *kapsi*, illetőleg *kapcsi* szót tehát régibb, már a XVI. századig visszamenő multjánál fogva én is kénytelen vagyok immár kiragadni az újabb eredetű *harap-si*, *bök-si*, *kupor-si*-félék társaságából, amelyeket értekezésemben, amint már mondtam, a névszói *-si* képzős szavak mintájára támadt játszi szóalakoknak magyaráztam volt, és most egyelőre épúgy homályosnak kell tartanom a keletkezése módját, mint a *kiváncsi*, *ugráncsi*, *turcsi*-félékét, noha úgy gondolom, hogy *-si* végzetének *s* hangjában alkalmasint a gyakorító *-s* képző rejlik.

Végül megtoldom a *-si* képzős szavak sorozatát egy újabbal, amelyet azóta vettem észre, a *maksi*-val. Ezt a MTsz jegyezte föl egy adatban Háromszékről, és „makkfilkó“ (kártyafigura) á jelentése. Keletkezése egészen világos: a *töksi* mintájára támadt, alakí és jelentésbeli társítás alapján, minthogy a *töksi* szó „ostobát“ jelent, ezt a fogalmat pedig a *tökfilkó* kártyaműszóval is ki szoktuk fejezni.

Budapest.

ZOLNAI GYULA.

A hatvanas számrendszernek néhány finnugor nyelvben való szerepéről, meg a *hetes számról* nagyon gondolatébresztő tanulmányt közöl *Munkácsi* Bernát a Keleti Szemle 1920—22. évfolyamában. Az indogermán őstörténet kutatói már régen észrevették, hogy az európai nyelvekben az eredeti tízes számoló

rendszerrel egy olyan számoló rendszer keveredett, amelynek alapjául a hatvanas szám, vagy e számnak valamelyik hányadosa (30, 12, 6) szolgál. E keveredésnek kétségtelen bizonyítéka többek között az a jelenség, hogy a legtöbb idg. nyelvben a tizeseknek 60-ig és azon túl való képzése más-más módon történik, mint pl. a gótban *fidwôr-tigjus* : 40, *fiwf-tigjus* : 50, *saihs-tigjus* : 60, viszont a 70, 80, 90 második tagja a *hund* szó: *sibunte-hund*, *achtâunte-hund*, *niuntê-hund*. A mai németben is e számoló rendszer nyomát láthatni a 60 egységnek *Schock* és e szám kétszeresének *Grosshundert* elnevezésében.¹ Az indogermán mult kutatói e jelenséget ősrégi sumir-babilóni hatás eredményének tartják. Itt fejlődött ki csillagászati kutatások nyomán ez a hatvanas számoló rendszer, amellyel ma is élünk a napnak, órának, percnak vagy a körnek kisebb egységekre való felosztásában.

Már az idg. őstörténet kutatói rámutatnak e sumir-babilóni számolómódnak a zürjén nyelvben meglevő nyomaira s most Munkácsi e nyomokon elindulva, tüzetes vizsgálat alá veszi a többi fgr. nyelvet is és dolgozatában nagyon figyelemreméltó eredményekről számol be. A zürjénben, éppen úgy mint a gótban, a tizesek képzésében 60 a határ: *das* 10/ *kjê* 20/ *komjin* 30/ *nêlamjin* 40/ *vetimjin* 50/ *kuajtimjin* 60/ de: *šizim-das* 70/ *kôk-jamjs-das* 80. — A votják nyelv a tizesek képzésében nem a 60, hanem ennek fele, a 30 után mutat változást: *das* 10/ *kjê* 20/ *kuamjin* 30/ *nijdon* 40/ *vitton* 50/ *kuatton* 60/ *šizim-don* 70/. Azonban egy nyilván ősrégi szövegű varázsige, amelyben a 70 megfelelője *šizim-das*, azt mutatja, hogy eredetileg a votják tizesek képzésében is zürjén módra a 60 alkotta a határt. Egyébként a hatvanas számrendszer bizonyítékául fogható fel az a jelenség is, hogy a votják népköltészetben igen gyakran találkozunk a 60-nak, 30-nak és a 12-nek kerekszámú való használatával. E tekintetben a *vogul* nyelv is tanulságos bizonyítékokkal szolgál; itt is 60 után a tizeseknek új képzése kezdődik: *lou* 10/ *χūs* 20/ *vāt* 30/ *nālman* 40/ *âtpeu-âtman* 50/ *χâtpeu* 60, de: *sāt-lou* 70 (*sāt* = 7)/ *ñol-sāt* 80/ *ântel-sāt* 90 (*sāt* = 100). Feltűnő jelenség mármost az, hogy a *vogulban*, votjokban és a magyarban a tizeseknek 30-ig való megnevezése más szavakkal etimológiailag össze nem

¹ Érdekes találkozás a mai francia számrendszerrel, amelyben a tizes számok 1–60-ig a vulgáris latinság maradványai: *dix*, *vingt*, *trente*, *quarante*, *cinquante*, *soixante*, azontúl a mai irodalmi nyelv összetett számnevet használ: *soixante et dix*, *quatre-vingts*, *quatre-vingt et dix*. A régi francia számnevek a gall nyelv huszas számrendszerének hatása alatt. „Midőn a gallok elfelejtették saját nyelvüket s megtanulták a hódítókat, — írja Darmesteter (*La formation de la langue française*. §. 575) — nem tudták egészen elhagyni az ő számrendszerüket, amelyet átvittek az új nyelvbe.“ — A tizes számok a dán nyelvben is a huszas számításra alapszanak. Ugyanis 60 = *tresindstyve* (rövidítve *tres*) am. háromszor húsz, 80 = *firsindstyve* (röv. *firs*) am. négyszer húsz; a közbeeső tizesek pedig így alakulnak: 50 = *halvtres(indstyve)* am. fele a harmadik húsznak, 70 = *halvfjers(indstyve)* am. fele a negyedik húsznak stb.

függő tőszókkal történik (*tíz, húsz, harminc*¹, de: *negyven, ötven, hatvan*); e jelenség okául Munkácsi azt teszi fel, hogy a fgr. népek számoló rendszerének legmagasabb határa 30 volt. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a fgr. nyelvekben a számnevek csak 1-től 6-ig közösek, akkor a legkezdetlegesebb számolórendszer felső határa nyilván 6 volt, amelyből a 30-hoz e számnak az ujjak számával való sokszorozása által jutottak el. A nem közvetlen szemléletre támaszkodó hatos számrendszer primitív népeknél azonban csak olyan fejlettebb kultúra hatásaként érthető meg, amelyben e számrendszernek megvan a tudományos alapja: ilyenül pedig a tudomány a sumir-babilóni kultúrát ismeri.

Munkácsi dolgozatának második részében a hetes szám magyar, vogul és osztják nevének eredetével foglalkozik (m. *hét, hêt*; vog. *sät, sät*; osztj. *lābat, Lābat, tābat*); e szavakat a tudomány mindezideig ősi indg. átvételeknek tartotta. Munkácsi most egyrészt rámutat e származtatás hangtani nehézségeire, másrészt kifejti, hogy egyetlen indg. nyelvben sem jelent a *hét* számnév megfelelője képző hozzájárulása nélkül 'hét napi időt', pedig az említett három fgr. nyelvben megvan a *hét*-nek ez a nyilván az ugor nyelvegység korából származó jelentése is. A *hét*-nek 'Woche' jelentése a magyar, vogul és osztják nyelvben olyan ősrégi időből való, amikor még a görögök és rómaiak nem is ismerték a hét napból álló időegységet.

Munkácsi szerint az ugor nyelvekbe a *hét* számnév is 'Woche' jelentésével együtt az ősi babilóniai kultúrából szivárgott át; hét nap megfelel a babilóniai hold-hónap negyedrészenek s a hét napjainak száma megegyezik a babilóniaktól istenekül tisztelt planéták számával. A vogul és osztják népköltészet számos adata kétséghonvontatlan bizonyítékkal szolgál mind a hetes számnak szent voltára, mind pedig a hónapnak holdtöltétől számított, hétnapos szakaszokra való felosztására nézve. A hangtani nehézségeket is csekélyebbeknek látja Munkácsi, hogyha a *hét* szó vogul és osztják megfelelőit az asszír nyelvből származtatja (vog. *sät* = asszír *šibit(i)*, osztj. *Lābat* = asszír *šibit(i)*).

A szerző maga is jól tudja, hogy ez évezredek kódét oszlató fejtegetések nem minden megállapítása tekinthető véglegesnek. Egy azonban kétségtelen: Munkácsi gondolatai nyomán a fgr. nyelvtudománynak foglalkoznia kell az asszír-babilóni műveltségi hatás kérdésével. Erről ugyancsak Munkácsitól jelent meg egy közlemény (Nyr 41 : 60), melynek adataihoz ebben a dolgozatban is néhány újabb adalékkal járul.

K. M.

Imlet, emlet. Régi nyelvünknek *imlet, emlet* (am. szoptat) szavát úgy ismerjük, mint amely teljesen kihalt s csak a kódexek nyelvében fordul elő, de megmaradt a tovább képzett *emlő* és *csecsemő* szavakban. Somlay Károlynak egyik tárcájában olvastuk nemrég ezt a mondatot: „Miközben aztán a kotyogós

¹ A *harminc* ugyan nyilván összefügg a *három*-mal, de képzése egészen magában álló és elüt az utána következő tízesekétől.

üveget *imlette*: elmondta, hogy voltaképen kinek ija-fija.“ Kérdést intézve az íróhoz, hogy a régi nyelvből vette-e ezt a szót, azt mondotta, hogy nem. Valahol a nép körében hallotta, még pedig a Durántúlon, Veszprém- vagy Zalamegyében, talán Göcsejben s úgy ragadt meg emlékezetében. A régi nyelv emlékeivel nem foglalkozott. Érdekes volna tudnunk, vajjon él-e és mely vidéken az *imlet* szó a nép nyelvében.

B. J.

Pótlások. 1. Bolfrász. A Nyr 51 : 123. oldalán Gulyás József megemlékszik a tréfás „*bolfrász*“ szóról. Ennek pontosan emlékszem az eredetére. A háború előtt valamely vicclap, talán a Kakas Márton, vagy a Mátyás Diák — mégis inkább az utóbbi — állandó rovatként tréfás találós kérdéseket közölt. A rovat étén két alak volt ábrázolva, akik kávéházi asztalka mellett ülve beszélgetnek. Az egyik mindig tréfás találós kérdéseket adott fel a másiknak, amelyeket a másik nem tudott megfejtetni, s amikor az első elmondotta a kitalálhatatlan megfejtést, valamely, a tréfából levezetett, szellemes átkozódással felelt. Úgy emlékszem, hogy ezt a rovatot a Mátyás Diák honosította meg, de egy ideig a Borsszem Jankó is közölt ilyen rovatot, amely — ellentétben a Mátyás Diákéval — zsidós zsargonban volt írva. Egy királylátogatás alkalmával, amikor a két főhadsegéd, gróf Paar és báró Bolfras neve naponta olvasható volt az ujságokban (ez a két név aféle modern Castor és Pollux gyanánt együtt él a köztudatban, s egyiknek említése azonnal reflexszerűen váltja ki a másiknak asszociációját), a Borsszem Jankó egyik alakja, a kérdező, egy találós kérdést adott fel partnerének, amelyre nem emlékszem már pontosan, de valami ilyesféle volt: „Ha a király egyik hadsegédét úgy hívják, hogy Paar, hogy hívják a másikat?

— Hagyjál hallani!

— Unpaar!

— Törjön ki tégedet a bolfrász!”

Ez a Gulyás József által említett tréfás szó használatának az eredete; hiszen sok példa van rá, hogy a Borsszem Jankó, vagy más elterjedt vicclap egy-egy sikerült tréfája hogyan megy át a közhasználatba. Ez az egy azok közé tartozik, amelyeknek eredetére véletlenül emlékszik valaki.

2. *A magyar katonanyelvhez.* 1918-ban elküldtek Prágába s visszafelé nagy transzporttal küldtek póttészemhez s a transzportot aféle k. u. k. módszerrel egy régi, hihetetlenül piszkos prágai épületben gyűjtögették össze, amíg az esti vonatok indultak s elkészülnek a „menetlevelek“. Megúnván a hosszú várakozást, odamentem a kapunál álló öreg székely bakához s kértem, engedjen ki egy percre az uccára gyümölcsöt venni. A kapu másik oldalán, szemben velünk cseh poszt állott. Azt mondja az öreg baka: „Nem lehet, önkéntes úr, észreveszi a svéd.“ Érdeklődvén a szó eredete után, megtudtam, hogy a sok Csehországban elhelyezett magyar katona — mivel a nemzetiségi ellentétek már akkor nagyon ki voltak élesedve, s mivel a szegény magyar baka szenvedéseinek okát öntudatlanul is a sokféle idegen nációban s főként a csehekben látta — sokszor keserves káromkodásokban, vagy fulánkos megjegyzésekben könnyített elkeseredésén, vagy jókedvében, tréfából is olyasmit mondott, amiről azt akarta, hogy ne értsék. Hiszen maga az a szokatlan helyzet, hogy szolgálatban is, szolgálaton kívül is beszédjét nem értő nép között kellett élnie, önkéntelen komikummal járt. De mert a magyar nyelvben is *csehi*-nek nevezték a cseheket, s a megjegyzésekre a cseh vendéglátó sokszor felfüleit és gyanút fogott, elnevezték a cseheket svédeknek. Másfelől hallottam,

hogy sok helyen franciáknak is hitták őket, de tudtommal a „svéd“ nevezet volt az elterjedtebb s a furcsa helyzetekben néha hallatlanul komikusan hatott. Különösen az idősebb magyar baka tudott kegyetlen megjegyzéseket hallatlan komolysággal eljeleníteni a gyanútlan „svédek“ jelenlétében.

(Gyoma.)

KNER IMRE.

3. *Az árut lehvini* (vö. Nyr 51 : 113.). Molnár Jenő jelentés-megállapítása mindenesetre helyes, de magyarázata nem: „Bécsből, Prágából lejön az áru, — talán ezért mondja a kereskedő, hogy az árut lehvija.“ Ennek ellene mond a mintául szolgáló német *abrufen* (nem pedig *herunterrufen*!). A kereskedő először megrendeli az árut; de mivel előbb el kell készíteni, vagy pedig a megrendelőnek még nincs rá szüksége, tehát később jelöli meg az időt, amikor „elkeri“. (Ez a német *abrufen*, tehát épúgy használjuk, mint az ilyen kifejezésekben: *einen Gesandten abrufen, jemand zum Spaziergang abrufen* stb., vagyis a mostani tartózkodása helyétől elhívni). Az *Abrufen* megszabhatja az időn kívül a küldés módját is. Magában véve, különösen a német nyelv szempontjából, a kifejezés nem kifogásolható. *Die Ware abrufen* olyan megelevenítése a tárgynak, amilyen a költői nyelvben gyakran fordul elő; vö. a kereskedői nyelvben: *das Anziehen der Kurse, die Lustlosigkeit der Börse* stb. A szót elítélhetjük, mert a siber-milióre emlékeztet, pedig magában véve inkább előkelőnek látszik. A siber-szavakat, épúgy mint magukat a sibereket, általában mind elítélik, ahelyett hogy különbséget tennének köztük s a rosszat a használható jótól elválasztának. Az üzleti nyelv minden országban tudományos szempontból is nagyon érdekes.

4. *Hagyma* a. m. rossz zsebóra (vö. MNy 18 : 170.). Ez a képes kifejezés nemcsak a franciában (*oignon*) fordul elő, hanem a bécsi nyelvjárásban is. Vö. *Schranka, Wiener Dialekt-Lexikon* (1905): *Zwiefel* (*Zwiebel*), *scherzhafte Bezeichnung einer grossen Taschenuhr*. Egy kuplét is idéz: *An Zylinder auf'n Plutzer, Und an Zwiefel im Gütel*.

SPITZER LEÓ.

Szűzanya. A „Pesti Hirlap“ 1922. nov. 29. száma közöl egy ismertetést „Látogatás a Somlyó alatt“ címen. Ennek második bekezdése így szól: „Ezen a vidéken jártam. Szűzanya hamisítatlan magyar föld...“ Feltűnő, hogy az író a leírt vidék lakosságának eredeti, érintetlen szűz, törülmetszett, színmagyar voltát jelzi ezzel a szóval: *szűzanya*. Persze a voltaképpeni szűzanyának, Máriának semmi köze e kifejezéshez. De mindenesetre érdekes adat arra nézve, hogyan alakulnak át a szavak a közhasználatban. Eredeti alakja: anya szült. Legtöbbszörre a ruhátlan mezítelenséget mondjuk így: *anyaszült meztelen*. De ezt a kifejezést — talán a könnyedes kiejtés kedvéért — *anyaszűz meztelenre* szokták elfordítani. Innen azután már csak egy lépés a teljes értelmetlenséghez, s a két szó felcserélése következtében előáll a bájos torzszülött: *szűzanya* képeben.

(Mohács-Kölked.)

ÁDÁM IMRE.

Tájszók. *Császkál* am. mászkál, csatangol, csavarog. Hajdú és Szabolcs megyében használatos szók. Példák: Egész nap egyebet se csinál, mint császkál. — Ne császkálj már annyit!

Fingel am. füllent, lódit, hazudik. Ezt a szót, ebben az értelemben a Magyar Tájszótar nem ismeri. Használják Szabolcs megyében: Kótajban, Nyiregyházán, Ujfehértón, Kemeccsén. Példák: Ne fingelj már annyit, hisz már a földnek is nehéz lesz! — Csak a fingelésből él...

(Kótaj: Szabolcs m.)

ifj. RADVÁNYI SÁNDOR.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

TARTALOM:

Horváth Sándor. — Címeres ökör. Ökörcímer	35
Bebesi István. — Nyelvművész-e Petőfi. I.	39
Kertész Manó. — Az „és” kötőszó multjából	45
Fokos Dávid. — Loderecker Péter szótáráról II.	50
Irodalom. <i>Donner</i> . Die anlautenden labialen Spiranten. (Fokos Dávid.) — <i>Szinnyei J.</i> Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. (B. J.) — <i>Horváth S.</i> A középkori magyar címertan jelképezése. (B. J.) — <i>Balassa J.</i> A magyar helyesírás. (K. L.) — Könyvek, folyóiratok	53
Gyászjelentés. Ojansuu Henrik. (Kettunen Lauri. Kalima Jalo.)	56
Nyelvművelés. Lej. (Zolnai Gyula.) — Napilapjaink és a helyesírás. — Podgyász vagy poggyász? (B. J.)	58
Magyarázatok. Hazajáró lélek. (Horváth Sándor.) — A -si képzőről. (Spitzer Leó.) Pogány. (Gulyás József.) — Tájszók. (Ifj. Radványi Sándor. Gulyás József. Borsodi László.)	61

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr előfizetési ára 1923-ra évi 300 korona. Azoknak az iskoláknak, amelyek eddig is előfizetők voltak, évi 150 koronáért adjuk a lapot.

Tanárok, tanítók és más köztisztviselők 100 korona kedvezményes áron kaphatják a lapot.

Könyvkereskedők csakis a teljes 300 koronás előfizetési díjból kapnak engedményt. A kedvezményes előfizetésből semmiféle levonásnak helye nincs.

Arra kell kérnünk előfizetőinket, hogy tekintettel a folyton növekvő drágulásra, az előfizetési díjat mielőbb küldjék be. Május hó 1-vel minden kedvezményes előfizetés megszűnik s azontúl csakis a teljes 300 K. előfizetési díjért küldhetjük a lapot. Akik ez évben kisebb összeget küldtek be, mint amennyi jár, sziveskedjenek a hiányt pótolni; ne várjanak felszólításra, mert a levelezés felesleges munkát ad és jelentékeny költséget okoz.

A Nyelvőr 1920, 1921 és 1922-iki évfolyama egyenként 300 koronáért kapható. A régibb évfolyamok közül csak néhány évfolyam kapható még.

A Nyelvőr legközelebbi száma június hó folyamán jelenik meg. Elmaradt számok megküldésére vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán és mindig csak a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesíthetünk.

Az Ethika tudományterjesztő és könyvkiadó r.-t.

TUDOMÁNYOS GYŪJTEMÉNY

címen új sorozatot indít meg. Ezek a kis terjedelmű füzetek egy-egy tudományos kérdés tárgyalásával, egy-egy költő, író vagy művész jellemzésével foglalkoznak.

Az első füzetek tárgya lesz:

1. *Laczkó Géza*: Petőfi.
2. *Vadász Elemér*: A varázsvessző.
3. *Trostler József*: Az irodalomtörténeti kutatás újabb irányai.
4. *Balló Rezső*: A fotokémia köréből.
5. *Herman Imre*. Pszichoanalízis.
6. *Bartucz Lajos*: A fajok kérdése.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest, IV.
Ferenc József rakpart 27.

CÍMERES ÖKÖR. ÖKÖRCÍMER.

Irta Horváth Sándor.

A nyelvtudomány széles területű tudomány, oly nagy, hogy egy ember, vagy egyesek is, akár egy egész emberöltőn át, alig ölelhetik fel anyagát. Hiszen minden, az illető nemzet, nép nyelvében élő, szereplő szónak a történetét, történelmi fejlődését adja, illetőleg kellene adnia, ha erre képes lenne. Minthogy azonban egyes tudományszakok messze esnek a nyelvészek, nyelvtudósok rendes foglalkozásától, sőt vannak tudomány-ágak, amelyek még ma is bölcső-korukat élik, nyilvánvaló, hogy az ilyen tudományszakok terén szereplő kifejezések, szavak, szólásmódok nemcsak a nyelvészek előtt — akik az illető tudomány-ágban járatlanok —, hanem még az illető szaktudósok előtt is teljesen ismeretlenek és így eddig megfejtetlenek voltak, és azok még ma is. De elvégre is azt, hogy a nyelvtudós minden tudományszakban teljesen járatos, otthonos legyen, követelni nem lehet, mert ez csakugyan a lehetlenségek közé tartozik. Az e fajta kifejezések ennél fogva csak az illető szaktudósok közbenjöttével, segítségével fejthetők meg.

Az alábbiakban a *címeres ökör* és *ökörcímer* kifejezésekről fogok szólni.

E két kifejezésnek az igazi megfejtése csakis a címertan segítségével, annak alapos ismerete alapján történhetik. Éppen ezért volt ez a két kifejezés mind e mai napig megfejtetlen.

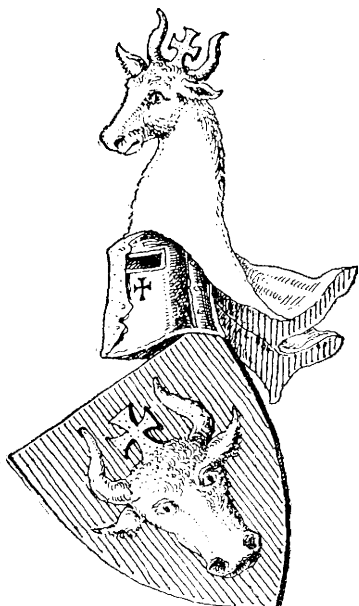
I. *Címeres ökör.* Margalitsnak, a közmondásokat felölelő műve nem ismeri. A kifejezés ilyen szólásmódokban ismeretes: *belőle (belőled) sem lesz sohasem címeres ökör, valóságos címeres ökör*, és kétféle értelemben veendő.

Az első (a *címeres ökör*) valami kiváló, híres egyénre illik, arról szokták mondani; a második (belőle sem lesz c. ö.) annak éppen ellenkezője, t. i., hogy sohasem éri el azt a kiválóságot stb.; a harmadik (valóságos c. ö.) pedig a tudatlanságnak, együgyűségnek (ökörség) valódi mintaképét fejezi ki és jelöli. (Vö. Czuczor-Fog.: *czímeres* 2) kitünő, jeles, jó vagy rossz oldalról megbélyegzett. *Czímeres marha, czímeres-szarvú ökrök, czímeres hazugság,*

czimeres gazember. Baróti Szabó Dávid, Kisded szótár, 253. l. *Tzimeres* (szép, szálás. szűgyös, testes) *marha*.

Miként a kifejezés maga is mutatja, a címertan kebelében keletkezett, a címertani jelképezés egyik esete, tehát igazi megfejtése is csak annak segítségével történhetik. Mert az, amit a Melich—Gombocz-féle — egyébként kiváló és alapvető — Etymologiai Szótárban 5.) alatt olvasunk: „Nagy, kiálló szarvú, jól megtermett (tehén, ökör)“,¹ az nem kielégítő, és nem is teljes, kimerítő megfejtése a kifejezésnek. Vegyük tehát elő azon legrégebb magyar címereinket, amelyekben ökör, vagy ökorfej van. Ilyen a Buzád-Hahót-nemzetség címere.

„Ökorfej, szarva között arany kereszt.“² Továbbá az ugyanazon

nemzetségből származó Csányi család címere,³ végül a Hahóthy-család címere,⁴ azzal a különbséggel, hogy ezen utóbbiban az ökör szarva között nem kereszt, hanem csillag van. Hogy pedig a *cimeres ökör* kifejezés nem onnan keletkezett, mert az ökorfej egy, a *mai értelemben vett* címerben, címer-paizsban van, az az alábbiakból ki fog tűnni. Tehát csakis olyan ökör vehető és veendő annak, amely valamilyen megkülönböztető, kitüntető jellel van ellátva, amely öt címeressé teszi. A Buzád—Hahót-nemzetség, a Csányi-család címerében az ökör szarva között *arany kereszt* (✚), a Hahóthy-család címerében pedig *arany csillag* (★) van elhelyezve. Ez utóbbi — noha teljesen ugyanolyan ökör, és teljesen ugyanazt nem is fejezi ki — nem lehetett és nem is lehet címeres ökör, mert

tudjuk, hogy a csillag az ősmagyar nyelvben *húgy* volt; ennél fogva ez *húgy-os ökör* lenne. Marad tehát: a szarva között kereszttel disztett ökorfej. Teljességgel azonos tehát az u. n. *csodaszarvassal*, amelynek díszes, szép agancsa között szintén *kereszt* (sugárzó ezüst, arany) ragyog. A csodaszarvas pedig az ó-kor és közép-kor vallás-erkölcsi, később címertani jelképezése szerint, a különféle Physiologusok tanítása szerint nem más, mint Krisztus Urunk jelképe.⁵

¹ Márton Szótára, és a *Magyar Tájszótár* alapján.

² Vö. Csoma József, *Magyar Nemzetségi címerek*, Budapest, 1903. 55—61. ll. és II. t. 7. ábra.

³ Vö. Bárczay, *A heraldika kézikönyve*, 10. l. 26. ábra.

⁴ Uo. 10. l. 23. ábra.

⁵ Ld. Horváth Sándor, *A csodaszarvas = Krisztus jelképe, a „Magyarország“ 1921. évf. 66. sz., és „Magyar Nyelvőr“ 1921. évf. 69—75. ll.*

Ugyanilyen címer a német címertanban az *Auerspergi Engelbert* 1220. évi pecsétjén látható címer is.¹

De vajon sikerül-e, vagy egyáltalában lehetséges-e azt bizonyítanunk, hogy ez a keresztes-ökör szintén nem más, nem egyéb, — az ó-kor és a középkor naiv, jelképező embere előtt — mint Krisztus Urunknak, az Isten-embernek, a Megváltónak a jelképe?

Aki az ó-kor és középkor egyházatyáinak írásaiban csak némileg jártas is, annak ez a kérdés megoldása nem okoz nehézséget. Lássuk tehát, mit mondanak ezen IV., VI. és XI—XII. századi egyházatyák és egyházi írók? *Szt. Hilárius* (Pictavensis episcopus = poitiers-i püspök, Kr. u. IV. század) éneke az *Evangelium*-ról ugyanis így szól:

V. „Haud dubia his formis Christi monstratur imago.
Namque et homo est Christus, mortis gustator amarae:
Et virtute leo est, indoctos caedere ferro;
Et vitulus, quoniam est peccantis victima mundi,
Qui bene pro cunctis impenditur hostia terris.“ stb.²

Vagy pedig *Verecundus* (Juncensis episcopus = juncai püspök, Byzacene tartom., Afrika, Kr. u. VI. sz.) az áldozatokról imígyen ír: „Bovem in holocaustum offerre, est Christum credere in passionibus immolatum, in altari crucis oblatum, et in diversis injuriarum afflictionibus, tamquam divisionibus membratim incisis, afflictum“ stb.³

Végül *Szt. Hildegardis* (Kr. u. XI—XII. sz.), az ő „*Liber vitae meritorum*“-ának XVII. fejezetében, *Verba Ezechielis* cím alatt így ír: „Sed facies bovis sacrificium, quod Deus est, denuntiat, in quo demonstravit homini Deo sacrificare, et hoc etiam a sinistris est...“ stb.⁴ Látnivaló tehát, hogy ezen szent írónál az ökör, ökörfej az *Istent*, *Krisztust* példázzák, jelképezik.

Az ökör ezenkívül ugyanis több *Physiologus* valláserkölcsei jelképezése szerint az embert is példázza; ha pedig ezen ökör (ember) fején a keresztet: az Istenség jelképét is látjuk, akkor ez az ember csakis az *Isten + ember*, vagyis Krisztus Urunk, az emberiség Megváltója lehet. De kézenfekvő ebből az is, hogy a *címeres ökör* egyenlő azzal az ökörral, amelynek szarva között kereszt (címer) van! A fenti szólásmód tehát valláserkölcsei, címer-tani jelképezésben azt fejezi ki, hogy: „belőle (belőled) sem lesz sohasem *Megváltó, próféta!*“

A Buzád—Hahót-nemzetség címere pedig az Isten + embert, a Megváltót szemlélteti a középkor vallásos hieroglifái szerint. Később azután, amikor ezen jelkép a maga valódi értelmében elhalványult, igazi jelentése eltompult, akkor mehetett át a Melich—

¹ Seyler, Die Siegel, 375. l., 397. ábra.

² „Carmen Sti Hilarii aut alteri tribuendum Hilario, De Evangelio.“ Pitra biboros, Spicil. Solesm. I. köt. 168. l. V. versszak.

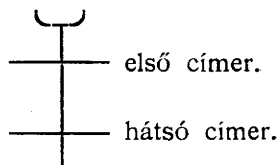
³ Ld. Pitra, Spicil. Solesm. IV. köt. 60. l.

⁴ Ld. Pitra, Anal. Sacra, VIII. köt. 16. l.

Gombocz által is felemlített, nagy, kiálló szarvú ökör jelölésére, valamint ennek révén a „*valóságos címeres ökör*“ kifejezésre is. De kétségtelen az is, hogy csakis az előadott jelképezés alapján keletkeztek az angol *Oxford*, *Hereford*, *Bedford*, a német *Schweinfurt* stb. kifejezések, városnevek is.¹

II. **Ökörcímer.** Van még borjú-, bárány- stb. címer is. Még pedig minden állatnak két címere van: elülső és hátulsó címere, amely természetesen két-két combból áll.

De miért címer? A középkor egyszerű emberének logikája alapján. Mert, ha bármely állat bőrét lenyúzom és kiterítem, a koponyája közepét a farka tövével egy egyenessel összekötöm, akkor pl. az ökörnél is, ezt a rajzot kapom:

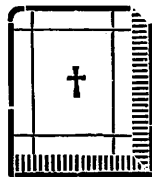
Ez a rajz azután mindenki részére kétségtelenné teszi azt, hogy a későbbkori kereszt = az ősrégi címerrel. A németben pl. a derék-, vállfájást, ma is *Kreuzweh*-nek nevezik; mert ha az álló ember két kezét jobbra-balra, vízszintesen felemeli, akkor szintén a kereszt alakját látjuk. Mindezek az elnevezések tehát azt bizonyítják, hogy a középkorban az embereknek minden gondolata, tette, cselekvése, működése a vallás keretében mozgott, a kereszt jegyében összpontosult, az lebegett előtte.

Az elmondottak alapján most már kézzelfoghatóak Békefi Remignek tömör rövidséggel írott ezen szavai: „A hittudomány azonban nincs a tantárgyak sorában. Ennek egyszerű oka van. A

¹ *Isaac Taylor* tanulságos műve: *Words and Places, or Etymological illustrations of history, Ethnology and Geography*, London, 1878. 106., 169., 320. l. nem képes végérvényes megfejtést adni. Épúgy *Fox-Davies* sem (*A Complete Guide to Heraldry*); téved az, aki a város nevét *Ox + forward* alapon magyarázza. Az angolszász *ford*, angol *fare*, német *furt*, izland *fjörödr* ugyanis *ösvényt, gázlót, utat* jelent, olyan helyet a folyóban vagy más vizen, ahol az ember vagy állat gyalog keresztül gázolhat (*crossing*). (*Webster, New Internat. Dictionary*). Vagyis a folyón áthaladva a kereszt rajzát alkotja meg: \perp Bizonyítja ezt egy még a középkorban keletkezett másik, könyvkötői műkifejezés: a „*Book cover with Oxford corners*“, vagyis egy oxfordi sarokdíszítéssel ellátott (könyv-)kötés. Rajza:

Főleg imakönyveket stb. kötöttek így. Nemcsak a könyvtábla közepén van kereszt, hanem a szélein látható aranynyomat a tábla négy sarkán szintén *egy-egy keresztet* alkot. Oxford tehát = Krisztus útja = a kereszt.

Ugyanezen az alapon érthető meg azután az *oxfordi vászon* elnevezés is. Ezek a ruházatra szolgáló vásznak azért olyan erősek, tartósak, mert szövésüknél a fonalak *kereszt-alakban* szaladnak.

De legjobban bizonyítja *Oxford* város beszélő címere, amely az ú. n. „*arma canentia*“, az „*ad allusionem nōminis*“-címernek legkiáltóbb esete. T. i. „Ezüst paizs alját három vízszintes, hullámos kék pólya (*fascia*, *balteus*; *ford*, *furt*; pólya, gázló, rév) szeli; a legfelső fölött egy vörös ökör halad jobbfelé“. A vörös ökör: „*bos ruber = tribulationis igne assatus Christus*“. A pólya = *ford* az ő réve, az ő útja, amely a keresztig vezet.

közép-kor első részében a hittudományt külön egyáltalán nem tanították, hanem beleszótták a többi tárgyakba. Hiszen ekkor minden tárgy a vallás szolgálatában állt.“¹

Az általam adott megfejtés alapján világosan érthetővé válik mármost az Erdy-codex következő szövegrésze: „Leez' dichoessegnek coronaja Wrnak kezeeben: es az erek orzagnak cymõre te istenednek kezeeben“ (Nyelvméltár V. köt. 59. l.). Továbbá Komjáthy Benedek következő fordítása: „... Jegyet vwitte az kwrnywl metelysnek, az hyt Igassaganak cymmetryth.“²

NYELVMŰVÉS-Z-E PETŐFI? ^{x)}

Irta **Bebesi István.**

Petőfi ünnepére szól a harang!... „Csengése a rónákon keresztül vándorol“, keresztül a völgyek homályos legmélyén s a völgyvidék örömmel mereng a harang vándorcsengésén, melyet „a világ zaja nem zavar“, melyhez a világ csak egyetlen, hatalmas és ünneplő rezonátor. De az általános ünneplés harmóniájába bele-téved egy félrekondult hang: a magyar nyelvtudomány szava, mely kitagadja Petőfit a nyelvművészek sorából.

Tanácsztalanul nézünk szét. Majd fölcusdva, zavartan kérdezzük: Hát lehetséges világgraszoló költői tehetség és hírnév — nyelvművészet nélkül? Lehetséges? Hiszen ez egy volna a művészetnélküli művészettel!

A kérdés egy pillanatra a tartalom és forma, az elgondolás és a kifejezés esztétikáját veti színre. Lehetséges-e a művészi hatás teljessége mellett a tartalom és forma, az elgondolás és a kifejezés teljes különállása, függetlensége, sőt ellentéte. Már eleve is gyanús lehetőség ez! Ám, ha a modern esztétikához fordulunk, a gyanú erősödik. Gourmont, a jelenkori francia esztétika híres nagysága, határozottan azt a nézetet vallja az írásművészetről, melyet röviden a „forma dat esse rei“ latin mondás fejez ki. Szerinte a legcsekélyebb formai változtatás a nyelven már az elgondolást is érinti. Nyelvi forma és tartalom „eleven egység“. Az esztétika híres professzora a németeknél, Johannes Volkelt, lipcsei egyetemi tanár, System der Aesthetik c. hatalmas művében hasonló fölfogást vall. De véleményem szerint a nyelvtudomány Petőfi nyelvművészetéről a saját körében is pontos és végérvényes ítéletet mondhatna, ha a megfelelő alapvető munkákat elvégezte volna. Azonban éppen e tekintetben súlyos mulasztás terheli a magyar nyelvtudomány

¹ A káptalani iskolák tört. Mgon 1540-ig, Budapest, 1910. 275. l.

² Szt. Pál levelei, Krakó 1533. Szilády Áron kiadásában, 58. l. Vö. Ezen középkori szövegrészeknek teljesen megfelel a híres Mikó János üvegfestménye, a XV. századból, amely egyelőre még a Bécsújhelyi Múzeum tulajdona Ld. „A Műveltség Könyvtára“-nak „A Művészet Könyve“ c. köt. 57. lapján a 90. ábrát.

< M. Ny. 1927, 508.

munkásait. Petőfi nyelve föltáratlan, kiaknázatlan kincsesbánya. Nem azért nem foglalkoztak vele a nyelvészek, mert nem egyéni és művészi, hanem azért nem tudják, hogy művészi és gyakran merészen egyéni, mert nem foglalkoztak tüzetesen vele. Állításaimat pontos adatokkal fogom bizonyítani, mert Petőfi szellemének és a filológiai igazságnak egyaránt tartozunk azzal, hogy ezt az álláspontot újra átvizsgáljuk. Szükséges ez annál inkább, mert e fölfogás már történeti multra tekinthet vissza (Tolnai Vilmos: Petőfi és a nyelvújítás, Petőfi Almanach 1909. Horváth János: Petőfi 1922. Tolnai Vilmos: Petőfi és a nyelvtudomány, MNy 18 : 198.) és hovatovább már mint a magyar nyelvtudomány hivatalos álláspontja ver gyökeret a szakkörökben és a köztudatban.

A MNy idézett cikkében olvassuk Tolnai V. tollából: „Petőfi költészetének nincsenek nyelvi kérdései és kétségei; amik vannak, azok nem az övéi, hanem általában a magyar nyelvői... Petőfi költői nyelvének alapja nem valamely egyéni nyelv, hanem saját korának átlagnyelve. Nyelvművésznek, mint Pázmányt, Gyöngyösit, Csokonait, Vörösmartyt, Aranyt, semmiképpen sem mondhatjuk... Mindez magyarázatául szolgálhat, miért olyan elenyésző a Petőfiről szóló nyelvtudományi tanulmányok száma...” Majd így folytatja: „Az ő nyelve sem sajátképpen népies és törülmetszett zamatosságú, sem különösen irodalmi, sem régies, sem újító, hanem azonos a művelt emberek egykorú élő nyelvével, az élő nyelv szokással.” Engedjük meg, hogy ez utóbbi idézet első, negatív fele igaz, — vajjon következnek-e ebből a második, pozitív fél: a művelt emberek „átlagnyelve”? — Nem látom az összefüggést! Sőt szerintem átlagnyelvről szó sem eshet. Költőnek, de még prózáirónak is nagyon „átlagíró” az, kinek nyelve nem egyéni. Azt pedig senki sem állíthatja, hogy Petőfi „átlagköltő!”¹ Álláspontja erősítésére Tolnai V. hivatkozik más tekintélyre is mondván: „Erre a megállapításra jutott Horváth János is, ki könyvében ezt részletesen kifejti, minden oldalról meg is okolja és beilleszti a költőnek lelki és művészi rajzába (Petőfi. 84 sk. II.)” Ezek alapján nagy kíváncsisággal nyúl az ember Horváth János könyve után. És ott ezt

¹ Az „átlag” szó olvasásánál az jut eszembe, hogy Petőfivel a kisededóvóban ismerkedünk meg, midőn gyermekéig élvezettel dalolgtatjuk a ritmikus sorokat: „Tarka lepke, kis mese, szállj be Laci fejébe.” Az elemiben folytatjuk: „Járjatok be minden, minden földet”, „Ha a föld Isten kalapja”. Mint kis gimnazisták „befordulunk a konyhára”, később daloljuk valamennyi népdalát és szavaljuk hazafias költeményeit, melyekkel összes olvasókönyveink tele vannak. Ifjú korunkban lelkesedünk a „Tündéralom”-ért s az „Egy gondolat bánt” bennünket. Férfi korunkban az éjjeli szekrényünkön Petőfi verseskötete s szinte naponta olvassuk feleségünknek a „Szeptember végén”-t, a „Minek nevezzetek”-et stb. Mikor aztán egy emberöltőn át folytatott tanulás után kifejezéseit jobban megszoktuk, mint az olyan költőkét, kikkel csak ritkán foglalkozunk, akkor kész bennünk az a pszichikai állapot, mely a magáénak érzi a megszokottat, közösnek az egyénit. Hajlandó ismertnek hinni azt is, ami még ismeretlen előtte Petőfi nyelvében. Természetesen nem azt mondom ezzel, hogy Tolnai így jutott az ő meggyőződéséhez, hanem arra gondolok, hogy a köztudatban ezért tehet hamar hódítást az ő fölfogása.

találja: „Kétségtelen, hogy stílelve egységes: szabatos élő beszéd, melynek a hű kifejezésen kívül egyéb (önálló) célja nincs, közérthetőségre törekszik, de a kifejezést mindig alárendeli a gondolatnak: stíl-realizmus. „Az eszme, a gondolat az úr s a szavak csak szolgák“: ezt az elvet vallja később, Jókai szerint a Petőfi körül csoportosult Tizek társasága is. Ez egységes stíl-elv azonban nem zárja ki a kifejező árnyalatokat s modorban két főirányt (műköltőit és naivat) tesz lehetővé... „Nyelvanyaga úgy amint 44 végére megállapodott, a művelt emberek egykorú élő nyelvvel azonos. Mint nyelvének egyik vizsgálója (— s itt jegyzetben viszont Tolnaira hivatkozik! — Petőfi-Almanach 1909. 219. 1.) alapos elemzéssel megállapította, válogatás nélkül él bármely közkeletű szóval, legyen az népies vagy nyelvújításbeli.“ Horváth János a maga részéről csak azt bizonyítja adatokkal is, hogy Petőfi inkább a megnyilatkozás pszichikai formáiban népies, mintsem nyelvében. Minden más tekintetben Tolnai Vilmos nyelvészeti megállapításaira támaszkodik. Csakhogy ezek a megállapítások nincsenek annyira alátámasztva adatokkal, hogy mint a nyelvtudomány véglegesen kialakult álláspontját fogadjuk el.

Valóban Petőfi nyelve nem mindig népies és a szót csak a gondolat ruhájának tekinti. De mi volna egyéb? Még ha maga a költő alkotja is, akkor is legfeljebb csak új, csak ünneplő ruha, de ruha! Ebből semmi egyéb nem következik Petőfi nyelvművészetére, mint az, hogy amíg először találtunk ki rá: hogy nyelve „népies“, azt rosszul találtuk ki. Másrészt jogosan állapíthatjuk meg róla, hogy sem az újítók, sem a régiesek szemében nem volt fegyelmezett pártember. E határon túl azonban nem föltétlenül az „átlag“ következik.

Azt mondja Horváth János könyvének 200. laptán: „Petőfi nem stílművész, de lángelméje a lelki épségnek a kifejezésben is.“ Ezzel eloszlatja utolsó kétségünket arra nézve, hogy Petőfit talán csak szóanyagára nézve nem tartja művésznek? Itt már csak az marad homályban: mi a különbség stílművész és kifejezés lángelméje között? Továbbá, hogy a nem stílművész Petőfi hogyan hajthatta végre „a magyar költői stíl történetében a legnevezetesebb fordulatok egyikét“ — mint ugyanő mondja könyvének 25. lapján? A homály bizonyára a nyelvművész szó fogalmából keletkezik. Ennek különböző értelmezése áll az egyetértés vagy megértés útjába. Ezen a nehézségen viszont Tolnai Vilmos segít át bennünket. Ő igyekszik pontosan körvonalaítani a fogalom jelentését. „Ki a nyelvművész? Az, ki előtt a nyelv nemcsak tolmács, hanem olyan anyag, melynek önmagának is van művészi értéke s legalább is egyenrangú a tartalommal. A nyelvet önmagáért is szereti, gyönyörködik akusztikai és optikai hatásaiban, tudatosan mérlegeli minden sajátosságát, melynek a kifejezésben művészi hasznát veheti. A nyelvművész költő mindig csak részben talál kész nyelvet, részben maga teremti meg a maga céljaira a maga nyelvét; új sajátosságokat fedez föl benne, a kifejezésnek s a hatásnak új lehetőségeit.“

Am fogadjuk el az igazi nyelvművész ismertető jeleitől azokat a követelményeket, melyeket Tolnai V. cikkében megállapít, a következő adatokból akkor is ki fog tűnni, hogy indokolt dolog az ő ítéletének komoly mérlegelése vagy legalább is fölfüggesztése, addig, míg Petőfi nyelvét teljesen és megbízhatóan föl nem dolgoztuk.

1. Tárgyatlan igék tárgyias használata.

„Valóságos hapax legomenon János vitéznek (XIX. 18.) ez a mondata: (Jancsi) az óriás felett átment a vizet, a megy igének tárgyias vonzatával.“ (Tolnai V.)

Jöhetsz, most már jöhetsz vihar, Nem rettegjük már haragod. (Két ország ölekezése.) — Éltedet megveted, a halált nem féled. (Ján. vit. VI. 11.) — Kukorica Jancsit célozza vasával. (Ján. vit. XII. 12.) — Hiszem az egy istent. (Ján. vit. XIV. 18.) — Bujdosva jártam a világot széltére. (Ján. vit. XIV. 21.) — Föl és aiá kószálom A két magyar hazát. (Ez már aztán élet.) — Ikertestvérek voltak ők, Együtt bolygák az életet. (Az utóso alamizna.) — S én újra jártam széles e hazát. (Levél egy színész barátomhoz.) — S ment, mint aki ostorhegyet fut. (Az apostol X. 2.) — A szörnyű forrásig szinte szűnni kezdett, Mentül beljebb érték a francia földet. (Ján. vit. X. végén.) — És ne higgyétek, csendes öregek, Hogy tán megárt, Ha túllobogja is a fiatal Tűz a határt. (Ifjúság.) — Fehér volt a világ, szép Fehér hó este be. (Négy nap dörgött az ágyú.) — Az istenért!... ha feldőlsz... Nem féled a halált? (Vizen) — Ugy rettegé a föld kirántott kardunk, Mint a villámot éjjel a gyerek. (Magyar vagyok.) — Fogjunk kezét, hogy rettegnünk ne kelljen Az e jövőendő óriásokat. (Erdélyben.) — De én éltémnek éjjelét Nem rettegem, sőt várom. (Jókai Mórhoz.) — Soká nyögé — nem tudni, hol? — Az inségterhes életet. (Az utóso alamizna.) — Minden nyomon egy kőbe botlik [a patak] S örök fájdalmat nyögnek habjai. (Az apostol. IV. 2. vsz.) — Ki-kidugván borzas fejüket Pityeregtek szörnyű éneket. (Vándorélet.) — S harmatkönnyekeket sír még a bús özvegy, Az éj. (Kéket mutatnak még...) — Meddig jajgat húrom búskesergve panaszt. (Elégia.) — Olyat örült, hogy a szíve is fájt bele. (Fölszedtem sátorfám.) — Ha volna menyköve... Csapásitól, ifjak, sokan hevernétek A port, élettelen. (A magyar ifjakhoz.) — Napkelet e szép hajnal hazája, Ki rózsákat mosolyog reátok. (Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe.) — A pásztornéra titkon foga fájt Az úrfinak, s én éhezém a nyájt. (Farkaskaland.) — Nem zengem többé sohasem, Nem zengem én a bort, csupán Torkomba öntöm ezután. (Irtóztató csalódás.) — Miként a koszorús tavasznak Varázst mosolygó hajnala. (Tünődés.) — Várd el békén, míg reád halált szól. (Budavárán újra német zászló.) — Két csillag sugara Derengje át egünk. (Az első dal.) — Melyik ragyog reményt szívembe, Melyik ragyog közületek? (Tünődés.) — Mit nekem hab! Mit nekem vész! Én nem félem haragát. — Keblemnek pusztaságit Száz vihar ro-

hanja át. (A bújosó.) — ... Oszlopok sötét kövére, Bút susogva hajlik a repkény... (Elégia egy várrom felett.) — Távól szeret-teimtől, S tóled, te drága hon, Vándorlom a világot. (Vándordalok.) — Mig én búban A széles világot átfutom. (Elválás.) — ... Futó-lag csengi lelkemet körül. (Jó költőnek tartanak.) — A végtelent keresztül nyargalák. (Én vagyok itt.) — Nem kell, hogy a temp-lomot gyalogosan járja. (Szülőimhez.) — Ott van a sas, fenn röp-tében Közelíti a napot. (A sivatag lakói.) — Epedve szomjazám már a nyugodt életet. (Fölösleges aggodalom.) — A szépségében ragyogó Perenna... imát sóhajt az égiek felé. (Salgó 3.) — Szár-nyaim növének s átröpültem A levegőt, a végtelent. (Jövendölés.)

2. Petőfi szóösszetételei.

„A nyelvész költő mindig csak részben talál kész nyelvet, részben maga teremti meg a maga céljaira a maga nyelvét; új sajtásokat fedez föl benne, a kifejezésnek s a hatásnak új lehetőségeit.“ (Tolnai V.)

A több ezerre tehető új összetétel mellett, melyre a kifeje-zés pontossága, újszerűsége vagy az ihlet erős heve kényszerítette Petőfit, csak a tagadásos összetételeire és bizonyos összetett határo-zókra mutatok itt rá. Hasonlóképp mellőzöm azokat a nem nyelv-tani, hanem stilisztikai természetű nyelvi formákat, melyeket alig találhatunk rajta kívül másnál. Mutatványul egy stilisztikai formát még is fölemlitek: aZ állítás pozitív és negatív formájának össze-kapcsolását: Óseimnek véres kardja Fogason függ, rozsdá marja, Rozsdá marja, nem ragyog, Én magyar nemes vagyok. — Némi felületességgel azt lehetne mondani, hogy a „rozsdá marja“ után már csak a „Vagyok“-hoz szükséges rím kedvéért következnek sor-töltelék gyanánt az értelmileg fölöslegesnek látszó „nem ragyog.“ Csakhogy Petőfi nyelvében ez nagyon is tudatos és célbataláló stilisztikai fogás! Nézzük társait. „A küszöbön guggol Sári néni, Guggol s nem áll“; „Ott benn pislog, szomorún, nem vígan.“ Ha csak annyit mondana „rozsdá marja, guggol, szomorún“, ezek-ben nem volna semmiféle utalás egy régebbi állapotra, amely a mostani szatírára érdemesnél kívánatosabb volt, amikor még a kard fényesen függött a fogason, amikor még „Sárika“ állt a küszö-bön s szeme még „vígan“ pislogott. Ez a legrövidebb útja a kifeje-zésnek. Petőfi veszi észre! Másnál nem emlékszem effélére. Nála még legalább 10 ilyen van. Komolyabb gondolkörben is előfordul.

Hogy nyelvészeti irodalmunk még mennyire nem ismeri Petőfi nyelvét, arra nézve jellemző, hogy a tagadásos szóösszetételeket, mint valami túlmódernt újdonaságot, Adyra vezeti vissza. Asztalos Miklós a MNY-ben (18:162). „A tagadásos szóösszetétel“ c. alatt azt mondja: „ezekkel az erősen összeszorított, tartalmas összeté-telekkel legelőször Ady nyelvében találkozunk... Ady összetételei között fordulnak elő oly összetételek is, melyeknek előtagjuk tagadó szó s az összetételben az utótagot tagadják... Hogy Ady

rendszeresen élt a tagadásos összetétellel, igazolják a nyelvében különböző időben előforduló és más-más szófajú utótagos ily összetételek. Azután felsorol 11 idézetet Adyból s elismeri az efajta összetételek ok- és célszerűségét.

A pusztá adatokon kívül a cikk java részben tévedés. Tévedés, mert a tagadásos szóösszetételeknek legalább is oly mestere volt már a nyelvművészek és merészek sorából kitagadott Petőfi, mint Ady. Sőt az én szerény véleményem szerint Ady e tekintetben, mint sok másban nyelvi szempontból, Petőfi tanítványa vagy mondjuk folytatója.

Állításomat bizonyítsák a következő idézetek: A harci dicsőség Vérfestette babérját Oly nagyszerűen kanyarítá *Nem-szöke fejére* s nem-szöke fejének göndör hajára. (A helység kalapácsa II. é. 11. sz.) — Azt hihetné az ember, hogy Petőfi e satirikus tárgy földolgozása közben csakúgy tréfából bukkant a szóalkotás e módjára. Igen, csakhogy a János vitézben ismétlődnek az efajta összetételek komoly hangulatkörben is. Igaz, hogy ezeket — bár egy fogalmat alkotnak — még nem írja egy szóba, de később olyanokkal is találkozunk. A zsvány kapitány fenyegetésire Meg nem ijedt hangon ily módon felele. (Ján. v. VI. 7.) — Kukoricza Jancsi tán egy maga volt csak Meg nem hallója az elmondott dolognak. (Ján. v. XI. utolsó vsz) — Mindenki alszik, csak magam vagyok Nem alvó. (Álmos vagyok és mégsem alhatom.) — S arcára halvány liljomot füstének Gyötrelmei a szólni nem merésnek. (Három szív története).

Ettől fogva többnyire már vagy kötőjellel vagy egybeírva találjuk az efféle összetételeket: Várok békével míg az óra nem jövend el Midőn birod hűségem nemcsaló jelét. (Költői ábránd volt, mit eddig érezék.) — Azt kívánom, hogy itt éljek én... nemzavart magányban. (Arany J.-nál).

Valamennyi tagadásos szóösszetétel között, akár Adyt, akár Petőfit nézzük is, a legmerészebb a következő, melynek utótagja határozó és az összetétel főnévi szerepet játszik: Miért is volna nékem a remény? A nem-továbbat már elértem en. (Elértem, amit ember érhet el.) — Ezennel csavarom elmémet Hogy találjak hozzá nem-méltatlan szókat. (Lehel vezér.)

Ime ez idézetekből nyilvánvaló, hogy már Petőfi rendszeresen használta a tagadásos szóösszetételeket majdnem egész költői működése alatt (1842—1848).

Nagy számban használ Petőfi olyan összetett határozókat, melyeknek előtagja fő- vagy melléknév, utótagja pedig melléknév vagy melléknévi igenév. A határozó ragot csak az utótag viseli s a két szót legtöbbször kötőjel fűzi egymáshoz. Olvasásuk közben érezzük a kifejező tömörségre való törekvést és az újszerűség hatását.

Ilyenek a következők: S lenn a képe alján torzonborz bajúrsa S rengeteg szakállá széles-hosszan úsza. (Lehel vezér 48. vsz.) ...élt egy lányka olyan ifjuszépen Hogy a vidéknek vált bámult

diszére. (Három szív története I. r.) — Napkeletre szigetembe vislek, Ott élünk örök-szerelmesen. (A szerelmes tenger.) — Sebes vágatva ment háboru zajába (Három fiú.) Ugyanez (sebes vágatva előfordul „Az én Pegazusom“-ban. — Ráncba szedte őket nagy csunyául (Kun L. krónikája). — De ép azért jövök, hogy Elűzzem a ködöt, Amely már olyan régen Borong komor-sötéten Halvány arcom fölött. (Elhagytam én a várost). — Fenn az égen Tündérszépen Ragyog a hold. (Boldog éjjel). — Nem lehetek én . . . Még előtted sem folyton-folyva víg. (Ne bántson az még) — Ez az úrfi oly sok szépet mondott, Oly nyájasan, oly szívesmelegen. (Szilaj P. II. 18.) — Ottan lett vón neveltetésed Ez asszonyoság ölében, Eltáplált volna gyöngéd-gondosan. (Apostol V. 5.) — Rajtok borong homályos-szomorún Az őszi köd és az emlékezet. (Elpusztuló kert ott a vár alatt) — Gyertyám pislog komor-homályosan. (Álmos vagyok és mégsem alhatom) — Gyalázat a gyáva katonára; Ki a sikra bús-félenken áll. (Félre mostan.) — A bú nekem rohan, Mint felbőszült oroszlán, Emésztő-szilajan (A leánykákhoz) — Mondják hideg-nyugalmasan Az öregek: Szilaj, bolond fiú vagyok. (Ifjuság.) — Várom, hogy elálmosodom, Mint várja méla-szomorún Leroskadását a magányos rom. (Hideg idő). — Színekkel tarkaékesen szívirvány Ragyog keletről (Örök bú). — Parancs szavát a fejedelem Ily büszke-durván adja. (Lehel.) — Itt egy öreg cigány a deresen, Ütik-verik kínos-keservesen. (Álmos vagyok.) — S megy büszkebátrán Elébe a halálnak. (Lehel, utolsó sz.) (Folytatjuk.)

AZ „ÉS“ KÖTŐSZÓ MULTJÁBÓL.

Irta **Kertész Manó.**

A finnugor nyelveknek régtől fogva ismert sajátága az eredeti kötőszókból való szegénység. A rokonnyelvek csekélyszámú kötőszavainak egy részéről könnyen kimutatható az idegen eredet, más részről meg az egyéb szókatéóriából való kiválás; viszont sem a magyarban, sem rokonaiban nincsen egyetlen kötőszó sem, amelyről az eredményekben gazdag összehasonlító szónyomozásunk azt állíthatná, hogy kötőszóul való használata nem újabb keletű, hanem már a finnugor népek együttélése korában is fellelhető.

A magyar nyelv ugyan külön élete folyamán meglehetősen gazdag kötőszó-készletet fejlesztett ki, de a legtöbbször szinte szemmel látható, hogy eredetileg más kategóriába tartozott: pl. a *hogy* ma is, a *ha* pedig régi nyelvünkben kérdőnévmás,¹ az *azonban*, *ellenben* határozó volta pedig ma is egészen nyilvánvaló.

Ennek a kötőszókból való hajdani szegénységnek kétségtelen nyomai a magyarban azok a rokon- vagy ellentétes jelentésű szó-

¹ Simonyi: MKszók 2 : 16, 3 : 102.

párok (ikerszók), amelyek kötőszó nélkül állandóan együttjárva szinte valóságos összetétellé forrtak: *szó-beszéd*, *ország-világ*, *szél-vész*, *per-patvar*, *kézzel-lábbal*, *éjjel-nappal* (vö. ném. mit Hand und Fuss, Tag und Nacht), *ámul-bámul*, *dül-fül*, *süg-büg*, *szánbán*, *nyírz-foszt*.¹

Az indogermán nyelvek az efajta szópárok tagjait az és kötőszó megfelelőjével fűzik egymáshoz; a magyar kapcsolatokat a kötőszó hiánya valósággal megkövült nyelvemlékeké avatja. Hogy teljes joggal tekinthetjük e szópárokat valami kezdetlegesebb nyelvállapot megőrzőinek, arról kétségtelen bizonyóságot szolgáltatnak 16. századi emlékeink; ez emlékekben ugyanis lépten-nyomon rábukkanunk olyan kötőszó nélküli szópárokra, amelyek idő múlva a használatból kivesztek, s ha most ajkunkra vesszük őket, az és kötőszót nélkülözhetetlenek tartjuk és oda is tesszük a két tag közé. Ilyen állandó kapcsolat a régi török-magyar közigazgatás nyelvében a *városok-faluk* szópár: Az róli *varosok faluk* ide vannak iratvan (BudBasLev. I. 93). Az egriek... az hatalmas ciazar *varasit falujt* mind zwnetlen dwlliak koboroliak (uo. 116). Noüa es Koztanicia között valo *varosokra falukra* nagj erővel rea jwue (uo. 116). Az mölj *varasok faluk* ide nincienek jratuan (uo. 119). Az holdolatlan *varasok faluk* (uo. 119). Az meöli tartomanth *varasokat falukat*, az my kegielmes feiedelmynk... fegiuerökel megvöttenek (uo. 80). Valamöli *varosok faluk* az w fölsege oltalma alat vannak (uo. 80).

A hadinyelvben meg a *lovag gyalog*, *gyalog-lovag* ilyen állandó szókapcsolat: Az varasdi Lygar hercyegh egi nehany ezör fegiuerössel *gialoggal louaggal* föl kezvlt (uo. 185). Zaz eötuen *louag gialog*, Geztös ala jwttenek volt (uo. 168). *Louaggal gialoggal* vgi mint het zazan föl kezwluen (uo. 135). Nagi haddal egiben giwluen *louaggal gialoggal* (uo. 106). 700 *louaggal gialoggal* (uo. 131). Hatuan *louaggal gialoggal* (uo. 167). Valamy *louaggal gialoggal* (uo. 168).

E kapcsolatok egyikét sem mondhatnók ma kötőszó nélkül; városokról és falukról, lovagról és gyalogról beszél a mostani ember, e két szópár tehát egyéb bizonyítékok nélkül is meggyőzhet bennünket arról, hogy az *éjjel-nappal*, *szó-beszéd*-féle kapcsolatokban a kötőszó hiánya elszigetelődés eredménye: az és kötőszó a nem állandóan együttjáró szópárok közé a nyelvtörténet folyamán befurakodott, de az említett kifejezések és társaik a mindennapos használat következtében nem követték a fejlődésnek ez útját.

Nyelvünk 16. századi emlékei még kötőszó nélkül fűznek egymáshoz olyan rokonértelmű szavakat is, amelyeket szórványos előfordulásuk következtében nem tarthatunk állandó kapcsolatoknak:

¹ Kunos Ignác. Tanulm. az egyetemi magy. nyelvt. társ. köréből. 3. füz. — Simonyi, Nyr IV. 148. Balassa (TüzMNyt. I. 356, 359, 364). — Ernst Lewy: Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindungen. Göttingen 1911. 80. l.

Kit *istenerel lölköher* miueltének zegenyök (BudBasLev. I. 89). Hogy ha *feyelhékét Jozagothokát* zerethytek (RMNyE. II 155). Hogy nem mintt en ez rutt ektelen beszedeoket el szenuegyem, iob *feiemnek louamnak* el veszni (BudBasLev. I. 301). Wegheztek egienleo *nyelwell lanachal* (MJE I. 235). Semmire *szandeka akarattia* sem volt syncienis (BudBasLev. I. 125). Az ty kapitánytok *engödelmökkböl akaratiokból* (uo. 171). Az hatalmas ciazar *leuleuel, paranciolattianal* (uo. 78). Meöli beköt az ti *frastokhoz kepösi* panasztokhoz kepösth ky vettetenk tiztiböl (uo. 133). W ez hatalmas ciazar *dolgaban jozagaban* fogattatott er (uo. 192). Meny *kinciöt marhat* el vittének (uo. 216). Az Hazan passa vaidaiat meny *kinciel özuerökkel marhakkal* el viunek (uo. 151). Az erdi kasteli alol *barmokat juhokat* el haitanak (uo. 138). Az el vit *barmokat juhokat* (uo. 138). Valamy *louakat barmokat* ragattanak vala el az egriek kallayak (uo. 133). Az el vit *embörökét barmokat* adassa hatra nd (uo. 141). Az mi kegielmes feiedelmwnk jozagiban meni *sarciollatlast adoztatást* miuelnek (uo. 130). Mynemw *dulast eghetest* miuelth vala Boznasagban (uo. 116). Melto az *elrablasra sakmanlasra* (uo. 206). Az my kegielmes feiedelmwnk jozaganak *karat romlasat* nem engethetiwk (uo. 87). Az sok *ciatazasatul ragadozasatul* meg nem szwnnek (uo. 141). Mastan jsmeg nagi *haddal zekerekkel* kezwlne (uo. 113). Az tihaniak deucieriek nagi *haddal zazlokkal* föl kezwlueu (uo. 64). Az buda vörös vöri *taligasokra szekeresökre* rea wtöttenek (uo. 199). Kergye meg h. ha *ebeden vaczoran* ihatom e egy kewes borth (LevTár I. 331).

Péter és Pál apostol ünnepét az egyház ugyanazon napon, június 29-én üli; e folyton együtt emlegetett két szent nevét ma is kötőszó nélkül fűzzük egymáshoz s ünnepükről így szoktunk beszélni: *Péter-Pálkor*, *Péter-Pál napján*. Ez a kötőszó nélkül való kapcsolás is régibb állapotnak a csökevénye, amint nyilván megtetszik abból a jelenségből, hogy ma már nincsen magyar nyelvjárás, ahol elmaradhatna az *és* kötőszó akkor is, ha mindkét névnek jelzője van, ámbár 16. századi nyelvünk ilyenkor sem alkalmaz kötőszót: *Zenth Peter, zenth Pal napyan* (RMNyE. II 286). *Szent Peter szent Palj nap elewt valo kedre* (uo. 184). — Sőt ma már lehetetlen volna *Fülöp Jakab napjáról* beszélni, pedig ennek a két szentnek is egy napon, május 1-én van az ünnepe s a nevüket a 16. században még jelzősen is kötőszó nélkül fűzték egymáshoz: Ha *zent Phylep zent Jacab napra* her Gorgne az meg lrt adosagott meg nē fizetthetne (uo. 206).

Legbecesebb 16. századi nyelvemlékeink, a budai basák magyar levelei a helyneveknek meg a helynevekből képzett mellékneveknek egész sorát majdnem teljes következetességgel kötőszó nélkül fűzik egymáshoz, holott a mai nyelvszokás az egyneműek utolsó tagja elé beiktatja az *és* kötőszót:

Az *talayak, györiek, vezperemiek, papayak*, het zaznal többen föl kezwltenek (BudBasLev. I. 141). Az *pözpöremiek, palotajak, papayak*, azon keppen Battian neuö kastelj ala akartanak jwny (uo. 115). *Gyeoryek, zent martoniak, papayak, vezperemiek* vgi mint louag gyalogh egiben giwlueu (uo. 105). Az *budayak, pestiek, szolnakiak, jaz biriniak, hatvaniak* . . . az egrieket lesre akartak vönny (uo. 214). Huz lonal többet vittének el, *talaiak, komaromiak* (uo. 114). Az *talayak, komaromiak* el vyuek (uo. 90). Vgian ezön *talayak, komaromiak*, ez mai napon Val ala zaguldottanak (uo. 105). Az *györiek, zent martonyak* Geztös

ala jwttének volth (uo. 125). Az *vyvariak leuayak* lesben leuen (uo. 161). — Az my *Bakabania Korpona Hajnjh* dolgath jlety (uo. 128) En Rostan passa az hatalmas chaszarnak kepe Budan sancyakoknak feye *Dunayg Drawaig* (uo. 19). — Az ket ezöre vagi valamivei töb az zegeny, *budai pesty* mezarosoke voltanak (uo. 51). Meg jelöntöttwk az *tatay, györy, komaromy kapitanok* ellenköző dolgajt (uo. 159). Az *papai, palotai, vesprimi vjtezők* ezeon hoban iwttének (uo. 229). Az *szecyeny, hatvany, szolnoký bek* hagi enny ezör louaggal möntének volna Egör ala (uo. 193). Panaszolkodik feülsegesd az *fileky szeczeny begre* (uo. 300).

Ez emlékekben még akkor sem találunk kötőszót, hogyha a helynevek folyamatos felsorolását név utó szakítja meg: Nadasdy . . . az hatalmas czaszar vegei ala, Erde, *Sambok ala, Wal ala* iwtt (uo. 29). *Egör ala, Siroka ala* nem möntének (uo. 214). *Jasz Byryn ala, Bala zent myklos ala* az egriek kallyok ecyetiek és az körniöl valok, mynd vntalan szaguldanak (uo. 160). *Tokai közőth, Kassa közőt* az nemötök meg fön lezzegnek (uo. 102).

16. századi nyelvünk nemcsak a *dül-fül, szán-bán, csillog-villog*-féle igepárokat ismeri, hanem a névszókhoz hasonlóan a rokon értelmű igék általában kötőszó nélkül követik egymást: *megh hazasodnak telepednek* ez Varosban (MJE I. 242). Az hatalmas ciazar jozegaban *ragadoztanak leselköttenek* (BudBasLev. I. 143). *Sambok ala* rohantanak ot eleghet *zaguldottanak leselköttenek* (uo. 159). Mynd *el eghettety niasollattia dulattia* wket (uo. 77). Ha ki vakmerősegre vetötte magát az *myt talalt nyert zenueggye* (uo. 145).

Ilyen összefüggésben aztán szemléletesen bontakozik ki előtünk a párosan használt *mind* szónak kötőszóvá válása. E kötőszó mindenféle használatát bőséges anyaggal világítja meg Simonyi (MKszók I. 102), de magát az 'omnis' jelentésű szónak kötőszóvá válását a most közölt anyag ismerete nélkül nem láthatta meg. E kérdésnek nyelvtörténeti vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy a *mind* szó eredetileg a most ismertetett kötőszó nélküli szópárok nyomosítója, összefoglalója volt; arra szolgált, hogy a mondat állítmányának a szópár mindegyikére való vonatkozását kiemelje, hangsúlyozza; ime a bizonyító példák:

K-medthwl ertem, hagi vram *mind lowagoth gyalogot* tebbet adna ide (LevTár I. 284). Mi *mind eyel napual* keszen uagyunk (BudBasLev. I. 332). Eo nagga adattha meg mynd *zekeremet lowamoth* (RMNyE II 317). *Mind penzeket morhaiokalh* twlek elvetek volna (LevTár I. 356). Mynd *felesege gyermeky* ream maradanak (uo. 298). *Mind hodolth hodolailan* nepett el vittet (BudBasLev. I. 300). *Mind pushakkal taraszkokkal* ereössen leöttek (uo. 305). *Mind magyar teöreök* batorsagosan iwhesseön mehesseön rayta (uo. 348). *Mind zaimok spahiak* mi hozzank iwneenek (uo. 312). *Mind zalmat, zenat zabot* pinzen weottem (LevTár I. 360). Melybeöl *mind dolgokat Igassagokat* meg Erthy kgtek (RMNyE II 30). Mynd *kycynnal naggial* vtannok lezön (uo. 250). Im mynd az *ezystel penzel egyt* meg kyldem az inepbe az regystromotes (LevTár I. 352). Onnan legyeön *mind louok fegyuerök eteleök ruhaiok* (BudBasLev. I. 367). *Mind egriek, onadiak tokayak, kallyak, komaromiak tatayak giöriek, vezperemieik, palotayak papayak*, az sok ciatazastul ragadozastul meg nem szwnnek (uo. 144). Mynd *Isten elöt, cyazarok elöt, fő vrak eször (!) férfiak elöth* meg hiuö legiön (uo. 181).

A *-stul, -stül*-ragos páros kifejezések régi idők emlékeiként ma is kötőszó nélkül állnak; az ilyenek előtt is ott találhatjuk régen a *mind* et nyomosító, összefoglaló szerepben: Negiuennel többet eleuenön *zaslostul dobstul* jde hoza (BudBasLev. I. 131). Hozanak ewth zekereth *mjnd borosthwł barmosthwł* (LevTár I. 249).

Mármost az a kérdés, hogyan hatolt be ez az eredetileg összefoglaló *mind* kötőszó az egyenlő szerepű mondatrészek közé? A *mind*-nek az *és*-sel együtt s anélkül való többféle kötőszói használata egyszerre bukkan fel nyelvemlékeinkben s így az adatok történeti egymásutánja nem világosít fel bennünket a fejlődés menetére nézve; kérdésünkre nézve fontos használata módjai a következők:

a) *Mind — és*: *Mind falusi és városi* helyeken (MJE II. 274). Mint io zomzedok segelletek meg *mind louagal es galagal* (RMNyE II₂ 96). Kész vagyok *mynd Jozagomath es Ezewsthemelh* el zalogosyttnom (uo. 75). Hagiom es paranciolom nektek ty eciediek *mind nemesek es zegenseg* (BudBasLev. I. 11).

b) *Mind — (é)s mind*: *Mind* az hatalmas czaszarnak, s *mind* szpahaioiknak igazan adoioikott meg attak (BudBasLev. I. 312). *Mind* az mi kegielmes fcyedelmwk elöt, s *mind* egyeb vitezlő szömeleök elöt (uo. 60). Weores Barsonnal hant, *mynd allya smynd galliera* (RMNyE II₂ 65). Meg esmertessek *mynd* erkolcseben s *mynd* maga viselesebe (Szádeczky: Iparfejl. II. 56).

c) *Mind — mind*: *Mynd* mymagwnk *mynd* barmwnk (JordK 159). *Mind* közel, *mind* táuol (Decsi: Adag. 26).

A *mind*-nek páros kötőszóvá való fejlődését nyilván az a sorrend szemlélteti, amelyben régi használata módjait most bemutattuk. Kötőszóvá fejlődésének első feltétele az volt, hogy az *és* benyomult az egyenrangú mondatrészek közé; azonban a *mind* egyelőre megtartotta összefoglaló szerepét (a); majd nyomosítóul odakerül az *és* mellé (b), végül pedig megszabadul az (é)s gyámkodásától és önállóan tölti be mai nyelvünkben is meglévő szerepét (c).

Hogy a *mind* valóban csak azután válhatott kötőszóvá, mikor már az *és* behatolt az egyenrangú mondatrészek közé, annak kétségtelen bizonyítékául tekinthető az a negatívum is, hogy már legalább is jó kétszáz esztendő óta csakis önállóan, *és* nélkül használják, mert végérvényesen kötőszóvá válva nincs többé szüksége az *és* gyámkodására.

Az eddigi fejtegetéseknek az a nyilvánvaló eredménye, hogy nyelvünk hajdan az egyenlőrangú mondatrészeket kötőszó nélkül fűzte egymáshoz. De hát akkor mire szolgált az *és* kötőszó, amely már ott van (sőt éppen egyenlő mondatrészeket kapcsoló szereppel) legrégibb nyelvemlékünkben is? Az *és* kötőszóul való első alkalmazásakor csak egész mondatokat és nem mondatrészeket kapcsolott. De ez a használata sem lehet nagyon-nagyon régi, mert pl. a zalavidéki népnyelv még ma sem ismeri.

LODERECKER PÉTER SZÓTÁRÁRÓL.

Irta Fokos Dávid.

— Második közlemény. —

III. Nézzük tehát, vajjon ott, ahol L. eltér V-től, ki tudjuk-e mutatni szótárirodalmunkból L-nek a forrását, esetleg a forrásait.

a) *Calepinusa* bizonyára L-nek is volt. Állapítsuk meg vajjon nem volt-e C.¹ L-nek közvetlen forrása is (azonfölül, hogy V. útján közvetve amúgy is forrása volt).

Néhány szóról valóban megállapítható, hogy C-ből van átvéve:

cacumen —	V. <i>Teleye</i>	L. <i>Teto</i>	C. <i>Tetö</i>
carnifex —	<i>Hohar</i>	<i>Hohar, Bako</i>	<i>Hohér, báko</i>
conatus —	<i>Ereülletes</i>	<i>Vgiekezel</i>	<i>Igyekzet</i>
cuneus —	<i>Zeüvek</i>	<i>Czeüvek, Eek</i>	<i>Eek, szeg</i>

C-ra megy vissza a következő adat is:

aboriri — V. *El-vetni*: L. *El vezteni*; C-nál: aboriri — *vdö elöt szvldök*, de abortio — *Gyermek el vezetés*, abortiuus — *Az ky gyermeket vezthet, veztdöt gyermek*.

Mint hogy tehát C-t ismerte, feltehetjük, hogy L. a következő adatokat is onnan vette, bár — mint látni fogjuk — az sem lehetetlen, hogy más — de szintén C-ra visszamenő — forrásból valók:

acies —	V. <i>Eeli</i>	L. <i>Eel</i>	C. <i>Eel . . .</i>
adherere —	<i>Hozza tartozni</i>	<i>Ragazkodni</i>	<i>Hozzá ragazkodóm</i>
aether —	<i>Meny</i>	<i>Meny, Eegh</i>	<i>Eeg vagy meny</i>
aliquis —	<i>Nemely</i>	<i>Nemely valakij</i>	<i>Valaki</i>
auelana —	<i>Mogyoreü²</i>	<i>Mogyoro</i>	<i>Mogyoro</i>
discere —	—	<i>Tanulni</i>	<i>Tandlok</i>
dolare —	<i>Faragni</i>	<i>Faragni, Gialubni (!)</i>	<i>Gyalulok</i>
epulae —	<i>Etek</i>	<i>Etek</i>	<i>Etek . . .</i>
Italus —	—	<i>Olasz</i>	<i>Olasz</i>
Dalmata —	—	<i>Tót, Toot</i>	<i>Tót</i>

Vö. még:

aequabilis — V. *Hasonlo*: L. *Hasonlothato*, C-nál: aequabilis — *Igyenld*, de aequiparabilis — *Hasonlithato*; latibulum — V. *Reüleük*: L. *Barlangh*, C-nál: *Ritek hely*, de latebra — *Ritek hely, barlang*.

Azonban az eltéréseknek csak egy csekély részét sikerült C-ből megfejtenünk. Hasonlítsuk tehát össze L-t az 1605-ig megjelölt egyéb szótárainkkal.

b) A Murmellius-féle szójegyzékre, valamint Pesthy Gábor Nomenclaturájára egyetlen egy adat sem mutat rá mint forrásra.

c) Szikszai Fabricius Balázs szójegyzéke néhány szónál lehetne L-nek a forrása. Így:

¹ C. = Calepinus.

² L. Nyr 51: 120—1.

α) capsa — V. *Lada* : L. *Lada*, *Laska*. Mi lehet a *Laska*? C. *Szekerény*-nek fordítja, Megisernél *láda*, *szekerény*, MA *Iskatola*, *Szekerény*, *Ladátska*. SzFB-nál azonban ezt találjuk: capsa — *Taska* (150. l.). Vagyis *Laska* sajtóhiba *Taska* (Táska) helyett.

β) cruor — V. *Veer* : L. *Vezralút*. Vö. SzFB cruor — *Alut ver* (93. l.) C-nál: *Vér*, MA-nél: *Ver*, *Sebi ver*.

γ) Talán a következő adatoknál is: virtica — V. *Chalan* : L. *Chialian* (szómutató: *Chalan*), C. *Tsalan*, *tsanal*, MA *Czalan*, *Czanal* — SzFB *Czallyan* (30. l.). Vö. még a nép- és országneveket (SzFB 231–2).

d) Megiser szótárának (1603) tudvalevőleg szintén Verancsics és Calepinus voltak a főforrásai (l. Melich, NyK 36:172). Amennyiben tehát bizonyos egyezések mutathatók ki L. és M.¹ között, amelyek tekintetében mindketten eltérnek V-től, azok rendszerint C-nak közvetlen forrásul való felhasználásából magyarázandó; így pl. fönti példánk közül Megisernél is: acies — *eel*, *eli*; aliquis — *nemely*, *valaki*; conatus — *treilltetes (!) igyekezet* stb. Hogy azonban L. adatai nem közvetlenül Meg.-ből valók, azt több körülmény bizonyítja. Így elsősorban azt látjuk, hogy L. más szavaknál használta fel C-t, mint M.; pl. fönti adataink közül M-nél: aether — *meny*; cacumen — *teteye*, *hegi*, *tsutsos sveg*; ² cuneus — *Zeüvek*. Azonfelül figyelembe veendő, hogy M-nél pl. megtalálhatta volna L. a Latiné magy. de akul fordítását (bár szintén C. alapján) (vö. fönt 12. alatt), M-nél viszont a reuerendus (l. fönt 8. alatt) *keutelveüi*. Fontos az is, hogy L., ha M-t felhasználta volna, bizonyára átvette volna belőle azoknak a szavaknak a horvát értelmezését is, amelyeknek V-nál hiányzik a horvát megfelelőjük; pl. September se V-nál, se L-nél nincs horvát fordítva, M-nél *iessenik*; talpa M-nél horv. *kort* stb.

Mindazonáltal három szónál mégis gondolhatna az ember M. hatására:

1. calamus — V. *Chevè* : L. *Chevè*, *Tòl*, M-nél: calamus, arundo — *naad*, *nád*, calamus scriptorius — *tol*. (Vö. SzFB 33 calamus — *Buza szaar*, C. calamus — *Nád*, MA calamus — *Nad*, *Nadsip*, *Iropenna*); 2. desinere — V. *El-hadni* : L. *Megh Szunny*, M-nél desino, cesso — *megszvnom*, *elhadni*. (Vö. C. desino — *El hagyó*, cesso — *Meg szvnom*, *hiuolkodom*, MA desino — *Meg szúnóm*, *El-hagyom*); 3. squalidus — V. *Ondik* : L. *Vndok*, M-nél squalidus, sordidus — *vndok*, *zemnies*... (C. *Darabos zennyes*, MA *Szennyes*, *szirtos*, *Darabos*).

De bizonyára ezt a három adatot is másképen kell magyaráznunk. A calamus szót L. a penna szóval azonosította (V-nál calamus német fordítása: *Ror*, L-nél: *s Rohr/i Feder*), és így a penna — V. *Tol* : L. *Tol* magyar megfelelőjét is odatette. A squalidus szó *Vndok* fordításának az a magyarázata, hogy a

¹ M. = Megiser.

² L. Melich, NyK 36:175.

foedus, obscenus, opicus, sordidus szavaknak V-nál is, L-nél is következetesen *Vndok* felel meg, így azután ezt az alakot használta L. a squalidus szó fordításánál is (a szómutatóban is). (L. fönt a 2. pontot.) A *desinere* pedig vagy MA-ból való, vagy pedig azok közé a szavak közé tartozik, amelyeknek szótári forrását nem tudjuk kimutatni (l. lent).

e) L-nek még egy szótárhoz: Szcnczi Molnár Albertnek 1604-ben megjelent *Dictionarium*ához való viszonyát kell tisztáznunk.

Néhány szónál valóban mintha MA hatását látnók: *aedificium* — V. *Epetes*: L. *Epetes*, *Epulet*, MA *Epület* (vö. C. *Eppwlet*, Meg. *eppwlet*, *eppetes*; SzFB 181: *Alkotmány*); *acerbus* — V. *Savanyu*: L. *Keserő*, MA *Keserő*, *Éretlen* (vö. C. *Sauanyu keserw*, Meg. *Savanyu*; SzFB 112: *acerbus* — *Poshat*, *amarus* — *Keserő*); *amplius* — V. *Teiib*: L. *Teiibe*, MA *Többè* (vö. C. *Töb*, Meg. *amplius*, *plus* — *teiib*); *columnen* — V. *Yamol*: L. *Gyamol*, MA *Teteje*, *tamasz*, *tarto*, *gyamol* (vö. C. *Tető*, Meg. *columnen*, *columna* — *ozlop*); *desinere* l. fönt d) alatt.

Több szónál L. adata épügy MA-re mehetne vissza, mint C-ra; pl. *aliquis* — V. *Nemely*: L. *Nemely valakij*, MA *Valaki* (vö. C. *Valaki*, Meg. *nemely*, *valaki*) stb.

Látjuk tehát: az egyezések L. és MA között csekélyszámúak, azonfelül nem is kétségtelenek, úgyhogy ezek alapján nem látjuk bebizonyítva azt, hogy L. felhasználta MA szótárát, amelyet 1605-ben különben is valószínűleg még csak kevesen ismerhettek.

Ha tehát L. eltéréseinek egy részét sikerülné is Calepinusra, esetleg még SzFB-ra és MA-re is visszavezetnünk, még mindig fennmarad L-nek több olyan szava, amelynek forrását az előttünk ismeretes szótárakból kimutatni nem tudjuk; így pl. a többi közt a következők:

a, ab, abs	— V. <i>Teiil</i>	L. <i>Teiile</i>
accersire	— <i>Hinni</i>	<i>Hinnia</i>
acumen	— <i>Eli</i>	<i>El</i> ¹
adeò	— <i>Annyra</i>	<i>Annyera</i> ²
aditio	— <i>El menis</i>	<i>Hozzamenes</i>
abbas	— <i>Appatur</i>	<i>Appat</i>
abauus	— <i>Ded-eüssiim</i>	<i>Eüssiim</i>
gerulus	— <i>Hordozo</i>	<i>Hordo</i>
communitas	— <i>Keüsssegh</i>	<i>Keozonsegh</i>
confutare	— <i>Meg hamissetom</i>	<i>Meghhamissetenni</i>
mandatum	— <i>Parancholat</i>	<i>Parancholas</i>
Germanice	— —	<i>Németol</i>
Polonice	— —	<i>Lengiel öll</i>
Praga	— —	<i>Pragha</i>
Vngarice	— —	<i>Magiarol</i>

(Folytatjuk.)

¹ Vö. fönt 7. pont a) alatt.

² Vö. vsque-adeò: V. L. *Annyera*.

IRODALOM.

Kai Donner: Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen. (Mémoires de la Société Finno-ougrienne XLIX.) Helsinki 1920. XXI + 195 l.

A szerző, aki a finnugor nyelvhasznítás egyik vezéralakjának, Donner Ottónak, a fia, két ízben járt a szamojédeknél. Saját, pontosan feljegyzett anyagának felhasználásával egy összehasonlító finnugor-szamojéd hangtani kérdést tárgyal ebben a munkájában. Azt a kérdést tisztázza, hogy az egyes szamojéd és fugor nyelvek mai szókezdő spiráns és explozív ajakhangjai és a belőlük fejlődött hangok milyen ősi uráli szókezdő hangra mennek vissza.

Először az egyes szamojéd nyelveken belül igyekszik a szókezdő labiális eredeti minőségét megállapítani (17—42; 83—108 l.); ennek alapján azután a szamojéd alapnyelv feltehető szókezdő labiálisára következtet (42—82; 108—122. l.) és arra az eredményre jut, hogy a szamojéd alapnyelvben csak szókezdő *β- és *p- veendő fel. A munka második részében a szamoj. *β- és *p-fugor megfelelőit tárgyalja (123—181. l.) és csak a legbiztosabb szóhasznításokat véve alapul (elsősorban Setälä és Paasonen idevágó munkáiból), megállapítja, hogy nemcsak a szamojéd, hanem a finnugor és így a közös uráli alapnyelvben is bilabiális *β- (nem pedig dentilabiális *v-) és *p- szókezdőt kell fölvennünk. Donner tehát nem fogadja el Wichmann-nak az elméletét, aki szerint tudvalevőleg a finnugorban hehezetes *ph-, *bh- is volt (FUF XI. *Zur Geschichte der fugr. anlautenden Affrikaten*). Az utolsó fejezetben végül a *p. ~ *β- váltakozás példáit elsősorban mondatfonetikai okokkal magyarázza (182—192. l.). A munka módszeres, alapos kutatásnak az eredménye.

Legyen szabad a szerzőnek a zürjénre vonatkozó megjegyzését (138. l.) azzal a megfigyeléssel kiegészítenem, hogy a zürjénben — amelynek szókezdő mássalhangzói, mint ismeretes, igen sok esetben eredetibb állapotot tükröztenek, mint más fugor nyelvek — a v hang tkp. nem dentilabiális hang, hanem úgy képződik, hogy a felső fogsort az alsó ajak alsó belső széléhez szorítják, úgyhogy majdnem bilabiális β-nek hangzik. Első feljegyzéseimben ezt a hangot egyenesen bilabiálisnak jeleztem. (Ezt *Studienreise* c. beszámolómban meg is akartam jegyezni, csak hogy a nyelvészeti megfigyeléseimet tartalmazó rész még nem jelent meg.)

Az egyes etimológiákra vonatkozó észrevételeim közül azt az egyet nem hallgathatom el, hogy a szamoj. *perina* 'ágy' szó nem lehet a zürj. *perina* 'pfühl' szó régi átvétele, mint Donner (99. l.) gondolja; mindkét szó nem egyéb, mint a közhasználatú orosz *перина* 'dunya' szó átvétele (vö. pl. Kalima *Die russ. Lehnwörter im Syrj.* 103. l.).

Igen érdekesek a szerzőnek a sokszor csak egyéni nyelv-sajátságokat feltüntetető pontos fonetikai átírást illető megjegyzései (9. s köv. l.). Ehhez a részhez is legyen szabad egy megjegyzést

fűzöm. Donner is, épúgy mint Kannisto (l. Kannisto *Vokalismus* VIII. 1.) megpróbálta azt, hogy két különböző vidékről való nyelvmesterét egyszerre figyelte meg és így hasonlította össze egymással a két nyelvjárás megfelelő hangjait. Mindkét kutató igen célravezetőnek találta ezt a módszert. Ezzel szemben meg kell jegyezni, hogy mikor a háború alatt néhányszor három különböző nyelvjárás-területről való 3 zürjénnel tettem hasonló próbát (Kannisto és Donner kísérleteiről nem volt tudomásom), úgy találtam, hogy — bár ez az eljárás hasznosnak is bizonyult — az egyik zürjének (a viminek) a feleleteit többször befolyásolták a másik kettőnek a feleletei. Mihelyt ezt észrevettem, először mindig a vimi zürjéhez intéztem kérdéseimet és csak azután a másik kettőhöz; utóbb pedig mégis csak megint külön-külön foglalkoztam mindegyik nyelvmesteremmel. A szóban forgó eljárás talán csak akkor vezethet igazán megbízható eredményekre, ha előbb külön-külön tanulmányozzuk a nyelvjárásokat, hogy azután az együttesen megfigyelt közlőknek esetleges kölcsönös egymásrahatását észre tudjuk venni és ki tudjuk küszöbölni. Igen érdekes, hogy Donnerrel egyidejűleg Lehtisalo is járt a szamojédeknel és a két tudós azt a mostanáig talán páratlan kísérletet tette, hogy néhány napig együtt dolgozott. Sajnos, adataik, bár természetesen nagyjában megegyeznek egymással, néhány dologban mégis eltérnek egymástól (16. l.). Egy fonográf-felvétel természetesen eldöntené a vitás kérdéseket.

Általános szempontból érdekes még a szerzőnek következő két megjegyzése: "...az osztják-szamojéd nyelvjárások... igen gazdagok szinoním kifejezésekben s szavakban és így egészen közönséges szavak másokkal pótolhatók" (14. l.). Ugyancsak az osztj.-szamojéd „általában nem sok kölcsönszót vett át szomszédjaitól. Nagyon szeretnek idegen fogalmakat lefordítani, de nem szívesen tűrnek meg idegen szavakat;” ennek pedig bizonyosan az a legfőbb oka, hogy ez a nyelv a Jeniszej és az Ob között úgyszólván a művelődésnek a nyelve, amelyet „osztjások, jurákok, tunguzok és Jeniszej-osztjások a többi néppel való érintkezésükben általánosan használnak.“ (98. l.)

FOKOS DÁVID.

Prof. Dr. Josef Szinnyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. (Sammlung Götschen, 463.) Berlin u. Leipzig. Walter de Gruyter & Co. 1922.

Szinnyeinek a finn-ugor nyelvtudomány eredményeit összefoglaló s az e körbe tartozó kutatás mai állását feltüntető könyve immár második kiadásban jelenik meg, ami világos jele elterjedtségének és használhatóságának. Ez az új, javított kiadás, több tekintetben különbözik az elsőől. Első sorban figyelemre méltó, hogy Sz. erősebben megrostálja a felvetődő ötleteket s elhagyja, vagy óvatosabban fogalmazza, ami kétes. Ez a válogatás, rostálás is hozzájárult ahhoz, hogy a kötet terjedelme rövidebb az első kiadásénál (1. kiad. 156 l., 2. kiad. 133 l.). Szerkezetében és besorolásában, különösen a hangtani rész, Sz. Magyar Nyelvhasználatának újabb kiadásaihoz símult. Mivel a szerző célja, hogy a

finn-ugor nyelvtudomány mai állapotát, megállapodásait mutassa be, előadása dogmatikus, keveset magyaráz, inkább csak megállapít. Ép ezáltal hasznos tájékoztató azok számára is, akik a finn-ugor nyelvtudománnyal foglalkoznak, de még inkább azoknak, akik más területen dolgozva, képet akarnak nyerni a finn-ugor nyelvtudomány munkájáról, elveiről és módszeréről.

B. J.

Horváth Sándor. A középkori magyar címertan jelképezése. Öt szövegközi címerrajzzal. Budapest 1922. Szerző kiadása és tulajdona.

A szerző ebben a füzetben azokról a régi címerekről szól, amelyekben ruhás vagy mezítelen nő szerepel, fején kosszarvakkal, szarvasagancsokkal vagy pedig két hallal a füle körül. Ezeket a címereket a Melito-, Physiologus- és Bestiarius-szövegek alapján úgy magyarázza, hogy a nő füléhez tapadó két hal mintegy sugalmazza őt, a fején vagy fülén kinövő szarvasagancs pedig azt jelképezi, hogy így szül. A Physiologus menyét-fejezete ugyanis azt mondja: „a menyét a száján át fogan és fülén keresztül szül“, vagy pedig fordítva: „a fülén keresztül fogan és a száján szül“. Ebben H. újabb bizonyítékát adja annak, hogy a *hölgymenyét*, *menyétasszony* és a *menyasszony* szavak között szoros összefüggés van s hogy ez az elnevezés még a pogány magyar felfogás maradványa. (Vö. Nyr 51:79 és Tagányi, A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, 27. l.) Emellett valószínűnek tartja azt is, „hogy az ősmagyarok nemcsak a hozomány-prémek miatt nevezték a menyasszonyt menyétasszonynak, hanem náluk is valami pogány mythologiai vagy erkölcsi jelentősége volt. Valószínűleg azt t. i., hogy a *menyétasszony* éppen olyan tiszta, fehér, mocsoktalan, mint a *hölgymenyét* (menyét) préme.“

Ez a kls füzet, amint látjuk, nemcsak címertani, hanem nyelvészeti szempontból is igen érdekes.

B. J.

Balassa József: A magyar helyesírás. (Magyar Grafika Könyvtára 1. sz.) Ára 60 korona.

Folyóiratunk szerkesztőjének a *Magyar Grafika* III. évfolyamában megjelent két értekezését tartalmazza ez a füzet. Az első a magyar helyesírási szabályzatok történetéről szól; fejtegeti az írásnak az élő beszédhez való viszonyát, a kiejtésnek és a hagyománynak az európai nyelvek helyesírásában való küzdelmét, azután ismerteti azokat a szempontokat, amelyek innen-onnan száz esztendő óta a magyar helyesírásról szóló vitákban érvényesültek. Rámutat arra a zavarra, amelyet az Akadémia helyesírásának az eleven élettől való elmaradása okozott s történeti szükségszerűségnek érezteti az olvasóval a Simonyi Zsigmond készítette iskolai helyesírás létrejöttét. Végül az új akadémiai helyesírásnak az eddigi iskolai helyesíráshoz való viszonyát fejtegeti. Mivel az új akadémiai helyesírás nem mindenben következetes és nem zár ki minden ingadozást, a szerző a második értekezésében a teljesen egységes nyomdai helyesírás kialakulása érdekében ad a nyomdászoknak hasznos tanácsokat s e szempontból főképp a hosszú magánhangzók és a kettős mássalhangzók használatával, az idegen szavak írásával meg a szavak egybeírásával és különírásával foglalkozik.

K. L.

Könyvek. *Lápi Pál.* 380 visszafordítható mondat. Budapest, 1922.

Spitzer Leó. Italienische Umgangssprache. Kurt Schroeder. Bonn u. Leipzig.
[Ismeretetésére visszatérünk.]

Az Athenaeum kiadványai. *Móricz Zsigmond.* Házasságtörés. Regény. — Tisza-évkönyv. 1923. Szerkeszti *Angyal Dávid.* — *Karinthy Frigyes.* Nevető dekameron.

Löv Immanuel. Száz beszéd. Szeged, 1923. [Megemlékezés többek közt Beöthy Zsoltról, Goldziher Ignácról, Halász Ignácról, Szilasi Móricról.]

Horváth Sándor. Címertan. Művelődéstörténeti és címtani tanulmány. Budapest, 1923.

Észt folyóiratok: Eesti Keel I. évf.-nak 5—6. száma. — *Kunkiri Eesti Kiryandus* (Észt irodalmi folyóirat). 1. sz. Bán Aladár: A. Petófi elu ja luule. (Petófi élete és költészete.)

Magyar Grafika IV. évf. 2. sz. *Szilágyi József:* A magyar helyesírás. [Kifogások a fonetikus írás ellen; hibáztatja a jelzős szavak felesleges egybeírását.]

GYÁSZJELENTÉS.

Ojansuu Henrik. 1873—1923.] I. Január 18-án reggel, mikor a helsinki egyetem a szokásos ünnepséggel készült hozzáfogni az év első félévi munkájához, lesújt meglepetésként jött a hír: Ojansuu Henrik meghalt! Tudva volt ugyan, hogy Helsinkibe hagymázbetegen hozták Turkuból, aggasztó volt állapota, de senki sem képzelte lehetségesnek azt, hogy ez az életvidám, tevékeny, java erejében levő férfiú ily hamar kiragadtassék körünkéből. Az egyetem megnyitó ünnepét ez alkalommal csüggedt hangulat ülte meg; hiszen az elköltözött ennek az intézetnek szolgálatában töltötte éveinek javát és visszavárták őt oda, mihelyt a finn nyelv tanszékének betöltésére kerül a sor. Mely fájdalommal értesült a veszteségről a turkui finn és dorpati észt egyetem is épúgy, mint az elhúnytak széles ismeretségi köre Észtországban, hiszen az elköltözött tudós sokat forgott itt tanulmányúttjai során és kutatásai közelről érintették az észt nyelvet is. Bizonyára fájdalmas érzés követte korai távozását a rokon magyarság köreiből is, ahol a tudós világ az ő nevét nemcsak munkáiról ismerté, hanem sokan: személyileg is közel álltak hozzá.

Ojansuu 1873. júl. 26-án született mint szerény vagyonú földművelők gyermeke. Sok küzdelem után elvégezvén iskoláit, 1894-ben a helsinki egyetemre került a finn nyelvek tanulmánya végett. Magister lett 1898-ban, s utána szülőföldjének tájszólásával foglalkozván, bőséges följegyzései alapján közzétette beható és fontos tanulmányát: *Suomen lounais-nurteiden äännehistoria*, melynek első felével, a vokalizmust tárgyalóval 1901-ben a doktori fokot nyerte el, míg a második rész két évvel utóbb jelent meg. Eleinte Ojansuu a tanítói pályára készült, azonban csakhamar, leginkább Genetz buzdítására, elindult az egyetemi oktatónak küz-

delmes útján. 1903-ban kinevezték a helsinki egyetemen a finn nyelv és irodalom magántanárának.

Tudományos munkássága csakugyan mihamarább igen gyümölcsözőnek bizonyult. 1904—1908 a *Virittäjä* c. nyelvtudományi folyóirat főszerkesztője s állandóan a lapnak egyik főerőssége. 1905-ben teszi közzé első és egyedüli monografiáját a rokonyelvek köréből: a karjalai nyelv hangtanát, melynek jóval bővített második kiadása 1915-ben jelent meg *Karjala-aunuksen äännehistoria* címen. Habár ennek anyagát jórészt mások, kivált Genetz gyűjtései teszik, Ojansuu volt az első, aki a karjala-oloneci nyelv tarka hangbeli jelenségeit hangtani rendszerbe foglalta össze és számos eladdig meg nem fejtett sajátságának világos magyarázatát nyújtotta. E művet kiegészíti a *Karjalan kielen opas* (Kalauz a karjalai nyelvben), nyelvmutatványok fontos gyűjteménye, szótárral. 1909-ből való a *Tutkimus Agricolan kielestä*, alapvető munka a régibb finn irodalmi nyelvről. *Suomen kielen tutkimuksen työmaalia* (Kutatások a finn nyelv köréből) c. dolgozat (1916) egy sereg nyelvészeti fejtegetést tartalmaz, melyek közül legnevezetesebb az észti és finn nyelv érintkezéseit tárgyzó. A helynevek magyarázata köréből jelent meg 1909-ben nagy figyelmet keltett, alapos műve: *Suomalaista paikan nimitutkimusta* (Finn helynévmagyarázatok), amelyben irgalmatlanul elbánik azokkal az alaptalan föltevésekkel, amelyek alapján némely germanistáink a finnek lakta területeken is svéd eredetű helyneveket akartak kisütni. Utolsó műve *Itämeren suomalaisten kielten pronominioppi* (A finn nyelvek névmástana) csak kevéssel halála előtt jelent meg, mintegy jelezve, hogy a termékeny kutatónak keze ismét fölszabadult új s az eddigiéknél még értékesebb alkotásokra. Mint rákövetkező munkát vártuk is a déli észti nyelvjárások hangtörténetét, amelynek érdekében egy álló esztendő (1911—1912) töltött észti földön anyaggyűjtéssel.

Ez a jegyzék, amelyet számos apróbb cikknek felsorolásával lehetne szaporítani, mutatja, hogy mily gazdag életmunkára tekinthetett vissza Ojansuu. Noha a nagy, mélyreható kérdésekben nem távozott messze tanítójának Setälännek véleményeitől, mégis azt lehet mondani, hogy talán inkább a tekintélytisztletből folyólag tette magáévá tanítójának több nézetét, de mindamellet sok tanulmányával előbbre vitte tudományunkat. Azt is szem előtt kell tartani, hogy most volt elérkezendő a fejlődésnek ama fokára, melyen a kutató már föl tud emelkedni a részletmunkától a nagyobb szemhatárt nyitó szintézisig, és mindent összevéve, Ojansuu is megérlelhetett már elméjében sok olyant, ami vele együtt sírba dőlt és ami csak ugyanoly munka után fog más kutatók elméjében megérni.

De Ojansuu nemcsak kutató volt, hanem egyetemi oktató is, s e minőségében hatása igen nagy volt, kivált ami a fiatal, kezdő kutatókra gyakorolt buzdító, lelkesítő befolyást illeti. A turkui egyetemen mint a finn és rokonyelvek tanárának a leghálásabb oktatói munkatér látszott megnyílni előtte. Ama ritka egyéniségek

közé tartozott, akik mind tanítványaikat és dolgozótársaikat, mind általában azokat, akiknek vele dolguk akadt, le tudták bilincselni.

Ojansuu elhúnyta annál nagyobb fájdalmat okoz nyelvtudományunk hívei között, mert a munkaerők e téren nem számosak. Harmadéve hagyott el bennünket Paasonen és alig pár héttel utána Karjalainen, mindketten munkabírásuk tetőpontján. De annál buzgóbb erőfeszítésre köteleznek bennünket ezek a veszteségek mind Finnországban, mind Észt- és Magyarországon.

Tartu (Dorpat), Észtország.

KETTUNEN LAURI.

II. A finnugor nyelvtudományt Finnországban a legutóbbi években megrendítő veszteségek érték. 1919-ben meghalt a széles látókörű, lángelméjű Paasonen Henrik, csak néhány héttel utóbb elvesztettük Karjalaint, az osztják nyelvnek kitűnő ismerőjét. Ki sejtette volna, hogy a kérlelhetetlen halál a nyelvtudatók sorában oly hamarosan újabb rést üt majd? És mikor a hír váratlanul azt jelentette, hogy Ojansuu rövid hagymázbetegség után elhunyt, a lesújtó csapás kétségbe ejtette a finnugor nyelvészeket. Mi lesz a finnugor nyelvtudomány sorsa Finnországban, ha a legjobb erőket munkásságuk virágjában ragadja el a halál? Körülnézünk, keressük a tartalékokat, de ezek gyérek... Nagy szellemi értékek veszttek el örökre!

Ojansuu kutatásainak köre szűkebb volt, mint Paasonené, akinek összehasonlító nyelvtudományi munkái nemcsak az egész finnugorságot, hanem a szamojéd s a török-tatár nyelveket is felölelték. Ojansuu mindenekelőtt a finn nyelveknek volt alapos ismerője; e terület határait meglehetősen ritkán lépte túl. A finn nyelvek terén azonban szorgalmas munkássággal sokat alkotott. Jelentősek első sorban a fina nyelvjárásokat tárgyaló munkái, jól ismerte a régibb finn irodalmat s nyelvelmékeket, eredményesen kutatta a helyneveknek az eredetét. A finn nyelven kívül különösen az észtet tanulmányozta, — egy hosszabb tanulmányútjának is ez volt a tárgya, de sajnos, nem adta ki a gyűjtött gazdag déli-észt anyagot, — továbbá a karjalai-oloneci és a lüd nyelvet. Ez utóbbiakat *Karjalainuksen äännehistoria* c. munkájában tárgyalja; újabb kutatásai újabb fényt derítettek volna e tanulmányának tárgyára, de — fájdalom — itt sincs még értékesítve a legutóbbi években gyűjtött anyaga.

A fáradhatatlan kutató, mindamelltt hogy oly korai halál ragadta ki közülünk, gazdag tudományos munkásságra tekinthetett vissza. De Ojansuu tudományos jelentőségét nem merítik ki művei. A kitűnő tanár, akinek együttérése, barátsága és mindig derűs aranyzíve nagy hatással volt tanítványaira és szak társaira, személyes hatásával sokakban keltett szeretetet a finnugor nyelvtudomány iránt. Ő maga mindvégig egész életén át hű maradt eszményéhez: a tudományhoz.

Porvoo, Finnország.

KALJMA JALO.

NYELVMŰVELÉS.

Lej. A román pénznek a nevét a magyarság kezdettől fogva általában *lej*-nek mondja, írni azonban az eredeti szó többesalakjának írásmódja szerint csaknem kivétel nélkül *lei*-nek írják. A B. H. bizonyára az egyetlen kivétel ebben, mert egy *Leu és lei* című levél alapján, amely a lapnak 1921. júl. 29-iki számában

Egy keresk. iskolai tanár aláírással jelent meg, következetesen *leu*-t ír ma is ez az újságunk. Csak olykor-olykor vesz rajta erőt a köznyelvsvokás hatalma és használ maga is *lei*-t (pl. 1922. máj. 23, 11. l. két helyen is, stb.), de ragozni a közszokás ellenére ragozza ekkor is, mert azt írja: „e szokossal, dinárral és *leivel* telt zsebü menekültek között“ (1922. júl. 28, 6. l.). Én így ragozva nem hallottam még, hanem csak ekkép: *lejjel*, és magam is csak így tudom mondani. A *leivel*-féle ragozás az eredetihez ragaszkodó magyartalan írásmódnak sajnálatos folyománya. Ennek az idegen-szerű *lei* írásnak a következménye az is, hogy némelyek, az *ei* betűket németesen olvasva, *laj*-t, vagy inkább *láj*-t mondanak (vö. MNy 18:143, az *á*-s ejtést magam hallottam).¹ Egy okkal több arra, hogy a *lei* írást, amint a B. H. beli cikkemben (1922. márc. 7, vö. Nyr 51:62 és MNy id. h.) indítványoztam, a magyaros és ennél fogva egyedül helyes *lej* írásmóddal cseréljük föl. Annak az Egy keresk. iskolai tanártól származó levélformájú cikkekének, amely a B. H.-ot helyrehozhatatlanul így félrevezette, az az észszerűsködő fölfogás volt a kiindulópontja, hogy *lei*-t azért nem szabad mondanunk, mert a pénznek a neve románul *leu*, a *lei* pedig ennek csak többszáma. A keresk. isk. tanár előtt ugyanis ismeretlen volt az a tudományunkban jól ismert törvény, hogy a szót az átvevő nép abban az alakjában veszi át, amellyel az idegen ajakról a legtöbbször hallja. Ez esetben a többes *lei* sokkalta többször hallható és a pénznek nyomásán is többször látható, mint az 1—1 lejt jelentő *leu*.

A még meg nem magyarosodott *lei* írásmóddal és a B. H. konok *leu* jával szemben örömmel láttam a természetes magyarság megnyilvánulását a kolozsvári Ellenzék című újságban. Ennek egy 1922. aug. 3-i számán a címben legfölül ezt olvashattam: „Ára 1 *lej*“. Így volt az előfizetési árak jegyzékében és a Tőzsde rovatban is. Bizonyára nem az én hirlapi cikkecském, hanem a szerkesztőségnek tulajdon jó magyar érzéke sugallta ezt az írásmódot. Itthoni lapjaink tanulhatnak tőle.

Még két dolgot említek meg. Egyik, hogy német lapjaink is *Lei*-t írnak és nem pontoskodva *Leu*-t (l. pl. Pester Lloyd 1922. jún. 11). És *lei* alakban írják a finnek is. Legalább egy *Unkarin kohtalo* (Magyarország sorsa) című, svédből fordított tárcában, erdélyi véreink elnyomatásának leírásában így olvashatjuk: „40 *leita*“ a. m. 40 lejt, „90 *leita*“ a. m. 90 lejt (Turun Sanomat 1922. jan. 21). Nagyon valószínű, hogy *lei* alakkal van a román pénz neve a tárca svéd eredetijében is, amelyet egy hazánkban is járt stockholmi irodalomtörténész és hirlapíró, Böök Frigyes írt, mert a finn fordítónak semmi oka sem lett volna különben a *lei* forma használatára. A másik mondanivalóm az, hogy a *lej*-nek eredeti magyar neve tulajdonképp *oroszlántallér*. Így olvastam pl. Marczali

¹ Az Omge egy cikke így is írja: a román lebélyegzésű magyar korona nem alakult át *leia*. Ugyanaz a cikk később már így írja: *leiben*, *leire*. — A szerk.

Henriknek egy „Románia“ című dolgozatában: „500 oroszántallér“ (Bp. Szemle 168:177).

— E cikk szedése közben olvastam a B. H. egyik tárcájában a köv. mondatot: „Egy szép nap azután egy kétmillió *leies* bukaresti küldeményt elfelejtett elszámolni“ (1923. febr. 10). Az aláhuzott szót természetesen így kell olvasnunk: *lejes*. Vajjon úgy mondta volna-e inkább ezt az -s képzős származékot a tárcáiró, ahogyan a lap pontoskodó *leu*-ja után várunk kellene: *leus*? Ez bizony egészen különös és magyartalan szóalak volna, és már a pénznév forgathatósága, továbbképzésre való alkalmazása is megkívánja, amint az esetből látszik, hogy a keresk. isk. tanár úr *leu*-ját utaljuk egyszersmindenkorra vissza a — románoknak.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.¹

Napilapjaink és a helyesírás. Az a változatosság a helyesírás dolgában, amellyel a múlt évben számoltunk be (Nyr 51:60) nagyrészt megszűnt, amióta az Akadémia is elfogadta az iskolai helyesírás egyszerűsítéseit. A főbb pontokban (*c, aki, arannyal*) napilapjaink mind követik az egységesített helyesírást, csak a Budapesti Hirlap ragaszkodik még mindig az *a ki, a mi, a mely* stb. vonatkozó névmások két szóba írásához. Az idegen szavak írása tekintetében nagy a tarkaság s amíg részletes szójegyzék nem áll az írók és a szedők rendelkezésére, az ingadozást nem is lehet megszüntetni. Egyébként is egyes szavak írása elég nagy ingadozást és tarkaságot mutat. Az *ép, épen* és *épp, éppen, mindjárt* és *mingyárt, pszichologia, pszihologia* és *pszikologia* stb. tarkálanak a különböző nyomtatványokban. A *sejttet, tarttat, hajttat* okatlan és alaptalan hóbortja sem szűnt még meg. Nagy az ingadozás a hosszú *í, ú, ü* betűk s az idegen szavakban írt *ó (vagón, telefon)* írása tekintetében. Mindezekben az ingadozásokon csakis az egységes nyomdai helyesírás kidolgozása és elfogadása segíthet.

Podgyász vagy poggyász? „Miért ne írjuk *dgy*-vel a poggyászt, hiszen a kiejtésben hallom a *d*-t a *gy* előtt?“ kérdi egyik olvasónk. Csak a betű megtevesztő hatása, hogy a beszélő azt képzei, mintha ejtené a *d*-t, pedig a természetes kiejtés a hosszú ill. kettős *ggy*, épúgy mint a *biggyeszt, meggyet, faggyú* (ezt is írták *dgy*-vel) vagy *adja* stb. szavakban. A *poggyász*-ban a *d*-nek etimológiai jelentése sincs. A nyelvújítás hozta divatba ezt a szót, a nép nyelvéből véve (Vö. NyUSz I:263). A régi Tsz. közli Vas megyéből és a Balaton mellékéről.

B. J.

¹ Itt jegyzem meg, hogy a B. H.-beli cikkem első mondatáért: „Az *utolsó időben* többen vitatták már azt a kérdést, hogy a román pénznek szakasos [olv. szo-] *lei* elnevezése hiba“ stb. nyelvíleg nem vállalhatok felelősséget, mert ez egészen a szerkesztőségtől származó átalakítás volt. Az első szavak u. i. az én nyelvérzékelem szerint magyartalanok. Én így írtam volna: Az *utóbbi időben* stb., aminthogy a Nyr is így adta elő ezt a bevezető mondatot. A cikk harmadik bekezdésében pedig a B. H.-ból való idézet *elkövetkezett* szava az eredeti hely szerint: *bekövetkezett*.

Z. GY.

MAGYARÁZATOK.

Hazajáró lélek. Egyik nép, nemzet, sem vetette le ősi hagyományokon alapuló babonás néphitét, felfogásának egyes megrogzított részleteit, bármennyire iparkodott is az egyház, hogy ezeket végleg kiküszöbölje. Így a magyarok sem. Arról, hogy a pogány magyarok is hittek a lélekben, Ipolyi Arnold¹ többek között mondja: „soká lappanghatott még a különös eszme nemzeti régi hősök egykori visszajövetéről, feltámadása s az általoki megváltásról, a mint őket a nép, mint szabadítóikat még sokáig várhatta.” (355. l.) „Történeti mondánk egy nevezetes helye (miután azt krónikáink is már tisztán mondainak jellemzik): Botonddal, amint a görög óriással párbajt vív, a különös szavakat mondatja (Bud. K. 59., Túr. II. 26.): ego sum Botond rectus Ungarus, adiungas tibi duos graecos, quorum unus conservare debeat *animam tuam exituram*, alter stb.” (358. l.) Továbbá: „Erre utalnak már az összes metempsychosisi, *lélekvándorlási* képzetek, melyek szerint az elhalt majd *növény-, virág-, fa- s gyümölcsbe* mén át; valamint a sajátlagibb *állati alakokba* *átváltozásnál* ismét ezeknek folytonos habozása, az erősb állati idomokból átmenet a gyengébb *madár, galamb* stb. alakokba.” (358. l.) Említi a „Jár, mint Orbán lelke, „jár, kel, mint a kísértet“, „sírjában is megfordul“ stb. (363. l.) mondásokat, amelyek bizonyára ősrégiiek. „Holtak (azok lelke) visszajönek, ha a *holttetem háborgattatik* fekhelyén, *csontjai* a temetőből *elhor-dalnak*; a néphit szerint: ha ki valamit a temetőből elvisz, megadózik érte, mert a lélek, akié az elvitt tárgy, éjféltkor eljön érte s megtépi az orzót.” (365. l.) stb.

De legjobban bizonyítják a nép hitében, felfogásában még a pogány korból mind e mai napig fenmaradt babonák és közmondások, vagy közmondásszerű szólások. Ezek egyike-másika így szól: „Este nő nézz a tükörbe, mē haza gyűnnek a lelkök.” (Göcsej; Nyr 4: 178.) „A ki handoklik, leteszik a földre szómára, hogy a rossz lélek ne kísércse annyirag.” (Göcsej; Nyr 6: 228.) „A halottnak a ruháját két hét előtt nem szabad kimosnyi, mer ha előbb ossák-mossák, akkor a *halottnak lölke* a más világon nem gyuthat szározra, hanem mindig vizen fog uszkányi.” (Göcsej; Nyr 7: 86).

A NySz a „*gonosz lélok*“, a *meghóltaknak búdosó lelkök*“ : larvae (Calepinus Szótára, 1592.), a „*hazajáró-lélek*“ : lemures, (Pápai Páriz Fer. szótárának Bod-féle bővített kiadása, Szeben, 1767.), „*a test olyan, mint egy ház, kinek szállója a lélek*“ (László Pál, Petrarca a szerencséről, Kassa, 1720.), a „*lelkét ki-botsátani*“ : edere animam (Pápai Páriz, id m. edere alatt) kifejezéseket ismeri a többi között. Margalits Ede² a következő — idevágó — közmondásokat említi: A rossz lelkék éjjel járnak. Bolyong, mint az látkozott lélek. Csak aludni (hálni) jár belé a lélek. Eb a lelke.

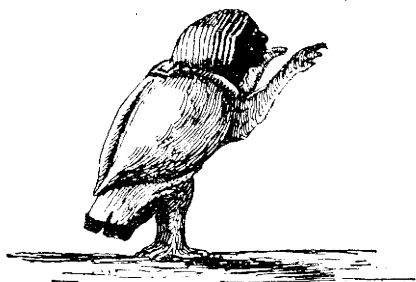
¹ Magyar Mythologia. Pest, 1854. 334 - 391. II. XI. és XII. fejr.

² Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest, 1896.

(Ördög, gonosz.) Éjjel jár, mint a gonosz lélek. Hálni jár belé a lélek. Jár-kel, mint az Orbán lelke. Pogánylelkü, irgalmatlan. Ráijesz-tett, mint Halaburgyi a *hazajáró* lélekre. Sötét, mint a rossz lélek.

Hogy aztán a pogány magyarok honnan, mely úton és módon vették ezen vallási felfogásokat, azt ma csakugyan nehéz lenne megállapítani. Eddigelé — legalább tudtommal — sehol és senki sem közölt pl. egy ilyen pogány-korbeli lélek-szimbolumot.

Most, a Tutánkhámen-sír felfedezése alkalmából nagy érdeklődéssel olvastam és néztem a „The Illustrated London News” legutóbbi számait, amelyek szebbnél-szebb és fölötte érdekes képeket közölnek a feltárt sírkamrákból előkerült kincsekről és tárgyakról.

Egyik számának (1923. febr. 3.) egy színes, pompás melléklete közli az egyik Fáraó szárköfágját. Ennek tetején a Fáraó fekvő szobra látható, mellette a lélek: „Ba-madár” („Ba-bird”) alakjában a múmia arcába néz.

Ezt a képet a kairói múzeumbanlévő példányról Whimper Károly festette le elsőnek.

Képéhez pedig a következő megjegyzést fűzi: „Az egyiptomiak vallási felfogása (3000 éves Kr. e.) szerint a lelket, a halhatatlanságot jelképezte ez a madár. Szerintük ugyanis, ámbár a lélek kénytelen a testet elhagyni, mégis vissza-visszatér, hazajár, hogy régi házát (a testet) meglátogassa. Ez a kis (alig egy lábnyi hosszú) szobor (véset) a lelket jelképezi a Ba-madár alakjában, amely jön, erősen az arcába néz a múmiának (régii testének), hogy lássa, vajjon minden rendben van-e?”

Hogy mely európai népeknél és milyen felfogás szerint van ehhez hasonló nézet, azt ez alkalommal nem tettem kutatás tárgyává.

HORVÁTH SÁNDOR.

A -si képzőről. Zolnai Gyula tanulmányában (vö. Nyr 50 : 54) a -si képzőről mindenekelőtt a következő négy dolgot tartom fontosnak:

1. Annak a megállapítását, hogy egy szóból kiindulva (*városi*) lehetséges a szóvég továbbterjedése (*hegyesi, idevalósi, szőlősi, vaksi* stb.). Egészen hasonlót figyelhetünk meg a román nyelvben, ahol az *Alexandru*-ból elvont szóvég *-andru* Herzog szerint (Zschr. f. rom. Phil. 41 : 74) más szavakra is átvitetett nagytő jelentéssel: *bătețandru* „Bursche, Knabe” (ehhez *băiat* „Bube”), *cățelandru* „grösseres Hündchen” (ehhez *cățel* „Hündchen”). Herzog kiemeli mint elvi jelentőségű megfigyelést, hogy kiindulópontul elégséges egyetlen személynév. A román nyelvek köréből kiemelem a francia *quintuor, sextuor, septuor*-t *quatuor* mintájára (*Quintett, Sextett, Septett*-et mondunk épúgy mint *Terzett*-et); továbbá a *-rama* továbbterjedése a *Panorama*-ból Franciaországban

1822—23 körül; *géorama, europorama* (Darmesteter, Mots nouveaux, 244. l.), amihez hasonló ma a *-graph, -gramm, -skop* végű szavak szaporodása.

2. Az a törekvés, hogy egy gúnynev a tulajdonnév alakját vegye fel: *Kecskési* a szabó gúnyneve *Szőlősy* mintájára, és azután keletkezett *kapsi, kuporsi*. Ennek analogiáját megtaláljuk a spanyol és portugál s szövegben, amely gúnyos nevekhez járul, pl. port. *um marica* nőies férfi, eredetileg „Mariechen“, s mellette *um maricas* a tulajdonnevek s végzetével, pl. *Fonsecas* (vö. Spitzer, Bibl. dell' Arch. rom. II : 2, 99. l.). A magy. *kapsi* épügy mint a port. *maricas* mintegy tévedésbe akarja ejteni a hallgatót, mintha tovább nem elemezhető tulajdonnévről volna szó, pedig a közelebbi vizsgálat egészen jól elemezheti. Valóságos nyelvi bujócška, rejtvény-feladás.

3. A *-si* leválasztva a *váro/si-*ből körülbelül az, amit Meyer-Lübke (Hist. Gramm. der fr. Spr. II. Wortbildungslehre, 1921) *Wortausgang-*nak nevez, ellentétben a *Suffix*-szal. Ez a szöveg is tovább tenyészhet, mint a példa mutatja. Történeti szempontból nézve a szöveg és a suffixum ugyanaz, mert hisz sok suffixum eredetileg csak szöveg volt (így vált le a spanyol *harapo-*ból, am. rongy, az *-apo*) s az ilyen típusok termékenysége attól függ, hogy a mintaszó mennyire izgatja a nyelvalkotó fantáziát; pl. a *Panorama* hatása az új *-rama* végű szavakra; az *Alexandru* név kedveltsége a románban kedvező volt az *-andru* terjedésére; a *Szőlősy*-féle névtípus kedveltsége a *-si* terjedésére.

A szóképzéstan itt áthajlik a műveltségtörténelem felé, amennyiben ennek rá kell mutatnia, hogy bizonyos korokban milyen képzetek voltak érzelmileg annyira nyomatékosak (*affektisch betont*), hogy alakjukkal termékenyítőleg hatnak. A *-si* képzőnél a műveltségtörténet hatása világosan érezhető, mihelyt nemcsak eredet jelentő szavakat alkot, hanem ilyeneket is, mint *nyaksi, kapsi*.

4. A denominális és deverbális képzők meg nem különböztetése a román nyelvekben is kimutatható. Az eredetileg deverbális *-ibilis* (*lisible* ehhez *lire*) fellép névszók mellett is: *pénible*; a denominális *-arius* (ol. *altiero*) igék mellett is: ol. *parliero* stb. Az asszociáció átugorja a szókatégoriák határait: *lisible* „olvasható“ magában hordja a lehetőség képzetét, innen magyarázható *pénible* „ami talán szenvedést okoz“.

Bonn.

SPITZER LEÓ.

Pogány. Egy ungi úriembertől hallottam a következő érdekes dolgot. Ung megyében van két község: Kis-Gejőcz és Nagy-Gejőcz. Erdőségek veszik körül. Népe igen régi szokások szerint él ma is. Őt egy odavaló öreg asszony, aki atyjafia, mindig meg „uramöcsém“-ezte, úgyhogy csak többszöri figyelmeztetésre tért át bizalmasabb megszólításra, így mentegetvén magát: „Hát bizony, én még a régi *pogány magyarok* közül való vagyok.“ Itt a „pogány“ szó használata érdekes. Talán csak a „régimódi, régi vágású“ szóval egyértelmű s azt akarja jelezni, hogy megadja vele a tiszteletet a férfinak. Vagy talán többet is kereshetünk e szó mögött?

(Sárospatak.)

GULYÁS JÓZSEF.

Tájszók. *Pinkel* am. pipálgat, cigarettázik. Kótaj, Búj, Nyirszőlős községeken használatos ebben a jelentésben. (Szabolcs vm.) Példák: Egész nap csak pinkel, de nem kapál. — Te már pinkeltél eleget, add már ide, had pinkeljek én is. — János is pinkel, pedig beteges szegény. A MTsz. nem ismeri.

Sorjáz am. elsorol, sorba mond, sorba számol. Szabolcs megyében, Kótajban használják. Példák: Elsorjáztam neki az egész dolgot. — Sorjázd csak el szépen Andrikám! — Szegény! Még sorjázni se tud! A MTsz. ebben a jelentésben nem ismeri.

Szipoly am. pióca. Szabolcs megyében Kótajban használják, különös tekintettel erre a jelentésre. A székelységben szipolynak hívják a méhek közül azt, amelyik csak a mézet eszi, a mézet szipolyozza. (Vö. MTsz., NyUSz. 309.)

Szikipakodik am. törekedik, igyekszik, meghonosodik. Általánosan használják Kótajban, Nyirgyulajban, Kállósejnyében és Máriapócon. A „Nyirvidék” 1922. febr. 1.-i számában közölt *A szokol* c. cikkben a következők olvashatók: „Ez a felfogás már annyira *beleszikipakodott* a köztudatba, hogy azt onnan kipuoztatni alig lehet!” Példák: Egész valójába beszikipakodott az eszme! — Úgy belém szikipakodott amit mondott, hogy azt onnan senki se fogja tudni kitörölni! — Ne szikipakodj annyira, úgyis eléred!

ifj. RADVÁNYI SÁNDOR.

Vóler. Bárti Zsigmond az Ethnographia 1921. folyamának 123—125. lapjain foglalkozik e búzafajjal s kérdi, ismerős-e még ez a magyar vidékeken. A Tájszótár csak a Nyr egy adatát közli (21 : 336), ahol a gömörmezei *téknély* magyarázataként szerepel. Közöljük, hogy Patak környékén is ismerik és vetik. Francia búzának is nevezik, de nem kedvelik, mert piszkos, szemetes. Inkább tavaszi búzának használják. Világos sárga színnű, nem olyan, mint az őszi búza. Kicsépléséhez nem kell semmi külön eszköz.

(Sárospatak.)

GULYÁS JÓZSEF.

Kivan. Ez a szó közkeletű a palóc nyelvjárásban olyan értelemben, hogy valami teljes számú, hiánytalan, egész. *Kivan-é mag a veég vásznad? Kivan-é má a selymököltre való?*

De sokkal eredetibb a mulatós jókedvre vonatkozó járatossága, így: Bezzeg, mink is *kilészeőnk* haónap, Pöstu saógor! — Hogy-hogy? — Hát a lányvitelbe meneőnk, Pícsik kományi.

Vagy: De kivaótatok ténnap, heékás! — Aszondom rája! Bort itt oteéeg meőj az árva gyerék is!

BORSODI LÁSZLÓ.

Helyszűke miatt Bebesi István „A mondatok jelentéstana” c. dolgozatának folytatását egy későbbi füzetben közöljük.

A „Genius” könyvkiadó r.-t. kiadásában megjelent:

BALASSA JÓZSEF:

HELYES MAGYARSÁG.

(Szabad iskola VII. kötet.)

Megrendelhető a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában. Postai ajánlott küldés esetén a bolti árhoz még 50 kor. csatolandó. — Az utánvételes küldés költségei a vevőt terhelik.

Hungaria Könyvnyomda és kiadóüzlet Budapest, V., Vilmos császár-út 34.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A „GYÚL“-ETIMONJA ÉS A MAGYAR KÖLCSÖNSZAVAK IND EREDETÉNEK KÉRDÉSE.

Irta Schmidt József.

Néhai való jó Kőrösi Csoma Sándor a m. *gyúl*-igét a szkt. *jval*-, pr. *jvālati* „ég, lángol, izzik, világít“ jelentésű igéből származtatta (Duka T. K. Csoma S. dolgozatai, 417 l.). Munkácsi B. elismeri, hogy „pusztán a m. *gyúl*-alakot tekintve“ ez lehetséges volna, mivel azonban a maga részéről a m. szót bizonyos *l*-nélküli fgr. (cser. *čukt*- ‚anzünden‘, lapp *čuovak*- ‚leuchten‘, stb.) szavakkal kombinálja, azt hiszi, hogy a m. *gyúl*-ige *-l* eleme képző s „alaprésze talán névszói elem“, még pedig a szkt. *dyu*- (*dyō*-, *div*-) főnév, amelynek jelentései: 1. Licht, Lichtglanz, Feuerschein, Flamme, Himmelsglanz, 2. Himmel, 3. Tag; illetőleg a szkt. *div*-, pr. *dīvyati* „leuchten, glänzen“ jelentésű ige (ÁKE. 314—315).

Munkácsi etimonja jelentés szempontjából nem kielégítő. Az ói. *dyu*- (*dyō*-, *div*-) névszói tőnek első jelentései ugyanis „Himmel“ és „Tag“, a Munkácsinál első helyen említett „Licht“ stb. csak másodlagos átvitt jelentés. De még ha ez volna is az ói. szónak primárius értelme, akkor sem nyernénk vele semmit, mert „Licht“ stb. mégis csak más valami, mint *gyúl*- „entflammen, entbrennen“. Ugyan ez áll az ói. *div*- ige gyökér „leuchten, glänzen“ jelentéséről is.

Csoma etimonja ellenben jelentés szempontjából teljesen kifogástalan. Az ói. *jvāl*- gyökér első és fő jelentése: égni, lángolni, izzani; vö. még causat. *jvālayati* lángba borít, meggyújt, izzóvá tesz; intens. *jāvjaliti* hevesen lángol, *jvāla*- láng, *jvālanā*- égő, tűz stb. A „világítani“ jelentés mindenütt, ahol előkerül, másodlagos a származékokban. Erre mutat a *jvar*- gyökér származékainak jelentése is: *jvāratī* „ist heiss, fiebert“, *jvārā*- „Hitze, Fieber.“ Ez a *jvar*- gyökér csak variansa a *jvāl*- gyökérnek: a kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *purū*-: *puṣi*- sok, *hvāratī*; *hvālatī* ferdén jár, megbotlik, elesik, *sthūrā*-: *sthūlā*- durva, vastag, nagy stb. E *jvar*- gyökér ablaut-variansa *jūr*-: *jūrni*- zsarátnok, lobogó láng, *jūrni*- izzó, *jūrati* elperzsel, megéget. A *jūr*- formáció mellett természetesen **jūl*- állott, amely csak véletlenül nem mutatható ki irodalmi használatú szóban.

Csoma etimonja tehát jelentéstani és hangtani szempontból

teljesen kielégítő, kielégítőbb nem is lehetne, feltéve természetesen, hogy a m. *gyúl*-l hangja gyökér-elem. Ha ez az etimon helyt áll, egymagában is módot nyújt arra, hogy gyökerestül kiforgassuk H. Jacobsohn egyoldalú iránizmusát s legalább is problematikussá tegyük azt a felfogását, hogy ind eredetű fgr. kölcsönszók nincsenek (Arier u. Ugrofinnen, 211, 222 stb.).

Előre bocsátandó, hogy az ói. *jval* | *jvar*- idg. rokonai: ó-ír *gúal* 'szén' < idg. **goulo*- és ó-nord *kol*, agsz. *col*, ófn. *kol kolo* „Kohle“ < germ. **kulo*- < idg. **gulo*- [*Uhlenbeck*, *Etwb. der alt ind. Spr.* 104. *Macbain*, *Et. dict. of the guelic langu.*² 208. *Torp*, *Wortschatz der germ. Spracheinheit* 48. *Falk-Torp*, *Norw.-dän.* *Etwb.* 591. *Kluge-Lutz*, *Engl. Etymologie* 46. *Skeat*, *Et. dict. of the engl. langu.* 96. *Kluge*, *Etwb. der deutsch. Spr.*⁸ 252. *Weigand. Hirt*, *Deutsch. Wb.* I.⁵ 1091 stb.]. Az idg. gyökér palatális *g* kezdetű és *l*-tartalmú kéttagú könnyű basis: **geyel*-, amelynek ablautvariánsai a következők: VS. **gél*- (: ó-ír *gúal*), SV. **gyél*- (: ói. *jvál* | *jvár*-), RS. **gəul*- = **guul*- = **gūl*- (: ói. **jūl* | *jūr*-), SS- **gul*- (: germ. **kul*-).

Ha már most a m. *gyúl*-árja eredetű, eldönthető-e, hogy ind vagy iráni területről származik-e?

1) Az *ú* vokális nem szolgáltathat kritériumot, mert idg. eredete folytán természetesen indo-iráni is, vö. ój. *svār*, ved. *sívar*: gen. *sūrah* = av. *hvar*⁹: gen. *hūrō*; — ói. *hvárātē* görbén jár, *hváras*- „cselszövény“: incoh. *hūrchatī* = av. *zbaraitī* „görbén jár“: *zūrah*- 'jogtalanság' stb. Az ó-indben ugyan sokkal több példája van ennek az érdekes ablautnak, vö. *dhvārati*: *dhūrvasi* elbuktat, *tvārati*: *tūrvatē* siet stb. De ez bizonyosan onnan van, hogy az ó-ind nyelvanyag sokkal nagyobb mint az ó-iráni.

2) Az *l* elem erősen ind benyomást tesz, mert míg idg. *l* folytatása az ó-indben *l* és *r*, az ó-irániiban csak *r*. Az ó-iráni dialektusokban *l* egyáltalában ismeretlen — mind az avestában, mind az ó-perzsában, vö. av. *raoča*-fény, óp. *rauča*- (úp. *rōz*) nap: ói. *rōcas*-fény és *lōká*-világ (: gör. *λευκός*, lat. *lux*, *lūcus*); — av. *raēzaitē*: ói. *rihānti* és *lihānti* 'lingunt' (: *λείγω*). Az ó-perzsában csak két idegen eredetű személynév, *Haldita* és *Dubāla*, tüntet fel *l* elemet, egyébként idegen eredetű tulajdonnevek *l* eleme is az *r* jegyével van visszaadva, vö. óp. *Tigrā* < babyloni *Diqlat* 'Tigris', óp. *Bābiruš* < bab. *Bab-ilu* 'Babylon' stb. Mindamellett az ó-iráni *r* < idg. *l* nem egészen döntő kritérium, mert egyes közép- és új-perzsa szavakban idg. *l* folytatása *l*, vö. közép- és új-p. *lištan* 'lingere': av. *raēz*-, ói. *rēh*- és *lēh*- (: *λείγω*, *lingo*) stb. Az a régiebb föltevés, hogy idg. *l* az egész iráni nyelvterületen *r*-ré változott s ez az *r* aztán a perzsának újabb fázisaiban részben megint *l*-lé változott vissza, nyilván igen nagy szerepet juttat a véletlenségnek. Jobb tehát fölteni, hogy az idg. (és ós-árja) *l* egy (irodalmilag nem hagyományozott) ó-iráni dialektusban megmaradt. — Eszerint szavunk *l* eleme iráni eredetű is lehet, de ind eredete hasonlíthatatlanul valószínűbb.

3) De szavunk *gy* elemének ind eredetéhez a kétségnek árnyéka sem férközhetik. Idg. palatális *g* reflexe ugyanis csak az ó-indben *j* (azaz $d\check{z} < d$), az ó-írániban egészen más: az avestában *z*, az ó-perzsában *d* (azaz interdentális δ), vö. ói. *jānāti* ismer, tud: av. *zānaiti*, óp. 3. sg. praet. *a-dānā*; ói. *jrāyas-* felület: av. *zrayah-* óp. *drayah-* tó, tenger ('vízfelület').

A m. *gyül-* szó tehát valamennyi kritérium alapján ind eredetű lehet s *gy* eleme miatt csak is ind eredetű lehet, míg az iráni eredet feltevésének útja az *l* miatt félig-meddig, a *gy* miatt teljesen el van torlaszolva. Ha a magy. szó valamely régi indo-íránai nyelvből való, akkor föltétlenül az ó-indből való. Hasztalan mondja Jacobsohn, hogy Munkácsi hasonló jellegű magyar és ó-ind egybeállításai semmiképp sem meggyőzőek. (AuU. 139, 192). Olyasmi, mint m. *magyar* < ói. *manu-ja* 'ember', persze, hihetetlen, de akad sokkal jobb is. Igen jó benyomást tesznek pl. a következő egybeállítások:

1) m. *gyanit-*, *gyanakod-ik* stb. < ói. *jānāti* 'ismer, tud' [ÁKE. 309.] Hangbelileg még közelebb állanak oly alakok, mint med. 3. sg. *jānī-tē*, ill. temat. *jāna-ti*. A megfelelő ó-íránai alakok, av. *zānaiti* és óp. *a-dānā* stb., nem jöhetnek számba. Ha tehát a m. szó árja eredetű, ami izoláltsága folytán valószínű, akkor csak az indból lehet kölcsönözve. A jelentés ugyan nem egészen kielégítő, de megjegyzendő, hogy az ói. *jnā-* gyökérnek is van 'annehmen, supponieren, meinen, ansehen für, halten für' jelentése, jelesül *jānē* mint parenthesis a. m. *me thinks, mich dünkt, mir düncht*. Ez a jelentésárnyalat nyilván a népies nyelvben is megvolt, vö. hind. *dūstānī jānā*: *to know* és *to suppose, to believe*.

2) m. *gyar-*: *gyarat-* abnützen, abwetzen, *gyarló* schwach, gebrechlich, hinfällig < ói. *jar-* pr. *jāratī* gebrechlich od. alt machen, causat. *jarāyati* aufreiben, abnutzen, *jārant-* gebrechlich, alt, verfallen (ÁKE. 310); vö. még hind. *jarat* old és infirm, decayed. A megfelelő av. gyökér *zar-*, pl. *Zarad-uštra*. Zoroaster, tkp. des Kamele alt sind, *zaurura-* altersschwach, gebrechlich stb. A m. szó izoláltan áll a finn-ugorságban s ha a törökséghez semmi köze, csak ind eredetű lehet.

Ha tehát csak arról volna szó, hogy a felhozott magyar szavak ind vagy iráni eredetűek, a probléma meg volna oldva. Szerencsétlenségre még egy dilemma van hátra: *ind* vagy *ős-árja* eredetűek-e szavaink? Valamikor azt hittük, hogy idg. palatális *g* már az ős-árja alapnyelvben mint \check{z} lépett fel. De a dolog kétségkívül úgy áll, hogy idg. palatális *g* az ősárjában még *g*, ill. \check{d} volt. Ennélfogva az ős-árja eredet lehetőségével is számolni kell, noha az ind eredet lehetősége a priori sokkal valószínűbb. A végső eredményt tehát így lehet formulálni: a m. *gyül-* és hasonszórú társai vagy *ős-árja* vagy inkább *ind* eredetűek, de semmi esetre sem *iráni* területről valók. Qu. e. d.

NYELVMŰVÉS-Z-E PETŐFI?

Irta **Bebesi István.**

— Második közlemény. —

3. Merészségek Petőfi nyelvében.

„Még nyelvtani merészségeket sem lehet Petőfire fogni.“ (Tolnai V.)

Petőfi merészsége megnyilvánul a nyelvtannak szinte egész területén, pl. a számbeli egyeztetés terén: ...ami átka van a széles világnak, Ha isten meghallgat, mind reátok szállnak. (Szerlelem átka 23.) — Igeragozás tekintetében a külön csoportba foglalt tárgyatlan igéken kívül álljon még itt néhány mástermészetű is. Meg is tevé dicsően A hat-vágást apád, Hogy ily isten-csapástól *Menekjék* a család (Az volt a nagy, nagy munka). — Ország gyűlését ő kelmök itt tartanak. (Ján. vit. XXI. 5.) — Amint ballagtak *a csillagok közepett*, Kukorica Jancsi ekkép elmélkedett (uo. X. 6.).

A szövegmagyarázat is alig-alig talál tennivalót — mondja Tolnai Vilmos — s ritkaságszámba megy az olyan vita, mely a September végén: „Még ifjú szivemben a lángsugarú nyár“ soráról folyt, hogy az ifjú jelző-e vagy állítmány (MNY 3. 287, 377). A „Salgó“ első sorai alkalmasak ilyen vitára. „Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el A Mátra egyik erdősége ága, Miként sörényes, elfáradt oroszlán, Nézvén sötéten messze tájakig.“ A „sötéten“ a néz ige határozója-e vagy a „messze“ jelzője? Sötéten-messze táj vagy sötéten nézvén? Adynál minden habozás nélkül a „sötéten-messze táj“ mellett döntene a nyelvész: eredeti Ady-musznak minősítve ezt a jelzót. Petőfinél bizonyára az egyszerűbb és szokottabb *nézvén sötéten* szövegmagyarázatot fogadná el. Én Petőfi nyelvének ismerete alapján inkább a „sötéten-messze táj“ értelmezést találok helyesnek. Ily magyarázat helyessége mellett bizonyítanak a Petőfiből alább idézett egyéni alkotású összetett határozók. — A két szóba való írás nem bizonyít ellenem, mert Petőfi két szóba ír ilyen nyilvánvalóan egy fogalmat is, mint „fél bátorság“ (Salgó 4. rész). Petőfi él ilyen összetételekkel *büszke-bátran*, *büszke-durván*, s ha ezeket a tagokat megfordítjuk (*bátran büszke*, *durván büszke*) kész a *sötéten messze* típus. Az összetett szók tagjainak megfordítása éppen egyik jellemző sajátysága Petőfi-nek (vö. *szolgarab*, *sziklakó* stb.).

Hasonlóképpen vitathatónak érzem a következő sor nyelvi magyarázatát: „Hol az ember de semmit sem remélhet.“ Horváth János (Petőfi 88. 1.) ezeket mondja: „Afféle tisztán sortöltelékül szolgáló, bár indulatot affektáló versszavak, mint a *de* ebben a sorban... nála szinte teljesen hiányzanak.“ Véleményem szerint Horváth János figyelmét itt elkerülte az, hogy ez a *de* egy meg-rövidített kifejezésnek a végső része, mely a maga teljességében ez: „Hol az ember semmit, de semmit sem remélhet“ szóval gondolatnyomósító. Petőfi szereti az ilyen kihagyásos tömörítést. Vö. „És most legényid egyik megkötőzvék“ = egytől-egyig. (Salgó, 3.)

Egyéb merészségek és újítások: Ti komor gondok, nem adunk

most Helyt főnkben nektek, *kipihenni fogunk* sok Munkáinknak utána. (Bucsubeszéd 5.) — Drága Tanító úr, ki fáradhatlan *iparral* A tudományokban jártassá tenni akartál. (Bucsubeszéd 4.) Ipparral: iparkodással. Hogy kifejezőbbé tegye a szókat, szívesen fokozza Petőfi a főneveket. Pl. rabszolgánál rabszolgábbak. (Az országgyűléshez); másutt: vasnál vasabb. — Vad ifjukoronnak Szélvésze kitombolt. (Mily szép a világ 2.) Kitombolta magát helyett. — Újszerűség és hatás kedvéért, vagy különösen mikor a szót inkább fogalom mint képzet gyanánt akarja velünk megítéltetni, elhagyja a határozott névelőt. Máskor meg éppen tulajdonnévszerűvé szűkíti a szó jelentését a névelő mellőzésével. Pl. *De*, kiáltott János, ezt magam döngetem, S óriás kezéből kivette hirtelen (János v. XXI. 17.) Hejh, János vitéznek került sok bajába, Mig lyukat fúrhatott sárkány oldalába (Ján. v. XXV. utolsó vsz.). Éj, a gyászos Ifjú Megjelent. — Mindig kicsinyebb lett előtte Saját baja. (Az apostol X.)

Az igekötők használata körül gyakran tapasztalhatunk Petőfinél egyéni kezelésmódot. Itt-ott úgy tűnik föl, mintha elmenne egészen a szórendi hibáig. Pl. Illeték őt nyájas, enyelgő beszéddel, És a szigetbe őt mélyen vezették el. (Ján. v. XXVII. 2.) Magányba mentem és mélyen rejtetem el. (Száműztem magamat.) — Elöttem el rém rém után vonul. (Álmos vagyok...) Egy hattyu száll fölöttem el magasan... Oh lassan szállj és hosszan énekelj. (Tündéralom 3.) Ezekben és a hasonlóknak helyesen gondolkodó nyelvész nem lát szórendi hibát. Az *el* ezekben voltaképpen nem is igekötő, azért nem követi a várt szórendet. Önálló határozók ezek. Az első esetben a térbeli kiterjedést, a mélységet fokozza, a második az időbeli kiterjedést, azaz a tartósságot. — A — nem mondhatnám szűk — torok S a csap nem vesztegelt. (Dalforrás 4.) Jelzőként használt tagadó értelmű mondatszó; elég ritkaság. — A koporsók egyaránt takarnak Éjbe büszke föld-uralkodót S reszketeg fejű zarándokot. (Elégia egy várrom fölött.) — Kinek hírsóvárgó kebele Vágyva néze harcnak ellene. (Uo.) A közzokás szerint elébe néz, szemébe néz. — Szende szerény ibolyák völgyén füzögetve bokrétát, szökdele berkének kedvesem árnyai alatt. (Epigrammok 2.) — ... s tán örökre szakadátok Már tőlem el ti szeretett barátok? Szokatlan szórend. (Bucsubeszéd 3.) — Édenben éltem üdvözülökképen. (Bucsubeszéd 2.) — Egyes szóalakok merészebb használata: *nyögel* eh. *nyögdel* (Epigrammok 6, Bucsubeszéd 3); *virágcsa* (Elégia). másutt: *patakcsa*. Petőfi szereti a főnevek alanyi alakját igék jelen idejű egyszám 3. személyét akkor is változtatlanul tőnek tekinteni és ragozni, ha a köznyelv tólváltozást tüntet föl. Erzsók asszony teremében, téreken, mocsárok stb. (A helység kalapácsában.) — S mint virágos partu ér szeliden Szállt meg sziklavára teremében. (Elégia egy várrom felett. 5.) — Messze tün a gyászvidék, Hol szívemnek *béke*, *csönde* Romhalomba döntették. (A bujdosók. 5.); *béke* eh. *békéje*. — *Mennydolga* van: jó dolga van. (Pórnak esti dala. 6.) — ... a teremő széke tündököl Fel-

hók felett a csillagezreden. (Lenke sírján. 5.) Vö. hangezred. (Ifju a pataknál.) — S a berk lombi fölé könnyeket ejtve futott. (Róza.) — És hajh fordít a kockán Az *inda* (ingatag) végezet. (Lehel I. 8.) Konrádnak álla (Konráddal szembe álla). (Lehel II. 12.) — *Vérengező*: vérengző. (Újév napján 3. 1849.)

Petőfi, úgy látszik, újszerűségekre való törekvésében néha fölcseréli az összetett szók tagjainak köznyelvi sorrendjét. Bilincselde le szememnek csepkönyét. (Könyeim IV.) Ilyenek közül hirtelenjében még a sziklakőre és szolgarabra emlékezem.

4. Szójátékok Petőfi nyelvében.

„Hogy Petőfi milyen kevésre becsülte magát a szót, bizonyítja az a megfigyelés is, hogy szójáték alig kerül elő műveiben; verseiben talán nincs is, prózáiban ritka.“ (Tolnai V.)

Ezt az állítást mindenesetre alaposan legyengítik a következő adatok. A legszembetűnőbb szóficamításon kezdem: Lám annyi utál tégedet, ki a hont, Ha nem is derited, de dőrited. (A honderühöz 3.) — Aki eddig rám se nézett, Most én arra rá se nézek, Ha nézem őt, azért nézem, Hogy ő kegyelmét lenézzem. (A csámpás legény 4.) — A helység kalapácsában is akad néhány szatirikus szójáték: ily szókat látta helyesnek Intézni a késedezőhöz, ... hangtalan hangon. (2. ének.) — Iszonyu volt a látvány látása, Amelyet láttak. (4. ének.) — ... hogy később a meglepetés annál meglepőbb legyen. (A helys. kal. mutatótábla I.) — Egy bús sóhajítás voltam eddig ... s ki bú-sóhaj valék, Most gyönyörnek mosolya vagyok. (Tündérálom 21.) — ... érdemelték-e Csak annyit is az ég kegyéből, Amennyitől egy *hajszál meghajol*? (Ausztia.) — Nem tudok alunni, Mióta bennem alszik a remény. (Egy pár rövid nap 4.) — Szabad világnak szabad vándora, Te a szabadság hírmondója vagy! (Az apostol XVIII. 8.) — Hol lesz, hol lesz az én megpihenésem? Öledben-e, lyány, vagy a sír ölében? (Oda járok, hova ... 3.) — Kicsinke szóke kis leányka, Az én szerelmem nagy! És tárgya e nagy szerelemnek Kis szóke lány, te vagy. (Zsuzsikához 1.) — Csak azt mondom: kimondhatatlan Hűséges férj leszek. (Zsuzsikához 3.) — Esik, esik, esik, Csókeső esik; Az én ajakamnak Nagyon jól esik. (Esik, esik, esik 1.) — S mentül több, amit megiszom, Annál *iszonyúbban* szomjazom. (De már nem tudom, mit csináljak ... 1.) — Halmozva kincset kincse halmazára. (Gazdálkodási nézeteim 3.) — Szedd rendbe rendetlen életedet. (Javulási szándék 3.)

5. Akusztikai sajátságok Petőfi nyelvében.

„A nyelvművész a nyelvet önmagáért is szereti, gyönyörködik akusztikai és optikai hatásaiban, tudatosan mérlegeli minden sajátságát, melynek a kifejezésben művészi hasznát veheti.“ (Tolnai V.)

Hogy Petőfi a szavak értelmén túl is látta a hangok jelentőségét, gyönyörködött bennük és föl is használta őket, azt sok példával igazolhatjuk. A legszembetűnőbbön kezdem. „Orbán“ című egész költeménye szinte nem egyéb, mint játék a hangokkal és szavakkal:

Komor, mogorva férfú Volt Orbán, Bár oly vidám hajnal pirult Az orrán; De hisz mogorva ép azért Volt Orbán, Mert oly vidám hajnal pirult Az orrán.

Oka egyebiránt maga Volt Orbán, Hogy olyan vidám hajnal pirult Az orrán. Temérdek borfélélet ivott Meg Orbán, Vidám hajnal azért pirult Az orrán.

Nem hiszem, hogy kétségbe lehetne vonni e költemény szembetűnő hangjátékát, szójátékát! 90 magánhangzó van benne s ebből 64 mély, 26 magas hang. Ha meggondoljuk, hogy nyelvünkben a magas hangok általában sokkal többször fordulnak elő, mint a mélyek, akkor itteni keveredésük arányát nem tekinthetjük véletlenségnek. Még kevésbé lehet pusztá véletlen, hogy a 64 mély hangzóból 24 éppen „o“. Ez valóságos „ó“-vers!

Hasonlókép a hangok és szavak játéka Arany Lacinak c. költeménye, különösen az eleje: Laci te, Hallod-e? Jer ide, Jer, ha mondom, Rontom-bontom . . . stb.

Petőfi kedveli a nagyon rövid sorokat, mert a hangok fülbeszökő zenéjére nyújt lehetőséget s ő szívesen gyönyörködik ebben. Gondoljunk csak a „Mi kék az ég“ c. költeményre. Valóságos játék a hangokkal, játék a szavakkal: Mi kék Az ég! Mi zöld A föld! Zöld föld felett, kék ég alatt a Hangos pacsirta fütyürész . . . stb.

Más idézetek nem tüntetnek föl ily fülbeszökő hanghatásokat, de éppen ezért művészi értékük nagyobb. A magyar nyelv hangesztétikai sajátosságairól írt dolgozatomban (Nyr 51 : 18 és 49) elég sok példáját mutattam be annak, hogy Petőfi nem hagyta figyelmen kívül a nyelv akusztikai sajátosságait s tudott bennük gyönyörködni. Itt nem ismételhetem ezeket a példákat s elég, ha utalok említett dolgozatomra.

*

Azt hiszem sikerült Petőfi nyelvi sajátosságainak ismertetésével rávilágítanom arra, hogy Petőfi sokkal merészebb a nyelv kezelésében, mint általában hiszik. Bizonyára az is világos, hogy a nyelvészek számára bőven ad kutatnivalót és nyelvészeti tanulságot, csak foglalkozni keil vele! Petőfit a magyar nyelv egyik legkiválóbb művészeinek vallom és állítom. Csakhogy az ő nyelvművészete nem fárasztó művesség, nem fontolgtatva csiszolgotó mesterkedés. Az ily értelemben vett nyelvművészet és Petőfi összemérhetetlen távolságok. Az ő művészete magasabbrendű: a született lángész természetes művészete. Nála az első elgondolással együtt születik a megfelelő művészi kifejezés. E szimulán készség nem minusz, hanem plusz a helyes művészi értékelés számára. Ellenben az észrevehető vagy szembeötlő csiszolgotás gyakran a kifejező-készség alacsonyabb fokának velejárója. Nem szabad, hogy a művészkedés vagy mesterkedés kimutathatósága megtévessze a nyelvtudomány művelőit.

LÉLEKMADÁR.

Irta Munkácsi Bernát.

Horváth Sándor e folyóirat legutóbbi számában (62. 1.) a „hazajáró lélek“ kifejezést magyarázva a „lélekmadár“ egyiptomi képzetére s ennek egy fáraó szarkofágján talált ábrázolására (*ba-bird*) hívja fel figyelmünket. Hiteles angol forrás nyomán közli is ez alak rajzát, mely egy kis madár kifaragott képét mutatja élénk emberarcúval s a szárnyak mellől mintegy áldásra kinyújtott karral. A magyarázat szerint e madárka a test zárkájából kiröppent lélek jelképe, mely a halott fekvő szobra mellett állva „a múmiának (régii testének) erősen az arcába néz, hogy lássa, vajjon minden rendben van-e?“

Érdekes, hogy a testből madár alakjában elszálló lélek képzetének határozott nyomait a vogul-osztják hagyományos népköltésben is megtaláljuk. Vogul Népköltési Gyűjteményem I. k. bevezető fejtegetésében (0179. 1.) erre nézve két adatot idézek. Az egyik a Hadisten hősenekéből való s arról szól, hogy a megénekelte ifjú a tóban fürdő „városfejedelmi neves nőt, híres nőt“ a part rejtékéből meglesi, aztán megrohanja s fejét dévajságból a víz alá nyomja, úgyhogy ennek az ének szavai szerint „veréblelke, vércselelke (*sänši-lilitä, vöräs-lilitä*) im elszakadni (elválni) törekszik“ s akkora az ijedelmé, hogy „földbeli hét, vízbéli hét fejedelemhóst (bálványistenséget) hív“ segítségül (II, 187). A másik adat egy bálványszellem idéző igéjéből való s egy apa könyörgése beteg gyermekéért: „Ha zsenge kezü kis magzatkám“, úgymond, „ha zsenge lábú kis kedveském veréblelkét (*sänši-lilitä*) fölemelnéd (meggyógyítanád), akkor neveznélek téged igazán bálványkának, igazán istennek“ (II, 426). A *sänši* szó, mely ez idézetekben a testtől elváló lelket jelzi, a 'véreben' kívül más apró éneklő vagy csicsergő madárra is vonatkozhatik; a *vöräs* madárnév pedig, mely csak a költői nyelvben szerepel, az adott leírás szerint leginkább a 'vércsere' illik, amint Pápay József is fordítja a megfelelő osztják *vöräs* szót.

A Hadisten Regulytól följegyzett északi osztják énekében a fent érintett vízi jelenetnek még színesebb leírását találjuk. Itt a fuldokló nő „veréblelke, vércselelke (*siski-lil, vöräs-lil*) vége elszorúl“ s midőn „a földhátas, vízhatas sok istenkét“ idézi, „veréblelkének, vércselelkének vége megrövidül“. Majd kiáltozik: „Eressz el! Veréblelkem vége im elszakad, vércselelkem vége im elszáll“ s midőn erre kínzója újra lebuktatja fejét „veréblelke vége alig meggy [már], vércselelke végét már alig bírja“ (Pápay J., *Osztják Népköltgy.* 29. 1.). Egy másik jelenetben a Hadisten ifjú nevelő bácsijának kardforgató ügyességét mutatja be oly hévvel, hogy emezt már szinte agyonszabdálja, mire nevelőanya fölkiált: „[Hát] öreg bácsikád atyátlan mell, anyátlan mell jó végével azért nevelt-e föl téged, hogy most veréblelke, vércselelke végét vedd?!“ (uo. 25. 1.). Midőn Novitzkij hit-

terítő előadása szerint az osztjások 1712-ben azt vélték, hogy az Obi-öreg istenség szelleme máglyára vetett bálványának lángjaiból hattyú alakjában emelkedett a magasba, ez szintén a lélekmadár alakjáról való képzetnek bizonyossága (l. Vog. Népkgy. I, 0105. l.).

Hogy e képzet a magyar néphittől sem idegen, arra nézve Kandra Kabos Magyar Mythológiájára utalhatunk, ki Ipolyi Magyar Mythológiájának adatai nyomán (358. l.) említi, hogy „az elszálló lélek fejér galamb vagy gerlice alakjában mutatkozik” egyes vidékek felfogásában (422. l.). Hogy a halott lelke „könnyebben kiröppenhessen” a borsodi matyók „mikor a beteg utolsót lehel, kinyitják a ház ablakát” (Ethnogr. XI, 106). Egy más közlés szerint Hegyháton „mihelyt a halál bekövetkezett, kinyitnak egy ablakszárnyat, hogy a szálló lélek utat találjon a magasságba” (uo.).

A lélekmadár hitére vonatkozó görög-római, úgyszintén egyiptomi, kyprosi és Euphrates-vidéki adatokat az irodalom és művészet köréből bő részletességgel tárgyalja Georg Weicker *Der Seelenvogel in der alten Litteratur und Kunst* (Eine mythologisch-archaeologische Untersuchung; Leipzig, 1902) c. kiválóan tanulmányos művében, melyre Mahler Ede egyet. tanár úr volt szíves felhívni figyelmemet. Ez tüzetesen igazolja, hogy a *szirének* holtak lelkeinek megjelenései s hogy gyakori ábrázolásuk az emberfejű madár, mint ezt a bemutatott dús muzeális anyag is meggyőző erővel szemlélteti.

Igen becses adatokat találunk ugyane tárgyra nézve Kuun Géza grófnak *Der Glaube an den Seelenvogel bei den Morgenländern* című cikkében, mely a *Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag* 12 éves fennállása alkalmával kiadott gyűjteményes munkában (1904) jelent meg. Idézzük itt ezek közül Abulghāzi Bahadur Khān XVII. századbeli keleti török történetíró tudósítását Dsingiz Khān haláláról: *verūhi niŋk kušj tāni niŋk kafāsīdān nčub kitdi* „és lelkének madara testének kalitkájából elröpült”; továbbá a Šeibānī-ról szóló őzbég hősköltemény 68. énekének Hussein Ali Mirza haláláról szóló szavait: *tājir rūh kafāsīdān učtj, bülbüli dam hävāsīdān učtj* „a repülő lélek kalitkájából kirepült, fülemléje a tör észéből kirepült”. Már az ó-török Kül-tegin feliraton olvasható: *āčim qayn nča b'rdj* 'mon oncle le kagan trouva la mort' (V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon*, 106. l.); tkp. „nagybátyám, a khagán repülve elment” (= 'meghalt').

Még előbb irt e tárgyról áldott emlékű Goldziher Ignác mesterünk *Der Seelenvogel im islamischen Volksglauben* c. értekezésében, mely a *Globus* 1903-ik évfolyamában (88: 301—4) jelent meg s főleg a régi arab és talmudi irodalomból vett példákkal igazolja a léleknek madár (többnyire bagoly vagy galamb) alakjában való képzetét. Megemlítjük itt még Kleinpaul Rudolf *Die Lebendigen und die Toten in Volksglauben, Religion und*

· *Sage* (Leipzig, 1898) c. tanulságos könyvét, mely szintén foglalkozik e néphittel (28—31. l.). „A Keletnek, úgymond, a fő lélekmadara a galamb volt. Az első keresztények a vértanúk, főkép a szűzek lelkét galamb alakjában látták tovaröppenni s még 1431 május 30-ikán is, amikor az Orleánsi Szűzet Rouenben máglyán fölégették, azt mondták, hogy egy fehér galamb szállott fel a lángokból. Aranygalambocskákat helyeztek a sírokba, galambokat festettek s véstek a katakombák falaira, még a sírlámpákat is galamb alakjára készítették s keresztjeik karfáin 12 galamb ült.“

Igen elterjedt tehát a lélekmadárról való néphit s még ha Egyiptomban tesszük is föl végső eredetét, könnyen megérthetjük, hogy az néptől néphez vándorolva, akár az iszlámhívó népek révén is eljuthatott a vogulokhoz és osztjákokhoz, úgy amint a galamblélek valószínűleg a kereszténység révén a mi népünkhöz. Feltűnő azonban az, hogy a vogul-osztják pogány lélekhit körében még egy másik egészen sajátos egyiptomi képzzettel is találkozunk, melynek nagyobb elterjedéséről nincs tudomásunk s így a közvetítés lehetősége egyelőre nem igazolható. Ez t. i. a *skarabeusz bogárhoz* fűződő egyiptomi néphit. Tudvalevő, hogy ez állatkának nagy szerepe van az egyiptomi halottas szokásokban s a túlvilági életről való hiedelmekben. Mahler Ede róla „Ókori Egyiptom“ c. könyvében a következőket írja: „A misztikus amulettek egyike volt a skarabeusz, a jelen vagy a jövő állandóság jelvénye; aki ezt magánál hordta, meg volt óva a haláltól. Ez okból mindenféle anyagból, a legkülönbözőbb nagyságban, számtalanszor ábrázolták; végre is pusztán ékszer gyanánt használták. Gyűrűkbe foglalták, karpereceket készítettek belőlük, vagy nyakláncok és fülbevalók függője gyanánt alkalmazták.“ S más helyütt: „Különös gondot fordítottak a múmia és a szarkofág disztítésére. A múmia mellére amuletet fektettek, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a halottat alvilági útján a földalatti démonok ellen megoltalmazza. A Halottak Könyvének 32. fejezetében a halott elriasztja a pokol krokodiljait, reá mutatván hatalmas talizmánjára. A 149. fejezet leírja az egyiptomi alvilág borzalmait, amelyek elől a halott nem térhetett ki: óriási, mérges kígyók; istenségek, akiknek nevei halált, pusztulást jelentenek; fenyegető vízáradások és lángoló hőségűtől áthatott légkör. Mindezeket át kell haladnia a halottnak, de misem vehet erőt rajta, ha talizmánjai vele vannak. A legfontosabb talizmánok egyike a skarabeusz, a jelen és jövő élet jelképe. A ganajtúró bogarat egyiptomi nyelven 'chepu' -nak hívták, melyet a 'choper', vagy 'lenni, valamivé lenni' gyökérből vezettek le. Könnyen érthető szójátékkal a bogarat tették meg az ember földi létezésének és túlvilági életének jelképévé. Ez eredeti fölfogásból ezernyi titokzatos jelentőséget vezettek le. Különösen érdekesek az ú. n. szív-skarabeuszok, amelyeket a szív helyére szoktak tenni. Ezeket a következő felirat olvasható: „Oh szív, mely anyámtól vagy nekem, — oh szív, mely lényemhez tartozol: ne lépj fel ellenem tanú gyanánt! Ne okozz nekem

ellenállást a bírók előtt, ne ellenkezzél velem a mérlegelő mester előtt! Te vagy szellemem, mely testemben lakozik: ne engedd nevünket bűzteni, ne mondj ellenem hazugságot az istennél!”

A túlvilági életről alkotott vogul-osztják képzetekben is szerepel egy skarabeusz-fajta lélekbogár. Gondatti *Slédy jazycęstva u jinorodcev severo-zapadnoi Sibiri* („A pogányság nyomai északnyugati Szibéria őslakóinál“, Moszkva, 1888) c. művében (39. l.) az északi vogulok hitét vázolván közli, hogy szerintük a lélek az alvilágban földi foglalkozását folytatva annyi ideig él, ameddig a földön; azután pedig „lassanként összezsugorodik s oly kicsinné válik, mint a *kēr-χāmləχ* nevű bogár; mások szavai szerint a lélek elváltozik ily bogárrá“. Az itt említett vogul szó, mely elemei szerint „vas-bogarat“ jelent, a szitakötő neve (l. Vogul Népkgy. I, 0220 l.). K. F. Karjalainen az északi osztjácoktól közöl hasonló felfogást. *Die Religion der Jugra-Völker* (Porvoo, 1921) c. művében (195—6. l.) írja: Auch die Nord-Ostjaken haben die gleiche Anschauung; wenn die Lebensjahre vergangen sind, erlöscht der Tote völlig, sein *lil* 'stirbt, verschwindet ins Leere'; 'sein *lil* bewegt sich nicht mehr', erklärte ein Kazymmer. Bisweilen verwandelt sich jedoch ein solcher 'ins Leere verschwindender Toter in einen 'Goldkäfer', eine Art von grünlichem Marienkäfer, in welcher Gestalt er auch den Hinterbliebenen erscheinen kann; doch sind nur wenige Tote dieser Verwandlung unterworfen. Nach Angaben anderer können sich die Toten in Wasserkäfer verwandeln'. Csak ezek után értjük meg igazán „Az ég és föld elöntése“ vogul énekének azt az elbeszélését, hogy midőn a Világügyelő Arany-Fejedelem atyja, Arany-Kworész (ősiszten) elhunyt, a fiú „a hét Ob, hét tenger fenekéről fölmerülő aranyos hátú hét bogara (*sārniņ sispä sāt χāmləχ*) közül egy bogarat megfogott, a potrohát felszakította, atyját a bogár belsejébe odatette“ (Vogul Népkgy. I, 41—42). A tűzőzön elmulása után az Aranyfejedelem ennek a bogárnak potrohát fölszakította s odatemetett „Arany-Kworész atyja im fölül“, bemennek a fiú házába „aranyoslábú asztalhoz ültek; sört, mézes ételt ettek, ittak“ (uo. 66. l.) — egyszerűen az istenség bogár alakjából új életre támadt. Egybevetve e regerészleteket az előbbi elbeszélésekkel, világosan láthatjuk, hogy a regében a közönséges ember túlvilági életére vonatkozó képzet az istenségre van alkalmazva (l. uo. I, 0219—20). Megjegyzendő, hogy a *χāmləχ*, *k'āmləχ* szó a vogulban általában keményhátú 'bogarat' jelent s hogy az énekben említett 'aranyos hátú' vizibogár (*vit-χāmləχ*) nyilván a zöldes fényű csibor, mely erős rágójával s teste alakjával a skarabeuszhoz hasonlít. A lélekbogár külömben, mint Karjalainen közléséből látjuk, a népképzetben nem föltétlenül vízi bogár, hanem sok helyt aranyos fényű cserebogár (*Cetonia*), vagy zöldes katicabogár, mi a drágakövekből s zöld homokkőből készült skarabeuszokra emlékeztet. Meglepő egyezés, hogy a halott lelkét az egyiptomi néphit szerint a bebalzsamozott szív helyére tett szent

állat, a skarabeusz menti meg a pusztulástól s a vogul tűzözönének szerint is a halott lelkének (s evvel együtt testének is) feltámadását a világügyelő istenség kedves állatának, az istenség hajfonatainak (a napisten sugarainak) fényében sűtkérező aranybogár testébe való temetkezés eszközi.

Lehet-e merő véletlen ily különös néphitbeli képzeteknek egyezése?! S ha nem, mikép magyarázzuk e jelenséget? Egyiptomi műveltséghatást föltenni az északi Ural- és Obvidék népeire merő képtelenség; de régóta valloim és bizonyítom, hogy a történeti Jugria nem ősi hazája a voguloknak és osztjákoknak, hanem népvándorlás útján kerültek e népek mai lakóföldjükre, épúgy mint a harmadik testvérnép, a magyar, mai hazánkba. Nézetem szerint a Kaukázus északi tája az a földterület, amelyen a finn-magyar népekre nézve mind a különböző fajta s különböző korú árja és kaukázusi nyelvi hatások, mind az újabban mind nagyobb határozottsággal kibontakozó asszír-babilóniai műveltséghatás leginkább megérthető. S ide könnyen elérhetett egy-egy jelensége az egyiptomi szellemi életnek s anyagi művelődésnek is a fáraóknak messze északra felnyúló hódításai s az Egyiptomból minden irányban szétágazó kereskedelem révén. Tudományos föltevések helyességének legjellemzőbb kritériuma, ha általuk homályos kérdések több irányban könnyű szerrel megfajthatók.

IRODALOM.

Dr. Balassa József: Helyes magyarság. Genius könyvkiadó R. T. Budapest, 1923. (Szabad iskola VII.)

Alig kilenc esztendeje, hogy Simonyi *Helyes magyarsága* 3. kiadásban megjelent. S ha a mai nehéz viszonyok közt újabb ilyenmű munka hagyta el a sajtót, ennek kétféle okát lehet adni. Megállapíthatjuk először, hogy a közönségben megvan az érdeklődés a magyar nyelvtudomány népszerű fejtegetései iránt s másodsor azt is el kell ismernünk, hogy nyelvészeink is értenek hozzá, hogy a szaktudomány eredményeit hogyan kell könnyed módon az olvasók elé vinni. Simonyinak idevágó munkássága, elsősorban *A magyar nyelv és Helyes magyarság* c. könyvei ebben az irányban is hosszú ideig példát fognak mutatni. Ámde a nyelv folyton fejlődő, egyre változó életjelenség. Így az elmúlt kilenc év a mi nyelvünkben is erős nyomokat hagyott hátra. Szókincsünk és szóláskészletünk az egymást követő jelentős események emlékeit sokáig fogja őrizni.

Szomorú gondolat ébredhet bennünk, ha novellában kíváncsi tekintetek pergőtűzéről olvasunk; háborúig ismeretlen volt az *utánpótol* ige, ma már a kereskedői világban is az árucikkek utánpótlásának nehézségeiről beszélnek. Új szóhasználat s a forradalmak idejéből származik az *átmenteni* ige is. Az egyszerű képzésű *balyúz* szomorú események hosszú sorának emlékét kelti fel bennünk. Ennek az évszázadnak elején minden tanácskozásnak súlyát

az *ankét* elnevezéssel igyekeztek növelni; ma pl. nemcsak politikus, hanem még politizáló sem tud *mentalitás* említése nélkül közügről beszélni.

Ez a hirtelenében felsorolt néhány kifejezés is mutatja, hogy az ilyenmű új nyelvi jelenségek részben gyarapítják a nyelvkincset, részben rontják és nem érdemlik meg, hogy terjedjenek és életben maradjanak. A nyelvésznek mindenesetre kötelessége, hogy ebben az irányban is megfigyeléseket tegyen. Meg kell állapítania az effajta gazdagodást, de másfelől a felesleges és hibás alkotásokra is rá kell mutatnia. Ime a megokolása, miért kellett új *Helyes magyarság* s miért nem lett volna elégséges, ha Simonyi könyve jelenik meg változatlan, új kiadásban. Balassa műve ugyanis megfigyeléseiben egész a mai napig halad. Elmondja véleményét a *leépit* igéről, a *te jó Isten* szólásról, a *futni hagy* igealakról, a *de azonban* együttes kötőszóhasználatról, stb. Szóval a műről bizvást elmondhatjuk, hogy egyéb érdemei mellett a fülünk hallatára legújabban fejlődő nyelvi jelenségeknek is kritikai ismertetése.

Hazánk erőszakos megcsonkítása, a mai szomorú változások, a helynevek kérdésében érdekes érvet szolgáltatnak neki. Ismeretes ugyanis, hogy egyesek a nyelvkincsből tűzzel-vassal ki akarják irtani a külföldi városoknak magyar, vagy a nálunk használatos s a hivatalos elnevezéstől eltérő nevét. (Bécs, Bécsújhely, Lípce, Velence, Genf, Génua.)

Ámde a trianoni béke ősi magyar városoknak nevét, Pozsonyt, Kassát, Komáromot, Nagyváradot, Kolozsvárt is „nem hivatalos“ névvé tette. Vajjon lemondjunk-e — kérdi Balassa — ezekről a nevekről, mert most az említett városok idegen uralom alatt vannak?

A mű jellemzésére elmondhatjuk még, hogy hangja a népszerű tudománynak könnyed, világos előadásmódja. Szarvas Gábornak szenvedélyes, maró gúnnyal telt előadását megokoltta tette az akkori idők nehézkes, idegenszerűségekkel telt stílusa. Az elmúlt hosszú évtizedek kitartó munkája azonban más helyzetet teremtett. Igaz, hogy a nyelv nem tisztult meg teljesen hibáitól s egyes újabb vétségek elterjedését sem lehetett megakadályozni, lassanként azonban a magyar nyelv is tisztábbá, folyamatosabbá, színössé s amellelt természetessé lett. Ebben pedig az ép nyelvérzékű írók mellett a Magyar Nyelvőrnek s Szarvas Gábor után következő szerkesztőjének, Simonyi Zsigmondnak is kiváló érdeme van.

A Nyelvőr, új szerkesztőjének irányítása mellett is, a régi utakon akar haladni. Tanúbizonysága ennek az itt ismertetett új munka. Hisszük, hogy kívánt hatása ennek sem fog elmaradni s találkozóni fogunk az idők változásával szükségességé váló újabb kiadásaival is.

DÉNES SZILÁRD.

Könyvek és folyóiratok.

Az Athenaeum kiadványai: Fülep Lajos: Magyar Művészet. — Carlyle: Hősökről. — Szikra: A nagy-nagy kerék. — Gaál Andor: Lejtőn.

Katalog I. der Platten 1—2000 des Phonogramm-Archives der Akademie der Wissenschaften in Wien, herausgegeben von Dr. Sigmund Exner. [A bécsi

fonogram-archivum gazdag gyűjteményének első jegyzéke ez a füzet. Kétezer felvételtől számol be; megbecsülhetetlen kincs ez a ma élő nyelvek és nyelvjárá-
sok tanulmányozása szempontjából. Magyar felvételek is vannak köztük, még
pedig a Nemzeti Múzeum regös énekeinek másolatai (de jegyzőkönyv nélkül),
továbbá Biró Ányos felvételei (I. Nyr 42:218). Az azóta megszüntetett Keleti
Keresk. Akadémia fonetikai laboratóriumában készült felvételek a készülő II.
jegyzékben foglalnak helyet. A katalógus összeállításának elveit és módszerét az
igazgató, Exner tanár, egy külön előadásban ismertette. *Germ.-rom. Monatschrift*
1922:321.]

Lauri Kettunen. Lounavepsä häälük-ajalugu. II. Vokaalid. (Déli lápp hang-
történet. II. Magánhangzók.) Tartu. 1922.

Beiträge zur romanischen Wortbildungslehre. (Meyer-Lübke zum 60. Geburts-
tag.) I. *Ernst Gamillscheg.* Grundzüge der galloromanischen Wortbildung. II. *Leo*
Spitzer. Über Ausbildung von Gegensinn in der Wortbildung. 1921.

K. B. Wiklund. The lapps in Sweden. (The Geographical Revue. 1923.
April.) [Néprajzi tanulmány a svédországi lappokról.]

Ungarische Jahrbücher. III. 1. 1923. [Tartalmazza Gragger Róbert tanul-
mányát az ómagyar Máriasisralomról e fontos nyelvemlék fényképmásolatával.]

Braun Soma. A népmese. (Szabad Iskola VIII.) Genius kiadás. 1923.
[Részletesen tárgyalja az összehasonlító mesekutatás tárgyát és módszerét, a nép-
mese eredetét és fejlődését, az ó-ind és a klasszikus görög-latin mesét és végül
a magyar népmesét.]

S. Freud. A mindennapi élet pszicho-pathológiája. (Az elfelejtés, elszólás,
balfogás, babona és tévedés.) Fordította *Dr. Takács Mária.* Budapest. Világiro-
dalom. 1923.

Erőösi Károly. A hetvenéves Szt.-István-társulat. 1923.

NYELVMŰVELÉS.

Sejtenni engedi. A Magyar Grafika (1923 febr.) rámutat
arra az elég gyakori botlásra, midőn az író a már magában is
helytelen, mert németes *sejteni engedi* műveltető alakot (ehelyett:
sejteti) még rosszabbá teszi a kettős műveltetéssel. „Egyik legmagya-
rosabban szerkesztett napilapunk vezércikkében így ír: ...*amit*
sejtenni engedett. Meg vagyok róla győződve, hogy a szerző szíve-
sen veszi, ha a korrektor a két idegenszerűen hangzó szóból egyet
csinál: *sejtetett.* Ezt a hibát általában gyakran ejtik íróink. Híres
Dante fordítók is az „O beata Ungheria, se non si lascia più malme-
nare!” felkiáltást így adták vissza: „Ó, boldog Magyarország, ha
nem hagyja magát többé *félrevezettetni!*” E sorok írója így javít-
otta ki: „... ha nem hagyja magát többé *félrevezetni*” (még helye-
sebb: ha nem vezetteti magát többé félre) és nem volt semmi baj,
a fordító meghajolt a helyesebb magyarság előtt. „Szikra legújabb
regényében is (A nagy-nagy kerék 32. l.) ott éktelenkedik ez a
pongyolaság: „aki... *sejtenni engedte,* hogy éppen olyan örülten,
mint amilyen reménytelenül szerelmes.”

Beköltözhető. A lakásinség is gazdagította (?) nyelvünket új
kifejezéssel. Naponként olvashatjuk a lapok hirdeteiseiben, hogy

hány „beköltözhető” ház eladó vagy legalább „beköltözhető lakással” kapható. Ezt a kifejezést is a magyar nyelvérzék hiánya, a magyar nyelv szabályainak semmibevevése szülte. A ható ige melléknévi igeneve mindig tárgyi viszonyt fejez ki: *elfogadható feltétel*, amelyet el lehet fogadni, *kiadható szoba*, amelyet ki lehet adni, *megoldható feladat*, amelyet meg lehet oldani. A *járható út* is ezek közé tartozik, mert hisz a *jár* igét tárggyal kapcsolatban is használjuk: *Ezt a kerek erdőt járom én*. De semmikép sem mondhatjuk: *beköltözhető lakás* arról a lakásról, amelybe be lehet költözni. Ellenben mondhatjuk: *azonnal elfoglalható lakás*. v. i.

MAGYARÁZATOK.

Honnan ered a börze neve? Tudvalevő, hogy a francia *bourse* (börze) egyúttal az erszény, pénztárca neve is. Mind a két jelentése megvan a német *Börse* ol. *borsa* szónak is. Alapul a klat. *bursa*, bőrtáska, erszény, szó szolgál.

Hogy hogyan jutott ez a szó ahhoz, hogy a kereskedelmi ügyletek kötésének helyét is jelenti, így magyarázza meg egy nemrég megjelent francia szakkönyv. (*A Germain, Comment s'orienter pour réussir à la Bourse*)? „Honnan ered a *bourse* (börze) szó? Úgy mondják, Flandriából Bruges-ből. A XVI. sz. elején a kereskedők egy Van der Purse nevű társuk házában gyülekeztek össze, akinek címerében három erszény (*bourse*) volt, s a házat a címerről szokták megnevezni. Azt mondták: *Aller aux Bourses*, ahelyett hogy: *Aller chez Van der Purse*. Ez a szó elterjedt a vele érintkező kereskedők között s csakhamar az egész világon a hasonló kereskedelmi összejövetelek elnevezése lett.” A magyar nyelvbe a *börze* a német nyelv útján jutott, s először Kunoss E. Gyalulátában fordul elő 1835-ben. Márton I. szótára (1803) a ném. *Börze* szót még így fordítja: „nagy városokban a kereskedők tanakodó palotájok.” A *tőzsde* elnevezés a nyelvújítás korcs alkotása. A *tőzsér*-ből vonták el a negyvenes években a *tőzs* szót s ehhez fűzték a rossz *-da, -de* képzőt.

B. J.

Svéd és cseh. (Vö. Nyr 52 : 31.) Az érdekes *svéd* kifejezést a magyar katonanyelvben *cseh* helyett történetileg is meg kell magyarázni. Mert hogy kerül a derék magyar baka ehhez a tőle távolosó népnévhez? Talán a német nyelv volt a közvetítő. Hügel (*Wiener Dialekt* c. könyvében, 1873) közli: *alder Schwede* „ein Mann von Norden, ausgedienter Soldat, auch ein klugberechnender Mann” s magyarázatában az 1645-iki ostromra támaszkodik, midőn a svédek vívták Bécsset; míg a *Deutsches Wörterbuch* a 30 éves háborúig nyúl vissza. „Die Schweden haften . . . tief im Bewusstsein des deutschen volkes . . . meist ist der Schwede der typus des grausamen, alles verwüstenden feindes . . . Der name Schwede flösste den nämlichen schrecken ein, wie im Elsass *pandur*, das jetzt noch als kinderschrecken dient. *Birlinger*, volkstümlich[es aus Schwaben] . . . daher auch in fluchen und verwünschungen . . . *dass dich der Schwede!* . . . in der Schweiz

en rechte Schwed, ein breitfurchig und grossmaulig angelegter prahler' . . . im nd. bezeichnet *en rechter Swëd* einen betrunkenen. " Ezek a német adatok bizonyítják, hogy milyen homályos lett a nép képzete a svédéről; tulajdonképp csak az idegennek és valamiképp különösnek, kellemetlennek fogalma maradt meg s ez él tovább a magyar megjelölésben is.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

A Nyelvőr barátaihoz!

A múlt év végén állapítottuk meg a Magyar Nyelvőr előfizetési árát az akkori papir- és nyomdai árak arányában. Azóta az előállítás költségei az akkorinak csaknem háromszorosára emelkedtek. Mivel lapunknak egyetlen jövedelmi forrása az előfizetési díj, kénytelenek vagyunk kisebb terjedelemre szorítani a lapot s ez év folyamára meg kell szüntetnünk a kedvezményes előfizetést. **Tehát a Nyelvőr előfizetési ára ezentúl bárki részére 1923-ra 300 korona.** Ez az összeg sem fedezi az előállítás költségeit.

A postán küldött előfizetési összegről senkinek sem adhatunk nyugtát vagy elismervényt. Az intézetek vezetői nem kívánhatják, hogy a beküldött 150 kor. kedvezményes előfizetésből 30—40 K-t még visszaadjunk a nyugtaküldés címén.

Dolgozótársaink szíves türelmét kérjük, ha beküldött cikkeik helyszűke miatt csak később jelenhetnek meg.

Kérjük a még mindig hátralékos előfizetések megküldését.

Az 1920, 1921 és 1922-iki évfolyamának ára egyenként 300 K. Az 1922. évfolyamhoz mellékelt füzet (Magyar Helyesírás Szabályai) már nem kapható. A régebbi évfolyamok közül még csak néhány kötet kapható.

TARTALOM: Schmidt József: A gyűl- etimonja. — **Bebesi István:** Nyelv- művész-e Petőfi? — **Munkácsi Bernát:** Lélekmadár. — **Irodalom.** Balassa: Helyes magyarság. (Dénes Szilárd.) — Könyvek és folyóiratok. — **Nyelv- művelés.** Sejtetni engedi. — Beköltözhető. (V. I.) — **Magyarázatok.** Honnan ered a börze szó? (B. J.) — Svéd és cseh. (Spitzer Leó.)

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

címen új sorozatot indít. Ezek a kis terjedelmű füzetek egy-egy tudományos kérdés tárgyalásával vagy egy-egy költő, író vagy művész jellemzésével foglalkoznak. **Az első füzetek:** 1. *Alexander Bernát.* Madách Imre. 2. *Vadász Elemér.* A varázsvessző. 3. *Trostler József.* Újabb irányok a német irodalomtörténeti kutatásban. 4. *Balló Rezső.* Mi a fotokémia? 5. *Herman Imre.* Bevezetés a pszichoanalízis gondolkörébe. 6. *Bartucz Lajos.* A fajkérdés.

A GENIUS könyvkiadó r. t. kiadásában megjelent:

BALASSA JÓZSEF:

HELYES MAGYARSÁG

Megrendelhető a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

GYULAI PÁL PETŐFI STÍLUSÁRÓL.

Irta Dénes Szilárd.

A Petőfi stílusáról támadt érdekes vitában Gyulai Pál véleményét is meg kell hallgatnunk. Az Új Magyar Múzeum 1854. évfolyamában „Petőfi Sándor és a lírai költészet” címen megjelent tanulmánya állapítja meg először a legnagyobb magyar lírikus helyét irodalmunkban. Amint még ma is megállják helyüket Gyulainak Petőfiről való esztétikai értékelései, a stílusáról való alább következő sorokat is mindenképpen figyelemre méltóknak kell tartanunk.

„Érezte, hogy azon tárgyakhoz, melyeket megénekel, nem mindig illik a Vörösmarty méltóságos nyelve, vagy azon túlfinom és enervált költői nyelv, mely a középszerűség konvencionális nyelvévé alakult. Népies szavakat, kifejezéseket, összehúzásokat s nyelvfordulatokat kezdte használni, de mindig elég izléssel. Épen úgy tett, mint Vörösmarty, ki nem használhatván eléggé Kazinczy költői nyelvét, visszatért Zrinyihez s a régiebb nyelvemlékekhez s úgy teremtett magának egy újat. Petőfi nyelvünk még eddig eléggé ki nem bányászott aknához fordult, a nép nyelvéhez s magának költészetéhez méltó nyelvet teremtett. [Tehát Gyulai szerint ez mégsem „átlagnyelv.”] Tágított valamit az irodalmi nyelv merev rendszerén s a költői nyelv egy új formáját alkotta meg, mely épen annyi szépséggel bír, mint a Vörösmartyé, sőt az irodalmi fejlődés szerint épen a Vörösmartyé után kellett következnie. Megmutatta, miként lehet egyszerűen, gyermeten s mégis a legköltőibben szólani, miként lehet magyarul s jellemzetesen szólani oly dolgokról is, melyekről eddig mesterkéltén vagy idegenszerűleg szóltak. Az ő nyelve nem egészen szabatos eddigi fogalmaink szerint, de benne a nemzet geniusa szökell s mintegy visszahatásként nyilatkozik az idegen szófűzés ellen. Ő a nép kifejezéseit, nyelvfordulatait valami varázssal tudta bevonni, hogy azok egyszerre költői becsüekké váltak. Az ami a nép ajkain jelentőség nélkül, ingatagon, izléstelenül hangzott, nála jelentőséget, határozottságot nyert s megszépült. Az nem az ő hibája, ha követői tájszavakkal árasztják el költészetünket, ha az irodalmi nyelvet tájszólássá akarják lealacsonyítani, s ahelyett, hogy fordulatok-, könnyűség- és változatosságban gazdagítanák, a korlátlanságot, szeszélyt és izléstelenséget emelik elvé.” (Gyulai Pál Kritikai dolgozatok. 61—62. 1.)

Úti rajzaiban írja Petőfi: „Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nemmindennapi emberek közt olyanok, kik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs. Azzal ne álljanak elő, hogy az ő gondolataik magasabbak, hogysen közönséges nyelven ki lehetne fejezni. Az az egyszerűség, mely vissza tudta adni Shakespeare legnagyobb gondolatait, legragyogóbb költői képeit, legmélyeségebb érzelmeit, bizony Kuthyéit vagy akárkiéit is vissza tudja adni.“ (P. S. vegyes művei. II. k. 389. l.) Ha egyebet nem, azt mindenesetre bizonyíthatjuk ezzel a pár sorral, hogy Petőfi tudatos stilisztája volt s igen jól tudta, hogy a költői hatásnak a nyelv is egyik előidézője.

A MONDATOK JELENTÉSTANA.

Irta **Bebesi István.**

— Harmadik közlemény. —

III. A fölkiáltó mondatok jelentéstana.

A fölkiáltó mondat — mint a nyelvtanból ismeretes — parancs, felszólítás, óhaj és tilalom kifejezője. Legősibb alakja a pusztai indulatszó. A fölkiáltó mondat velejében ma is indulatok nyilvánítója. Nyugtalanság, csodálat, meglepetés, keserűség, félelem, bosszankodás, harag, fenyegetés, erős vágy, nagy öröm és mély bánat a fölkiáltó mondat nyelvi formáját öltik magukra. A fölkiáltás tehát éppen ellentéte a kijelentésnek. A jelentő mondat érzelemtől mentes gondolat vagy legalább is a gondolat uralkodik benne az érzelmen; a felkiáltó mondat gondolat nélküli indulat vagy legalább is az érzelem a gondolat ura.

Fölkiáltó mondatot használunk:

1. Ha gondolatunkhoz erősebb érzelem is társul s ezt a hallgatónak vagy olvasónak is tudtára akarjuk adni. Ilyenkor indulatszó nélkül szerkesztjük a mondatot. Ez a fölkiáltás legenyhébb formája. Éppen csak valamivel hatékonyabb, mint az érzelmet kijelentő mondat. A hanghordozás élénkebb mint a kijelentésben. Pl. A vén számadó meg szélllyelnéz az égen És beszél valamit, de a beszédében Csak ennyit hallani: lesz még ma valami! (Tompa: A bojtár.) Itt csak azért van fölkiáltás kijelentés helyett, mert a számadó gondolatához a nyugtalanság aggasztó érzelme csatlakozott.

Körülnéz a fiú: mind ott áll a lábán, De nincs benne élő, csak egy szopós bárány; Mind az egész falka megmeredve, fagyva! (Tompa: A bojtár.) A bojtár nem veheti közömbös lélekkel tudomásul az eseményt.

Hogy vitték a kapun, istrázsa kiáltott: Itt hozzák, itt hozzák az Ocskai Lászlót! (Ocskairól való ének.) — A meglepődés válik a gondolat urává. Ocskai, kit oly hosszú ideig nem tudtak elfogni,

ime most itt van! Erősíti az érzelem fokát az „itt hozzák, itt hozzák“ ismétlés.

Jó idő! — dörmögi elégedetten — egy félóra mulva itt lesz a szél is. A kutyát se fogják kieresztteni. (Bársony: Vadorzók.) — Ez a megállapítás „jó idő“ önmagában véve közömbös dolog, csak kijelentésre alkalmas, de a vadorzó repeső örömmel veszi ezt tudomásul.

2. Fölkiáltó mondatot használunk, ha az érzelem legyúri a gondolatot. Egyéni lelkületünk bensőséges visszahatása ez valamely megismeréssel szemben, mely lelkünk mélyén érint bennünket. Ilyenkor többnyire indulatszót is alkalmazunk. Pl. Kurucok, kurucok, haj szegény kurucok — Beh megsötétedett ti fényes napotok! (Ocskairól való ének.)

Jaj be szép az a Pest, Istenem, be szép! (Czuczor: A falusi kis lány Pesten.)

3. Fölkiáltó mondatot használunk, mikor a fölkiáltás tartalma szinte feltör a lélek mélyéből. Akkor is beszélnünk kell, ha nem akarnánk. Önuralmunkat elveszítjük, tárgyiasságunknak vége, előttünk áll maga a szenvedélyesen érző alany. A heves érzelemnek ez az önkénytelen kitörése csak igen rövid, gyakran hiányos mondatokban, néha pusztá felkiáltószóval történik. Az érzelem gondolatelsöprő ereje nem enged időt a részletezésre. Ha mégis részleteznénk, komikus hatást idéznénk elő. A részletezés természetesen csak akkor lehetséges, ha az indulat egyáltalán nem ragadott el bennünket: tréfálni akarunk (Pl. hosszú, tréfás káromkodás.) Pl. Máglyára! el! igen kemény, Parancsol Eduard. (Arany: Walesi bárdok) — Lélek ez ajtón se be, se ki! (Arany: Tetemrehívás. — Hah! tőzsér, alkusz és galambkufár Ki innen! e hely az úr temploma. (Arany: Rendületlenül.) — Elő a zászlót! Fel a kaszákat! (Endrődi: A tárogató.) — Ha, ha! elő síp, dob, zene! (Arany: Walesi bárdok.)

Igen hatásos kifejezői az indulatnak a felkiáltó tömondatok: Jön! Jön! Jön! Fussatok! Szaladjatok! Hohó! Jön! (Jókai: Hétköznapok.)

Helyén való itt a fölkiáltó mondatnál a parancs kifejezésének módjáról is megemlékezni. A fokozatokat érezhetően mutatja, ha ugyanazt a példát öntjük különböző formákba. Így:

1. Kivihetnéd, gyerek, azt a cipőt. (Enyhe óhaj.)
2. Vinnéd ki, gyerek, azt a cipőt. (Óhaj.)
3. Kiviszed, gyerek, azt a cipőt. (Ellenmondásra nem számító parancs.)
4. Vidd ki, vagy: kividd gyerek, azt a cipőt! (Parancs.)
5. Viszed ki, gyerek, azt a cipőt?! (Ellenmondást sejdítő parancs.)
6. Nem viszed ki, gyerek, azt a cipőt? (Parancs a vonakodással szemben.)

A 6 forma föltüntet kijelentő, fölkiáltó és kérdő alakú parancsot. A parancsjellemet legjobban a 3. számú forma foglalja magá-

ban: a kijelentő parancs. A parancsoló el sem tudja képzelni, hogy másként lehetne valami, mint ahogy az ő akarata parancsolja. Akarata teljesülésének biztos tudatából származik föltétlen nyugalma: ezért használ kijelentő módot.

A 4. formában egyszerűen benn a parancs, de nincs vonatkozás a parancs teljesülésére. Az 5. és 6. formában a parancsolót elhagyja nyugalma (ezért a fölkiáltó és kérdő forma), vonakodást sejt vagy már lát is.

IV. A megszólítás jelentéstana.

A közönséges megszólítást jellemzi, hogy csak azt szólítjuk meg, aki (ami) jelen van és akiről (amiről) tudjuk vagy legalább is föltesszük, hogy megért bennünket. A megszólítás két jellemzője tehát: 1. a megszólított jelenléte, 2. élő (legtöbbször személy) volta. Ki kell emelnünk továbbá, hogy a megszólítást mindenkor gondolat- vagy érzelemfolyamat előzi meg bennünk, melynek folytán elveszítjük teljes közömbösségünket a megszólítandóval szemben és érdek vagy érdeklődés fűz bennünket hozzá. A megszólítás közönséges és tudatos fajtája mindig megfelel e föltételeknek.

Van azonban a megszólításnak egy másik fajtája is, melyet művészi megszólításnak nevezhetünk. Ez inkább önkénytelen, mint tudatos. Éppen azért a megszólítás jellemző föltételei részben vagy egészben képzettek. A művészen a megszólítás tárgyával szemben az érzelmi hozzákapcsolódás, az érdeklődés mindig hatalmas mértékben megvan. Megvan oly nagy mértékben, hogy a másik két föltétel a valóságban akár teljesen hiányozhat, a költő képzelete pótolja. Gondolat- és érzelemvilágában oly erővel gyökeret ver valami, hogy jelenlévőnek látja, élőnek képzeli és megszólítja a távollévőt, az élettelen. Képzelete víziószzerű állapotba ragadja. A költői megszólítás miként a legerősebben felhevült lelki állapotban fogan, erősen hat az olvasó vagy hallgató lelkületére és képzeletére is. Mindenekelőtt megjeleníti a távollévőt, azután személyesíti, ha nem személyről volna szó. Végül az érzelem vagy indulat sugárzik, árad belőle. A megszólítás tehát, mint a fölkiáltás egy különös fajtája, szemléltet és érzelmet fejez ki.

A nyelvész nyelv formák segítségével az érzelem fokait is ki tudja fejezni a megszólításban. Van kijelentő, felkiáltó és kérdő megszólítás. Ezek mindegyike szerkeszthető indulatszóval vagy indulatszó nélkül.

1. A megszólításban a legalacsonyabb fokú érzés nyilvánul, ha kijelentő alakú és indulatszó nincs benne. Pl. Várj meg, holló, várj meg, Hadd izenjek tőled. (Népdal.) — Te sem haltál meg, népem nagy halottja. (Arany: Széchenyi.) — Vidék, hol egykor ringatott reményem, Ime újra látlak ötven év után. (Petőfi: Beranger-ford.)

2. Erősebb érzelem fejeződik ki a kijelentő megszólításban, ha indulatszó is van benne. Pl.: Hazánk szentje, szabadság vezére,

Sötét éjben fényes csillagunk, Óh, Rákóczi, kinek emlékére Lán-golunk és sírva fakadunk. (Petőfi: Rákóczi.) — Te vagy, óh szép Alföld végtelen rónája, Lelkem legkedvesebb mulató tanyája. (Pe-tőfi: Csárda romjai.)

3. A felkiáltó megszólítás indulatszó nélkül is magasabbfokú érzelem kifejezője, mint az előbbi. Pl.: Zordon, de ragyogó lovag-kor! kiégett Piros északi fény! újra meggyujtalak. (Petőfi: Szécsi Mária.) Földiekkel játszó Égi tünemény, Istenségnek látszó Csalfa vak remény! (Csokonai: A reményhez.)

4. A fölkiáltó megszólítás indulatszóval megint magasabbfokú érzelem hordozója. Pl.: Hagyj el, óh reménység! Hagyj el engemet! (Csokonai: A reményhez.) — Sok szélvészid után tégedet, óh hajó! A tenger közepén járni föl és alá Látlak. (Virág: Egy hajóhoz.)

5. A kérdő megszólítás indulatszóval és anélkül a legheve-sebb érzelem kifejezője. Pl.: Ah, bús Melpomeném! mitől Tartasz? (Virág: Változás.) — Mit csinálsz most, Miklós? Jaj, dehogy bírsz vélek! Ezer lelked volna, mégis megölnének. (Arany: Toldi.)

A művészet iránt való tiszteletünk folytán könnyen támad az a gondolatunk, hogy az efajta kategorizálás értéktelen, sőt alap-talan mesterkedés. A megszólítással kapcsolatban különösen hamar keletkezhetik ez a gondolat, mert rendszerint csak egyféle meg-szólításról szoktak említést tenni. Hogy e csoportosítás mégsem alaptalan mesterkedés, hanem inkább az összegyűjtött anyag gon-dos megfigyelésének eredménye, arra az eddigieken kívül még egy-két nagyon jellemző és bizonyító erejű példát idézek. A költő kijelentő megszólítással kezdi a költeményt, de amint érzelmeinek ereje növek-szik, a második versszak elején már fölkiáltó megszólítást használ.

I. Titán, óh örökéltű . . . Mondd, mit nyerél szájalmadér'? — II. Titán! megküzdte szenvedésed A karral, mely gyötörhetett, De meg nem törhetett. (Byron: Prometheus. Petőfi.) — Óh természet, óh dicső természet! Mely nyelv merne versenyezni véled? (Petőfi.)

E két utolsó példa mindenesetre alkalmas arra, hogy tiszte-letben tartassa velünk a költők írásjelezését. Annyira a tudatosság jeleit hordja magán az írásjelrakás, hogy fölületesség vagy köny-nyelműség kellene figyelmen kívül hagyásukhoz. A nyelv érzelem-kifejező erejének tényezőit csak úgy lehet megállapítani, ha a nyelv-vizsgáló figyelmét a jelentéktelennek látszó dolgok nem kerülük ki.

(Folytatjuk.)

LODERECKER PÉTER SZÓTÁRÁRÓL.

Irta Fokos Dávid.

— Harmadik közlemény. —

IV. Minthogy a már fönt említetteken kívül semmiféle más nyomtatott forrást nem ismerünk, amelyből L. meríthetett volna, magától felmerül az a kérdés, vajjon L. nem a saját magyar nyelvi tudásából vette-e ezeket az adatokat.

Azok a tudatos, helyes változtatások, amelyeket fönt összefoglaltunk (l. 1—12), amellelt szólnak, hogy L. tudott magyarul. Láttuk, hogy Melichnek is ez a nézete.

Ezzel szemben azonban több igen fontos körülmény ennek éppen az ellenkezőjét mutatja.

1. Olyan hibás alakokat találunk L-nél, amelyeket csak olyan ember írhat, aki egyáltalán nem tud magyarul; pl. bubo — V-nál *Eagoly*; L. nemcsak hogy változatlanul átveszi a sajtóhibát, hanem még a magyar-latin szómutatóban is *E* betű alatt veszi fel ezt az *Eagoly* szót (bár a *Bagoly* szót is ismeri); stupidus — V. *Fl-almekodot*; L-nél a szótári részben a magy. jelentés kimaradt ugyan, de már a szómutatóban *F* betű alatt megvan ez a furcsaság is: *Flamelkodot* — stupidus; clangor — V. *Tromlyta szo* : L. *Tromlytaszo* és a szómutatóban is *Tromlitaszó* (de tuba alatt helyesen: *Trombita*); coxa — V. *Czom* (sajtóhiba *Czomb* helyett; vö. Simonyi, EPHK 5 : 114): L. *Azom* és a szómutatóban is *A* betű alatt *Azom* — coxa; perpetuus — V. L. *Füreük*, L-nél a szómutatóban is *F* betű alatt *Füreük* — perpetuus; specus — V. *Barlangh, Verē*; ezt a rövidítést L. tévesen *Verenek* olvassa, így azután a szómutatóban is más szó a *Weren* — specus és más a *Werem* — fossa, fouea; V-nál capitium: (tévesen rövidítési jellel) *Kāpā* ('kápa'), L. felbontja a rövidítést és nála a szótárban is, a szómutatóban is capitium-nak *Kanpan* felel meg; tametsi — V. *Yol-lelyet* : L. *Yol lelyel*; a szómutató szerint azután van *Iollehet* — etsi, quamuis és *Iollelyet* — tametsi; vndeuginti — V. (sajtóhibával) *Tizen-kilenez*; L. ezt a szót *Tizenkileneecz*-nek olvassa és írja szótárában éppúgy, mint a szómutatóban; turgurium — V. L. *Euchya* ('kútya'), és a szómutatóban is ott van ez a szó *E*, nem pedig *K* betű alatt; vlna — V. L. *Kar*; *Feüly* ('öl') és L-nél a szómutatóban is *F* alatt *Feülny* — vlna; septa — V. *Kekez* (értsd: rekesz), L-nél újabb sajtóhibával *Kebez*, a szómutatóban pedig — természetesen *K* betű alatt *Kekez*; patientia — V-nál tévedésből *Vzlarplyenye*, L-nél már a szómutatóba is bevonul ez a „magyar“ szó (l. még fönt és NySz Bevez. VIII—IX. l.).

Hasonló hibák alapján Baldinak magyar-olasz szótárával kapcsolatban is felvethette Simonyi ezt a kérdést; „Tudhatott-e magyarul az, aki ilyen mindennapi szavakat ilyen hibás módon olvas és másol?“ (EPHK 5 : 116.)¹

2. Az *axungiarium* és *sedecim* szavakat (l. fönt 12. pont) L. csak arra a három nyelvre fordította, amelyet ú. l. tökéletesen tudott: cseh, lengyel és német nyelvre.²

¹ Vö. Ballagi, Régi m. nyelvünk I. 376 : „Hiszen Loderecker épúgy nem tudott egy kukkot sem magyarul, mint Baldi, s ő is épúgy Verantius... művéből írta ki magyar szavait, mint Baldi!“

² Érdekes, hogy ahol V-nál hiányzik a horvát értelmezés, ott L-nél sincs meg a horvát fordítás, az egyetlen tum — V. — : L. I kivételével (Meg.-nél tum : slav. *tedai*, dalm. *tada*). — Néha L. vélt sajtóhibát, ill. következtetlenséget akar kijavítani; pl. *austeritas* — V. *Savvanyusagh* : L. *Savvanyüisagh*, mert

De mármost ezzel az eredménnyel, hogy t. i. L. nem tudhatott magyarul, hogyan egyeztessük össze azt, hogy L. számos sajtóhibát kijavított, több szónál észrevette, hogy V-nak a fordítása helytelen, több szót kimutatható forrás nélkül helyesen fordított magyarra stb.? És ha esetleg valaki mindezt egy még ki nem mutatott, talán kéziratos forrásnak a felvételével gondolná megmagyarázhatónak, hogyan érthető az, hogy olyan ember, aki nem tudott magyarul, hosszabb magyarnyelvű előszót tud írni és a m.-latin szómutatónak is fél lapra terjedő, kifogástalan magyarsággal írt címet tud adni?

Ennek a feltűnő ellentmondásnak — úgy gondoljuk — a következő a magyarázata:

Loderecker maga vagy egyáltalán nem, vagy legjobb esetben csak igen gyöngén tudott magyarul. Azonban okvetlenül volt valakije, akivel a m. előszót és a m.-latin szómutató címét lefordította. Ugyanazzal az emberrel lefordította azt a néhány — elsősorban az iskola céljait szolgáló¹ — betoldott szót is. L-nek ez a társa, aki tehát jól tudott magyarul, az egész szótárnak a kéziratát is átnézte; az ő utasítása vagy törlése alapján hagyhatta el L. a 8. pontban felsorolt helytelen fordításokat; így magyarázható V. sok sajtóhibás alakjának a kiigazítása, és L. szótárának más forrásból ki nem mutatható eredeti adatai is L-nek ettől a társától származnak. L-nek ez a korrekтора azonban a javítás és átnézés munkáját — amint ezt a fent elősorolt példák eléggé bizonyítják — meglehetősen felületességgel végezte, azonfelül a szómutatón ú. l. még kevesebb javítást végzett.²

Még két fontos érvet hozhatunk fel, amely szintén a mi felgógásunk helyességét bizonyítja:

a) A m.-latin szómutató címében az író jól tudja, hogy a szótár „az De ak Abecenek rendi szerint“ van szerkesztve, de már magában a szótárban ugyanaz az író ne tudná, hogy *Latine* jelentése eszerint *Deákul*? Ez is csak úgy lehetséges, hogy föl-tesszük, hogy nem ugyanaz az ember írta a szómutató címét, aki a szótárt összeállította.

b) És valóban azokban a szavakban, amelyeket nem L-nek, hanem az előszó és a szómutatóhoz tartozó cím írójának tulajdonítunk, ugyanazokat a helyesírási sajátságokat találjuk, mint az előszóban és a szómutató címében. Az előszóban t. i., amelynek címe „*Az kegies oluasohos*“, továbbá a szómutató címében („*Az kegies Oluasona*“) a *gy*, *ny* jele *gi*, *ni*, míg a szótár rendszerint

austerus — V. *Savanyei* : L. *Savanyei*. De ez, minthogy a szómutatóban *Savanyusagh* van, újabb sajtóhibának is magyarázható (l. fent *a*) alatt), éppúgy mint az *vlula*, *vltro* stb. szavak m. jelentésének teljes összezavarása (l. *b*) alatt).

¹ Pl. *tanulni*, magyarul, lengyelül stb. L. erre nézve az előszót is. (Vö. Melich, NyK 36 : 170.)

² Természetesen annak a lehetőségét is meg kell engednünk, hogy L. V-nak egy olyan példányát használta, amelyben már bizonyos javításokat, törléseket eszközölt a szótárnak egy előbbi használója. De azért ezenfelül is kellett egy társának lennie, aki — mint mondottuk — segítségére volt L-nek.

(bár nem mindig) *gy*, *ny* jelzést használ; pl. előszó és szóm. címe: *kegies*, *igiekeztem*, *auagij*, *keöniv*, *könivnek*, *keönnieb*, *keöniebben*, *könien*, *nieluen*, *nielwnnek* — a szótárban: *Kegyes*, *Vgyekezet* (molimen),¹ *Keünyu*, *Keünyeuü*, *Nyélv*. És ugyancsak *gi* jelölést találunk azokban a szavakban is, amelyeket L. társának tulajdonítunk; pl. *Magiar* (az előszóban és a szóm. címében szintén: *magiar*), *Lengiel*, *Vgiekezet* (conatus) stb. Hasonlóképpen a szótárban *ly* (pl. *Eülyu*, *Kevelyseg*, *Bagoly*, *Nemely*, *Nemelyek*, *Mely*), de a L. társának tulajdonítható *Chialian*-ban (I. SzFB és itt lent) *li* éppúgy, mint az előszóban és a szóm. címében: (*nemelijek*, *nemellijek*, *amelij*, *amelijeket*), *melliek* (a *chi* jelzésre vonatkozólag vö. előszó: *chiak*, *chijak* — szótár: tantum, duntaxat: V. L. *Chák*). Továbbá a szótárban *eü*, *eu* (pl. *Yeüzedelem*, *Keüzeüinseg* 'respublica', *Neustenboryu*), az előszóban és a szóm. címében *eö*, *ö* (*keöniv*, *keözenseges*, *könivnek*, *könien*) és a Loderecker társának tulajdonított szavakban is *eo*, *ö*: *Keozonsegh* (communitas), *Lengiel öll*.

V. De ha mármost bebizonyítottunk vehetjük azt, hogy L-nek még volt egy magyarul jól tudó társa, vajjon nem lehetséges-e az is, hogy azok az adatok, amelyeket mi SzFB és MÁ szótárából valóknak tekintettünk, sőt talán még azok is, amelyeket C-ra vezettünk vissza, valójában nem ezekből a szótárakból, hanem L-nek a társától származnak? Hiszen azoknak a szavaknak egy része is, amelyeket fönt mint más szótárból való átvételeket jelöltünk meg, a föltett forrással szemben eltéréseket tüntet föl; vö. *aboriri* (C.), *adhærere* (C.), *dolare* (C.), *desinere* (MA) stb. És vajjon, ha L. az említett szótárakat ismerte és felhasználta, miért nem vette át belőlük pl. a *Latine* fordítását, vagy miért nem egészítette ki forrásai alapján a *reverendus*, *vespillo* stb. fordítását?

Mégis az egyezések számát, valamint C. nagy elterjedtségét tekintve, valószínűnek kell tartanunk, hogy L. vagy L. társa Calepinus szótárát ismerte, csak hogy nem sok adatot vett át belőle. Azonban az, hogy V. és C. szótárain kívül más szótárt is ismert volna, nem bizonyítható be.

VI. Vizsgálódásaink tehát a következő eredményre vezettek:

1. Loderecker főforrása Verancsicsnak a szótára, amelytől azonban sok esetben eltért.

2. V. mellett több esetben Calepinus is forrása volt L. szótárának.

3. L. egyáltalán nem, vagy csak igen gyöngén tudott magyarul.

4. L. a maga szótárát átnézte egy magyarul jól tudó emberrel. Az utóbbtól való a szótár magyar előszava, m.-lat. szómutatójának magyar címe, a szótárnak több adata és javítása, a szómutatónak néhány helyesbített adata és elsősorban a V. szótárából hiányzó címszavak magyar fordítása.

5. Loderecker szótárának tehát magyar nyelvészeti tekintet-

¹ De: propositum — V. L. *Igiekezet*.

ben is van értéke, és adatai, amennyiben nem kétségtelenül Verancsicsból valók, vagy nem nyilvánvalóan hibásak, nyelvtörténeti kutatásokban figyelembe veendőek.

Végül még csak azt jegyezzük meg, hogy L. életének a közelebbi ismerete alapján bizonyára azt is ki lehetne deríteni, vajjon járt-e L. Magyarországon, ahol tehát esetleg elsajátíthatta a magyar nyelvnek némi ismeretét, továbbá azt is, hogy ki lehetett L-nek az a társa, akinek Loderecker szótárának magyar része körül tagadhatatlan érdemei vannak.¹

IRODALOM.

K. Brugmann. *Zu den Wörtern für 'heute', 'gestern', 'morgen' in den indogermanischen Sprachen. Leipzig, Teubner, 1917. 34 l.*

A kicsiny, de rendkívül tartalmas értekezés az idg. nyelvek 'ma', 'tegnap' és 'reggel' jelentésű szavainak etimonjával foglalkozik hat fejezetben.

1. A 'ma' fogalmának megjelölésére minden idg. nyelvben vannak oly kéttagú összetételek, mint ói. *adyá, adyā*, gör. *σήμερον*, lat. *hodiē*, ófn. *hiutu* stb., amelyek mind 'ezen a napon' értelműek, de alak és hanganyag tekintetében felette eltérnek egymástól. Ős-idg. eredetű lesz közöttük az ói. *a-dyā a-dyā-tō-compositum*, amelynek előtagja a pronominális *a-* < idg. **e-* (vö. ói. *a-sāu*: av. *hāu* 'az', gör. *ἐ-χθές: χθές*) s utótagja, *-dyā -dyā* (vö. gör. *χθι-ζά, πρωτ-ζά*), az ói. *dīna-* 'nap', lat. *nun-dīnae* stb. < idg. **dī-no | nā-* 'nap' jelentésű szavakkal kapcsolatos. Az ói. szóval történeti összefüggésben lehet a lat. *hodiē* — valószínűleg nem < **hō diē* (mint *quo-que* < **quō-que*), hanem szintén régi *tō-compositum* < *ho-diē* (mint *perendiē* < **per(i)no-diē*), amelynek végtagja *prī-diē* stb. analógiája.

2. A 'tegnap' megjelölésére szolgáló űs-idg. kifejezések, mint ói. *hyās*, gör. *χθές*, lat. *here*, ófn. *ges-tre* stb. < idg. **ghjes(i)* "lokativikus" formációk.

3. A 'holnap' jelentésű ói. *svās*, gör. *αὔριον*, lat. *crās*, ófn. *morgane* stb. szavak alapján űs- és köz-idg. szót egyáltalában nem lehet rekonstruálni.

4. Az idg. nyelvekben a 'holnap' fogalma igen gyakran fejlődött a 'reggel' (t. i. a mára következő reggel!) fogalmából, vö. ófn. *morgane* 'morgen': *morgan* 'Morgen' stb. A jelentéseltolódás abból érthető, hogy egy bizonyos darab idő megjelölésére szolgáló szó fogalmi köre kitágul, vö. pl. úfn. *heutzutage heutigentags*, amely szavak a mai napon kívül egy darab multat és jövőt is jelölnek. Hasonló módon fejlődött az 'este' (t. i. a mai napot megelőző este!) kifejezésből a 'tegnap', vö. ószl. *večera* 'tegnap': *večerū* 'este (Abend)'.

A 'holnap' < 'reggel' és 'tegnap' < 'este' jelentésfejlődés nem-idg., többek között sémi és török nyelvekben is megvan. Oka tehát általános lelki folyamatokban keresendő. Aki ma a következő napra gondol, a mai napra következő éjjelt is hozzágondolja: *az éjszaka vége* s így a következő nap kezdete uralkodik elgondolásában, de a következő nap időtartamának valamilyes rövidebb vagy

¹ A cseh enciklopédia (*Ottův Slovník Naučný*) is pl. csak annyit jegyez fel *Lodereker Petr.*-ről, hogy bencés volt és 1605-ben Prágában kiadta *Vrancič*-nak cseh és lengyel nyelvvel kiegészített szótárát.

hosszabb része egyáltalában nincsen vagy még nincsen a tudatában. Csak később veszi fel az éjjelre következő nap kezdete (a "reggel") a következő nap egész időtartama (a "holnap") jelentését. Hasonló lelki folyamat útján lesz az 'este' a "tegnap" jelölésévé, amennyiben az ember az utolsó éjjel előtt való estét az egész előző nappal nyújtja ki.

5. Az alb. *nesr* 'holnap' valószínűleg az oscus *nesimois* 'proximis', ír *nessa* 'propior' stb. szókkal függ össze, vö. lat. *proximō diē* 'a legközelebbi napon' = 'holnap' stb.

6. A lat. (talán köz-italiai) *crās* 'holnap' etimonia egészen homályos. Az uralkodó nézet szerint a lat. *crās* oly "genitivikus" képzés, mint ói. *svāh* 'holnap' < **svār-s*. Egy más, szintén régi nézet szerint *crās* speciális ó-latin képzés < **crāss* < *crāssum* (mint *nihil* < **ne hīlum*) < **grāts-lo-*, ered. "összegöngyölt" (vö. *crātis* 'fonadék, sövény'), aztán "közeli". Brugmann azonkívül még két további lehetőségre utal. Az egyik az, hogy szavunk rokonságban van a cseh *krása* 'fény, pír' (ered. 'tűzfény', vö. úfn. *Herd*) és más szókkal s eredetileg a hajnali pírről használták. A másik lehetőség az, hogy *crās* a lat. *crēscō* 'nővök' stb. szókkal függ össze s eredetileg a reggeli világosság növekedését jelentette.

Az értekezés, alig szükségesz mondani, valóságos mintája az etimologizálásnak. A tárgy rendkívüli nehézsége miatt nem jut mindig pozitív eredményre, viszont nem is juttatja eszébe az embernek Zimmer ironikus mondását: "Gott und der Etymologe können alles." Ellenben mindig ötletes, szellemes, gondolatgerjesztő, kombinatórius fantázia és bölcs mérséklet tekintetében egyaránt kiváló, tisztán módszertani szempontból is érdekes és minden nyelvész érdeklődésére érdemes.

SCHMIDT JÓZSEF.

Kollarits Jenő. Sprachpsychologische Notizen. (Archiv für die gesamte Psychologie. B. 44. H. 1–2.)

Kollarits néhány nyelvpszichológiai megfigyelésről számol be ebben a cikkében. Megfigyelte Svájcban egy magyar nőnek teljesen passzív nyelvtanulását, csakis hallás alapján, könyv és oktatás nélkül. Rámutat, hogy a felnőttek ilyen nyelvtanulása nagyon hasonlít a gyermek nyelvének fejlődéséhez, amennyiben hasonló analogikus szóalkotások, ragos alakok fordulnak elő, mint a gyermeknyelvben. Jó megfigyelésről tanuskodik az a másik megjegyzése, hogy a több nyelven beszélő ajkán, gyakran akkor is, ha azt az idegen nyelvet tökéletesen beszéli, a közös idegen szavak megőrzik anyanyelvi alakjukat. „Ezek az internacionális szavak anyanyelvi formájukban nagyobb ellenálló erővel bírnak, mint az anyanyelv más szavai, mert könnyebb egészen eltérő kifejezéseket megtanulni, mint valamely szóban egy-két hangot másképp ejteni.” K.-nak ez a helyes megfigyelése nemcsak az idegen szavakra áll, hanem a hasonló alakú, de a két nyelvben különböző jelentésű szavakra is. Így pl. az angolul tanuló német legnezebben tanulja meg azt, hogy *to become* nem azt jelenti *bekommen*, hanem *etw. werden*, vagy az olaszul tanuló németnek is sokáig kell vesződnie, amíg megtanulja, hogy *caldo* nem *kalt*, hanem *warm*. Az idegen nyelv tanulásának ez a sajátossága megérdemli a bővebb, részletesebb megfigyelést. K. harmadik megfigyelése a nyelvek értékelésére vonatkozik s rámutat arra, hogy mennél egynyelvűbb valaki, annál kevesebb érzéke van az idegen nyelvek iránt s annál inkább túlbecsüli anyanyelvének értékét, világosságát, szépségét. (Vö. Nemzeti érzés a nyelvben. Nyr. 50:114.) Viszont a többnyelvű egyének hajlandók az idegen szavak értékét túlbecsülni.

B. J.

Levéltári közlemények. Ezen a címen új szakfolyóirat indult meg *Dr. Csánki Dezső* szerkesztésében, mint a m. kir. orsz. levéltár folyóirata. Az I. évf. 1—2. száma a nyelvtudomány munkásait is nagyon közelről érdeklő dolgozatot közöl *Dr. Mályusz Elemér* tollából: Az Orsz. Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (1531—49). A dolgozat bevezető része elvi megállapodásokat ad a levéltárak magyar nyelvű anyagának közlésére vonatkozólag. Örömmel állapítjuk meg, hogy az új folyóirat a szövegközlésnél a legnagyobb hűséggel és pontossággal igyekszik visszaadni az eredetit, úgy hogy a nyelvész is nyugodtan és teljes bizalommal használhatja. Az eredeti kézirat hű mását látjuk az itt közölt 15 levélben. A közlendő anyag megválasztásában Mályusz az 1550-i évet veszi korhatáruul. E korhatár felvételét — írja — „az a tapasztalásunk ajánlotta, hogy összefüggő nagyobb terjedelmű magyar levelezés éppen a század közepén kezdődik.“ Abban igaza van, hogy „a XVI. sz. második feléből minden magyarnyelvű levél kiadása nem lehet a történeti kutatás feladata“, de már abban nem adunk neki igazat, hogy ez a nyelvészek részére is felesleges. A történeti kutatás szempontjából esetleg teljesen érdektelen levél nagyon fontos és érdekes lehet a nyelvészre nézve. S ha az ilyen levelek közlését történettudásaink a nyelvtudományi folyóiratokra bízzák, természetes, hogy a nyelvészek is rá vannak utalva levéltári kutatások végzésére s a nyelvtörténeti anyag összeválogatására.

B. J.

Szakszótárak. Újabban néhány külön tudományszak szótárával gazdagodott nyelvészeti irodalmunk. A Magyar Aero-Szövetség kiadott egy *Aerotechnikai Szótárt* s a Nyukosz kiadásában jelent meg Olysió Gabányi Jánostól *A hatonai magyar nyelv*. A mai drágaság mellett nagyobb terjedelmű efféle szótárak kiadására gondolni is alig lehet s a kéziratban készen levő munkák is csak nagy támogatással láthatnának napvilágot. Ilyen kéziratban levő mű, amely várja a napvilágra jutást, Szentgyörgyi József mérnöknek az egész malomipart felölelő enciklopedikus szakszótára. A terjedelmes mű kb. 80,000 cikkben dolgozza fel a malomipar egész körét.

Könyvek és folyóiratok. *Kató Sándor dr.* Az ötvenéves győri m. kir. áll. Révai Miklós-főreáliskola története. [A füzet tartalmazza *Travnik Jenő* ünnepi beszédét: Révai iskolája. Ebben érdekes képét rajzolja Révai Miklós győri tartózkodásának (1784—1796) s rajztanári működésének annál a rajziskolánál, amely tulajdonkép a győri reáliskola elődje volt.]

Horváth Sándor. Néhány honfoglaló törzsünk őshazája és nyelvzete. Történelmi tanulmány. 1923.

Petz Gedeon. Paul Hermann k. tag emlékezete. (A. M. T. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédek) 1923.

Schwarz Elemér. Bevezetés a hazai német nyelvjáráskutatásba. M. T. Akadémia. 1923.

Az Athenacum kiadványai: Ambrus Zollán: Költők és szerzők. Irodalmi karcolatok. — *Shakespeare: VIII. Henrik király*, ford. Rákosi Jenő.

Ranschburg Pál: Az emberi elme. I. Az értelem. II. Érzelem, ösztön, akarat, egyéniség. (Pantheon. 1923.)

Turán VI. k. 1—2 évnegyed. Márki Sándor. A turáni népek jelene és jövője. — *Bán Aladár.* Petőfi és a rokonnépek költészete.

Magyar Grafika. IV. évf. 6. sz. *Kner Imre.* Gyulai generális imádságos könyve.

A Szent István Akadémia Értesítője. 1923. 1. sz. *Sziklay János.* Vas Gereben emlékezete. — *Klemm Antal.* A mondatn rendszere és módszere. — *Vargha Damján.* Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum.

NYELVMŰVELÉS.

Szépen. A pesti nyelvnek egyik ismeretes kinövése a *szépen* határozónak szertelen és hibás használata. Könnyű megmagyarázni, hogy keletkezett a mai — nem éppen ízléses — divat. Tulajdonképpen egy helyes nyelvszokásnak helytelen kiszélesítéséről van szó. A tanító számonkéri tanítványaitól az írásbeli leckét. Megkérdezi az egyik tanulót, elkészítette-e a feladatot. A tanuló igenlően felel és megmutatja füzetét. A munka azonban nem elégíti ki a tanítót; talán helytelen a megoldás vagy rendetlen a kidolgozás. Ezért így jellemzi tanítványa munkáját: No iszen, szépen elkészítetted a feladatot! Tehát az ilyen használatok: szépen megtetted kötelességedet, szépen elvégezted dolgodat, szépen beváltottad ígéretedet, mind megfelelnek a nyelv szellemének. A *szépen* határozó itt tulajdonképpen a tagadásnak ironikus kifejezése.

Ahogy azonban a divatos használat alkalmazza ezt a határozót, sohasem ilyen gondolatsornak az eredménye. Egyszerűen gúnyosan tagadnak s az állítás valódiságát vonják vele kétségbe. „Kerestelek” — mondja az egyik fél. Felelet: „Szépen!” Jelentése tehát: hogysisne! nem igaz! Sokszor ez a határozó összefüggő szerkezetek logikus voltát és magyarosságát is megbontja. „Ugy-e, jó termés van?” „Az ám, szépen jó termés van” — hangzik rá az új divatú módon szerkesztett felelet.

Ez a szerkesztésmód a legutóbbi 10—15 év alatt terjedt el. Annál nagyobb volt meglepődésem, amikor mostanában erre a nyelvi jelenségre rábukkantam Jókainak egy régebbi írásában. Még pedig a *Petőfi mint színész* c. visszaemlékezésben. (Legújabban megjelent a Petőfi-Társaság megbízásából kiadott Petőfi-könyvben.)

Az elbeszélésnek egyik helyén arról van szó, hogy Petőfi jelenlétében néhány lelkes ifjú azon tanakodik, hogy kellene kiadni és a cenzúrán keresztülsegíteni az ifjú költőnek (t. i. Petőfi-nek) verseit. Ács Károly veszi át a szót: „Előbb elviszem a cenzorhoz ezt [a latin ódát] s mikor ezáltal jó kedélyre hangoítam (igen szereti, ha valaki latin verseket ír), akkor majd előálljunk neki az ön költeményeivel.” Közben Jókai elmondja, hogy Ács Károly csakugyan megkísérelte ezt a módot s így folytatja: „No iszen, *szépen* jó kedélyre hangoita Ács Károly a cenzort azzal a latin verssel. Majd megette érte.”

Kételkedtem a közlés helyességében s megkerestem a kis elbeszélést a 100 kötetes jubileumi kiadás 61-ik kötetében, sőt rátaláltam első megjelenésének helyén, az Üstökös 1874. évfolya-

mának 42. számában is. Kétségeim eloszlottak s megállapíthattam tehát, hogy a *szépen* már 1874-ben felbukkant.

Jó három évtized telt belé, míg ezzel az árnyalattal felkapták s ha némiképp ma már múltóban van is használata, még mindig nem halt ki, hanem elég sokszor megüti fülünket. Mindenesetre elég érdekes véletlen, hogy ezt az irodalomban polgárjogot nem nyert s később elburjázott nyelvi hibát — már használatba jöve-tele előtt annyi idővel — a magyar nyelv egyik művésznél is megtalálhatjuk.

DÉNES SZILÁRD.

A magyar nyelv a hírlapokban és folyóiratokban. *Mi a cinterem?* Kiss Józseffel még megesett, hogy a „Gedóvár asszonya“ c. költeményében ezt írta: „Nyerd meg újra! . . . Próbáld! . . . Fönn a cinteremben . . . Kockánk a kard éle.“ De már költeményeinek újabb kiadásaiban kijavította, s a cinterem helyett vártermet írt. Azóta elég gyakran volt róla szó, hogy a nép között egyes helyeken még ma is élő *cinterem* szó nem más, mint a latin *coemeterium* átvétele s a falusi templom körüli udvart jelenti, mely egyúttal temetőül is szolgál. (Vö. német *Kirchhof*.) Azt hittük, hogy ez átment már az írók köztudatába; annál inkább meglepett, hogy a *cinterem*nek ez a mulatságos félreértése a *Világ*-ban kétszer egymásután előbukkant. Krúdy Gyula írja (aug. 26): „ . . . nevét . . . a koporsó oldalára festették a Rókus-kórház mögötti *cinteremben*.“ Tudtunkkal a Rókus-kórház mögött nincs temető, de még azt sem tudom elképzelni, miféle terem az, ahol a nevet a koporsóra festik. Egy más alkalommal Wartburg váráról volt szó s a napihír írója elmondja, hogy „este díszes áldomás pezsgett a boltíves *cinteremben*, melynek falait Schwindt Móric pompás freskói ékesítik“ (szept. 15.). Íróinknak igazán illenék már tudni, mi a cinterem.

Szórendi zűrzavar. „A jövő évben levő 200 éves Kant születési tünnepe pedig B. E . . . készül egy nagy Kant-monografiával.“ (Új Nemez. júl. 8.)

Kétértelműség. „Ittas állapotban elfogtak egy rablógyilkost.“ (Az Est júl. 17.) Ki volt ittas állapotban, a rablógyilkos vagy aki elfogta?

Apróhirdet és hasonló igék. Mind gyakrabban bukkannak fel a napilapok és folyóiratok hasábjain az összetett főnevek erőszakos megcsonkításával alkotott efféle igék. Így keletkezett már régebben a *képviselőből* a *képvisel* ige, a *fejszámolásból* a *fejszámol*, a *számfejtésből* a *számfejt*, *közigazgatásból* a *közigazgat*. Újabb, néha tréfás, efféle csonkítások: „Négy-öt svábasszony kerepeli mellettünk az értelmetlenné *tájszólt* német nyelvet.“ (Világ.) — „A fővárosban igen sok ember túlsok húst evett és *érelmeszesedett*.“ — „Ne *fajvédjenek* minket“ (Szabó D.) „A cigányzenét jobban *műkedvelte*, mint Mozartot“. (Hatvany L.)

v. i.

Helyesírási kétségek és botlások. Hogyan írjuk *csorbítatlan* vagy *csorbítottatlan*? Az *-ít* végű igék mellett *-atlan*, *-ellen* a fosztóképző, tehát *csorbítatlan* épűgy mint *hamisítatlan*, *gyengi-*

tellen, tisztítatlan. — Gyakran találkozunk ezzel az írásmóddal: *csitít.* Arra alapítják ezt az írásmódot, hogy az ige a *csitt* indulatszóból származik. Ez igaz, de a kiejtés a *csitít* írásmódot követeli, épúgy, mint ahogy a *csitul, elcsitul* igében is egy *t*-t írunk. — Furcsa és mulatságos botlás, hogy némelyek az *elodáz* igét hosszú *ó*-val írják. Szikra legújabb regényében (A nagy-nagy kerék) kétszer is láttuk így írva: *elodázni*, s a Pesti Napló is így írta: „A bizottság indulása *el van odázva.*” — *Egyszersmind* vagy *egyszersmint*? Az akadémiai helyesírás is, a mienk is az *egyszersmind* írást követeli, még pedig mind a szófejtés, mind a helyes kiejtés alapján. Az *egyszersmind* ebből lett *egyszer és mind* (vö. Sim. Kötőszók I: 140) s csak helytelen összekapcsolása a *mint* kötőszóval okozza, hogy az *egyszersmint* kiejtés kezd terjedni. Maradjunk meg a helyes írásmód mellett s akkor a kiejtés sem fog rossz útra terelődni. — *Észt vagy észt nép?* Lapjaink rendszeren helytelenül *észt*-nek írják annak a rokon népnek a nevét, amely a háború után új, önnálló országot alapított, Észtországot. A német írást követik ebben, mert németül *Eslland, estnisch* a nevük, csakhogy ezt az *e*-t hosszan ejtik. Ők maguk *eesti*-nek nevezik magukat, s a két *ee* az *észt* írásban a hosszú *é* jele. Tehát helyesen így kell írni: *észt, észtül, Észtország.*

B. J.

Helyesírás a helyes kiejtés ellen. A helyesírásnak az volna a feladata, hogy a helyes kiejtést híven kövesse, jobban mondva, hogy a helyes kiejtést erősítse. Ez volt eddig a felfogásunk, de úgy látszik, tévedtünk, mert ime a M. T. Akadémia legújabb helyesírási szabályai olyan helyesírást akarnak reánk parancsolni, amely nem támaszkodik nemhogy a helyes kiejtésre, hanem talán a köznyelvi kiejtésre sem. Az Akadémia ugyanis azt követeli, hogy ezentúl *betón-t, szalón-t, vagon-t* írjunk. A hírlapok csodás szófogadással, nálunk szokatlan tekintélytisztelettel követik az Akadémia rendeletét és ma már derűre-borúra találkozunk a lapokban a *betón, szalón, vagon*-nal és társaikkal. Igen, a társaikkal is, mert bár az akadémiai szójegyzékben a *telefon* nem fordul elő, a lapokban egymást éri a *telefon, a telefonjelenítés, sőt a telefónál* is. A példa természetesen ragadós, az *on* végű idegen szavak egymásután megónosodnak, úgyhogy a *Világ* már *lexikon-t* is nyomatott (1923. V. 3), holott az akadémiai szójegyzék *lexikon-t* köve-el. Meg vagyok győződve, hogy az *exempla trahunt*, jobban mondva az „egy bolond százat csinál“ elvénel fogva ez az éktelen ékezet gombamódra el fog szaporodni és ha még nem olvastunk, fogunk olvasni ilyeneket: *grammofón, mikrofón, kordón, pontón, szifón*, sőt bizonyára *sifónt* is, hiába mondja a nóta: *olyan nincs a sifonérba!*

Ezennel fölelelem a szavam az idegen származású *on* végű szavaknak ilyen megnyújtása ellen! Nincs ennek sem etimológiai, sem magyar kiejtésbeli alapja. Ha például a *telefon-t* vesszük, tudnivaló, hogy ebben a görög *φωνος* van. A többi *on* végű szónak legnagyobb része francia eredetű és minthogy a francia az utolsó szótagot hangsúlyozza, ennél fogva az *on* végszótag félig-meddig hosszú is. De éppen abban áll az idegen szavak megmagyarosodása, hogy azok rögtön alávetik magukat a magyar kiejtés, főleg a magyar hangsúly uralmának, hiszen a magyar még a francia *Paris*-ből is *Párizs-t* csinált, a *Berlin*-t is *Be'rlin-*

nek ejti. Gondoljunk csak ezekre a hónapnevekre: *september, october, november, december*, amelyeket részben még most is úgy írunk, mint a latin, de bizonyára az átvétel második napján már úgy ejtettünk, hogy az első szótagot hangsúlyoztuk, nem pedig latin szabály szerint az utolsóelőttit.

Az *on* szóvég oktalan megnyújtásának az okát Budapest hatalmaskodásában keresem és találok. Budapest nyelvében támadhatott az a törekvés, hogy ezeket az idegen szavakat hosszú végszótaggal ejtsék. Nem ismerem el Budapestnek azt a jogát, hogy a maga kiejtését ráerőszakolja az egész magyarság kiejtésére, sőt hogy azt a M. T. Akadémia segítségével a hivatalos helyesírásban meg is örökítse. — Ha a régebben átvett *on* végű szavak jók voltak, sőt máig is jók rövid *o*-val, ha *Balaton, Moson, Sopron*, továbbá *Márton, Marton, karton, Salamon*, végül *pardón, vászon* megmaradhattak rövid *o*-val, bár egyiknek-másiknak születési jussa lett volna a hosszú *ó*-ra, a *beton, sablon, szalon* se legyenek nagyobbra, illetőleg hosszabbra vágyók.

De ha még egész Budapest ragaszkodnék is a *szalón*hoz, szembeállítom vele Arany Jánost és Arannyal együtt maradok a *szalon* mellett, mert: „Szülőhelyem, Szalonta, Nem szült engem szalonba.“

KARDOS ALBERT.

Szabad teret és teljes szólásszabadságot akarunk biztosítani a Nyr-ben a helyesírás vitás kérdéseinek megbeszélése számára, hogy a többoldalú megvilágítás elősegítse az egységes helyesírás elveinek s az elvek alkalmazásának egyöntetű megállapítását. Kardos Albert kifogásainak is helyt adtunk, noha nem értünk vele egyet. Tudjuk, hogy az idegen eredetű szavak hosszú magánhangzóinak, különösen az *ó*-nak és *i*-nek jelölése a legtöbb ellenvetéssel találkozik. Szokatlan és újszerű a *betón, szalón, vagón, telefon* hosszú *ó*-val s az *inlenzív, produktív, míling* stb. hosszú *i*-vel. Csakhogy, ha a hosszú magánhangzók jelölésének szükségességét elismerjük s az élő kiejtést tekintjük irányadónak, nem szabad megállanunk fél úton, hanem az idegen eredetű szavakban is jelölnünk kell a hosszú magánhangzókat, tekintet nélkül a szó eredetére s a görög nyelv magánhangzójára. Különbösen is a *telefon* második tagja a görögben nem *φωνεω*, hanem *φωνή*, tehát hosszú *ó*-val van. Ez a szempont vezette az akadémiai helyesírás megalkotóit is, midőn *betón*-t, *szalón*-t és *vagón*-t írnak és ez vezetett minket is, midőn Az Est és társlapjai számára összeállítottuk az egységes nyomdai helyesírás szójegyzékét. Az akadémiai szójegyzék kitér az elv következetes alkalmazása elől, csak igen kevés idegen eredetű szó írását állapítja meg s a legtöbbre nézve kétségben hagyja használóját. (Hiányzik a *telefon, grammofón* stb.)

Abban sincs igaza Kardosnak, hogy ezekben a hosszú *ó*-t csakis Budapest rossz kiejtése erőszakolja az országra. A mi megfigyelésünk szerint ezekben a szavakban a hosszú *ó* ejtése a szokottabb, általánosabb s a *Balaton, Moson, Márton* stb. rövid *o*-ja mit sem bizonyít a *vagón* hosszú *ó*-ja ellen. (A *kordon*-t rövid *o*-val írjuk.) A nyelvben nem szabad olyan analógiákra hivatkozni, hogy ha valamilyen sajtóság egyik szóban így van, akkor a másikban is úgy kell lenni. Az ellenvetést és figyelmeztetést mindenestre tudomásul kell vennünk s ha az egységes nyomdai helyesírás teljesebb szójegyzékének összeállítására kerül a sor, gondosan meg kell válogatni, mely szavakban írjunk hosszú magánhangzót s melyekben rövidet.

B. J.

MAGYARÁZATOK.

Hattyúdal. Hattyúdal; ez volt az ő hattyúdala. Elhalt embernek utolsó mondását, költőnek utolsó költeményét, írónak utolsó művét, szobrásznak, festőnek stb. utolsó alkotását szoktuk ezzel a kifejezéssel megjelölni. Hogy már a pogány népeknél madarakkal jelképezték a lelket, azt az egyes népek mitológiai kétségtelenné teszik. Már az egyiptomiak is ismerték a lélek-madarat (Babird, Nyr 52:62). De még érdekesebb adatokat ismertet Munkácsi Bernát, az ő Lélekmadár c. cikkében (uo. 72). Ebből, illetőleg az ő Vogul-Népkölt. Gyüjt.-ből (I. k. 0105. l.) tudjuk meg azt is, hogy Novitzkij hittérítő előadása szerint az osztjakok 1712-ben azt hitték, hogy az Obi öreg istenség szelleme máglyára vetett bálványának lángjaiból hattyú alakjában emelkedett a magasba. (Vö. Ethnogr. XI: 106)

Valamennyinek az őse a keleten nőtt Főnix-monda, a hamaiból újra éledő madár mondája. Kérdés mármost, hogyan és minő módon terjedt el ez és a hattyú dalával ékeskedő monda a nyugaton, főleg pedig a kereszténységénél? A keresztény Physiologusok révén. Azt olvassuk ugyanis a XI. századi Hugo de S. Victore Physiologusának IV. könyvében (cygnus): „A hattyú midőn úszik, felemeli nyakát; szárnyaiban erő van; húsa fekete. Az énekéről nevezték el (cygnus, cyncus — a canendo! természetesen teljességgel tarthatatlan etimológia); tollazata fehér; halála közeledtével fejébe, agyába tollat szúr (amely később címerekben nyillá is alakul) és édesen énekel. Mondják, hogy a hyperboreusi részeken is meg szokott jelenni és az éneklő citera-énekesnőkkel együtt szépen énekel.“

Tehát innen és ezen az alapon, továbbá Contimpréi Tamás (Thomas Contempratensis v. Cantipratanus, 1233—48) Physiologusa révén vette át a „Goldene Schmiede“ Krisztus Urunknak jelképezésére, és hasonlítja össze Krisztus Urunk „Éli, Éli, lamma Szabathani“ (Máté XXVII. 46.; Zsolt. kve XXI. 2.) felkiáltásával, amely után kiadá lelkét és szíve megtört.

Würzburgi Konrád mester Gold. Schmiedejének vonatkozó helye a következő: „Herre in dine siten fron das si wart dar in gebort, | — — Ich zel dich zuo dem swanen blank, | der an sim' ende singet sank: | din schrei verdrank | sirenen klank, | der dones vank | ze grunde zoch der sünden kiel.“ (Von der Hagen: Minnesänger, Leipzig. 1838. I. k. 100. l. Vö. Lauchert, Gesch. des Physiologus, 1889. 181. l.)

Ezen jelképezések alapján lett azután a hattyú V. Henrik, angol király badg-e-e, került a br. Hohenteufen család címerébe; a magyaroknál pedig az iktári Bethlen, a Szalóky de genere Szalók, és a beniczki és micsinyei Beniczky családok, továbbá Ebesfalva község stb. címerébe is. Ezek közül azután az iktári Bethlen család címere körül — amikor a jelképezésnek igazi értelme és célja már teljesen feledésbe ment és merült — külön címermonda is

fejlődött. Az t. i., hogy: „vadászat alkalmával a király egyik szolgája vagy kísérője oly csodás lövést tesz, hogy a király elragadtatásában nemessé teszi s a szép lövésre emlékeztető címerrel ajándékozza meg. (Ld. Szendrey Zsigmond: „Magyar Népmondatispusok, Ethnogr. 1922. évf. 47. l. Vö. Budai Ferenc: Magyarország törtérijára való lexicon, I: 395., Kőváry László: Erdély nevezetesebb családai, 75. l., Erdély régiségei, 152. l.)

De természetes, hogy ezeknek a mondáknak, mivel mindig jóval későbbben keletkeztek, mint maga a címer, és mivel a már meg nem értett címer vagy címerek különlegességének minden áron magyarázatát akarták adni és adták is (ha még oly indokolatlanul is), semmi néven nevezendő történelmi alapja, magva nincsen. A középkori címer mindenhol, minden nemzetnél jelkép, még pedig valláserkölcsei jelkép volt és annak kellene tulajdonképpen ma is.

HORVÁTH SÁNDOR.

Címer-kérdés. Folyóiratainkban sok tinta öntözte a *címer* szót, eredetéről, jelentéséről folyt a vita, de mégsem dőlt el: merre van hazája? Tisztes multtal dicsekedhetik, mert előfordul Anjou Károly egyik adománylevelében (1326): *cristam inferius descriptam que vulgo Cymer dicitur* (Száz. 27: 305 - 327). A Besztercei Szószedet (1380-90) hasonlóképpen értelmezi a *crista* (94) kifejezést. Nincs aziránt semmi kétség, hogy a heraldikában mit jelent; ezt Nyári Albert (*A heraldika vezérfonala* 16 l.) és Fejérfpataky László (*Turul* 12: 97) kielégítően megfejtették. Tagányi találóan mondta, hogy tárgyismeret nélkül a szófejtés üresen őrlő malom (Száz. i. h.) és azt a nyugati nyelvészetben ma könyvek és folyóiratok (*Wörter und Sachen* 1914-től) fenhargon hirdetik. A címerkérdést is a szó jelentése, tárgyi vonatkozása bonyolítja. Ha nyelvészeink a címer sokféle jelentéséből indultak volna ki, rég tisztázódott volna, hogy nem egy, hanem legalább is három címerünk van. Szarvas Gábor kettőnek jelentését ugyanahhoz a szóalakhoz kapcsolta (Nyr 13: 102) épúgy mint CzFog. Szótára (1: 1135 h.). Gombocz Zoltán kettéválasztotta a *crista* és *armus* jelentésű címet, hozzáadva a harmadikat *ligatura* jelentéssel (MNy 9: 481). Az Etym. Szót. (V. f. 695) a rokonhangzású szavak megkülönböztetését megtartja és a jelentés elágazódását kiegészíti. Míg azonban Gombocz cikkében kijelenti: „mind a három német eredetű“, a Szótár „elfogadott“ nézetnek mondja a német eredetet. Középfelnémet jövevényszó volta ellen szól hangtani alakja: kfn. *zimier* > magy. **címér*, **címely* (nem *címer*). Az eredet kérdését szándékunk jelentéstani oldaláról megvilágítani, amivel az „elfogadott“ nézetet még inkább megingatjuk és végleges megdöntésére adunk alkalmat. Az EtSz. a *címer* következő jelentéseit adja: 1. Insignia armorum, crista, — wappen, helmbusch; 2. Signum, nota, — karakter, kennzeichen; 3. Titulus, — inschrift; 4. Cégtábla, — schild; 5. Crista avium, — federbusch; 6. Szalmával körülfont cövek a tetőre tűzve; 7. Nádnak bojtja, virága, üstöke; 8. Szarvas szarva, — corona cervina; 9. Jóban, rosszban kitűnő, kiváló, pajkos. Az elsorolást a következő megjegyzés kíséri: „A *crista* jelentéséből fejlődött a magyar címer szó valamennyi jelentése.“ A jelentés sokféle való elágazódása azonban nem a magyarban ment végbe. Megvolt egy nálunk meghonosodott idegen nyelvben és a *címer* a magyarban képzett szó, mely átvette az idegen szó jelentés-körét. Szarvas Gábor (Nyr 13: 102) helyes nyomon járt, amikor a latin CIMA és

CYMA szavak közvetítésével a görög κύμα tőben kereste a szó forrását. Ennek a szónak azonban azt a leszármazott alakját említi a *címer* jelentésének magyarázata, aminek a franciában *cymaise* (lat. *cymarium*) felel meg: *mouloure au sommet d'une corniche*, *Hohlkehle*, *homorú párkány* felel meg és XV. századi német jövevényszónak tartja. CzFog. szótára (I. 1135 h.) a *cím* szónál tévesen idézi a következő megfeleléseket: hellén κύμα, latin *cyma*, francia *cime*, német *Kimme*, *Kamm*, *Gipfel*. A görög szó jelentése hullám (Homeros II. 1,481,¹ Od. 1,162) magzat és gyöngye hajtása a fának. A latinban két alakja van: CYMA az irodalmi és CIMA a népies nyelvben szokásos, mindkettő valami kimagasló pontot (az utóbbi növényészarat) jelent. A franciában a népies alakra már a XII. században van adatunk (*Mystrè d'Adam*, Dict. gén. I: 438), míg az irodalmi mint növénytani műszó a XVIII. sz.-ban tűnik fel az Akadémia szótárában (*Dict. gén. I: 616*). A népies szó jelentése tágult: kimagasló tárgy hegyes csúcsa, míg az irodalmi szóé szűkült: növény bojtja, üstöke.

A címer jelentéseire visszatérve köztük találjuk a CYMA növénytani értelmét (7), amely a görögben már megvolt és a CIMA átvitt jelentéseit (5, 6, 8). A latin szó élt a magyar nyelvtudatban, Calepinus szótára idézi a megfelelő alakot (*czima*), a népies nyelv megőrizte (*csuma*), leszármazottjai *csemelet*, *csömörlet* (Szarvas i. h.). Heraldikai jelentéssel *címer* alakban tűnik fel, ennek képzését analógiával magyarázzuk: a bizonytalan eredetű *fegyv-er*, a szláv *cseb-er* (a Beszt. Szój.-ben) képzőjét vette fel. A lovagi világ körén kívül ismertetőjel (2) felírás (3) és cégtábla (4) jelentéssel gazdagodott, végre az erkölcsi élet körében valamiben kitűnőt, kiválót (9) jelentett. Egyúttal felszívta a címer a kétféle CYMA (CIMA) jelentéseit és a sűrűsödés folyamata következtében kiszorította a nyelvtudatból a megfelelő magyar hangalakokat. A nyelvtörténetet és a népnyelvet kutató nyelvtudós akadhatott csak azok nyomára.

Latin eredetűnek mondható-e a *címer*? Inkább annak, mint németnek. Mellette szól születésének kora: az Anjou-királyok címerosztó udvarában a latin otthonosabb lehetett, mint a német. De ez csak a szó tövére vonatkozik (CIMA), *-er* taggal megbővítve honi földön született. A képzőt századok múlva a nyelvújítók metszették le róla, így keletkezett a *cím* alak „titulus” jelentéssel. Volt-e a címer születése előtt ilyen szavunk, amit *cima* helyett mint tövet látunk, adat nélkül el nem dönthető. A jelentésváltozatok azonban arra utalnak, hogy a *cima* és *címer* szavakat egybefűzzük s mindkettőnek latin eredetét feltételezzük.

KARL LAJOS.

Kilincs. (MNy 19 : 89.) Minthogy Melich (MNy 10 : 394) kimutatja a régi magyar *klēncs*-alakokat (zárt *ē*-vel), nem látom annak a szükségességét, hogy felvegyük Bárczy Gézával mindazokat a nehéz alakváltozásokat, melyeket ő figyelembe vesz. A vall. *cliehe*, „sorte de clef de bois . . .” etimológiailag elválasztandó a *clanche*, *clenche*-től s nem tartozik a ném. *Klinke*-hez, hanem a hangutánzó *klík klak* tőhöz, amiből lett a fr.-ban *cliquet* „Mühlklappe, Klinke” (a 14. sz. óta ismerjük), *cliqueler* csörög, *clique* klikk, *claque* ütés, *claquet* „Mühlklappen”, s ezenkívül palatalizált alakok, mint *clicher* (ige), *cliché* (fn.); reims. *clič* kilincs (ezt, valamint a pikárd *klíké*-t nem kapcsolnám a ném. *Klinke*-hez). Lakat és kilincs jelentés szempontjából közel állanak egymáshoz (vö. *lakat* a fr. *loquet*-ből „kilincs” Melich i. h. 396. l.). A fr. *clinche*-t (nazalis *ē*-vel) a Dict. de Trévoux tartotta fenn s mindenesetre megelőző alakja a magy. *klēncs* > *klēncs* > *hēlēncs*

és *kiléncs*, *kiléncs* alakoknak. A fr. *clinche* pedig egy északi *klēnka*-nek félalkalmazkodása lehet az irodalmi franciához (az irod. nyelv palatális és a nyelvjárás orrhangzója), vagy talán keveredés: *cliche* + *clenche* = *klíč*; amint a Bárczy említette vallón *klíč* kétségtelenül ilyen kompromisszum eredménye.¹

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

Egynémely háborús kifejezés általános használatúvá vált, még pedig (többnyire az újságok nyelvén) nagyotmondó jelentéssel. *Összeomlik a vásár*, írja egyik diákom, arra értve, hogy délután már utazgatnak el a vásárosok s vége lesz a vásárnak. Akkor is a kérdések *pergőtüzében áll* valaki, ha két-három ember egyszerre kérdezi (s a kérdezők nem nők).

A tréfás -i képző mind gyakoribb lesz nyelvünkben. A *mozi* a hosszú mozgóképszínház szó helyett általános használatú. A tanárjelölt *alaphái* tesz, azután *szakizik*, végül *pedizik*. Így nevezvén rövidítve vizsgáit. A Szikszait Sziki-nek, a vásárcsarnoki vendéglőt *vásinak* nevezi. Bizonyosan a nevekben jelentkező (Sanyi, Eszti, Józsi, Misi, Pali, Pisti stb.) hatására.

(Sárospatak.)

GULYÁS JÓZSEF.

Jelentésváltozások mint tájszók. 1. *Hamar* a. m. korán. Pl.: Elmék. — Nő mēnj, hamar van még. 2. *Csapott, ütött* a. m. félszeg, gyengeelmű, hibás, buta. Pl.: De ütött vagy! — Olyan csapott ez a gyerek, akárhogy is mondom neki, nem érti.

(Bácsföldvár.)

BOCSÁRI KÁLMÁN.

Új könyvekből. A Világirodalom Anekdotakincsenek imént megjelent második kötetében olvasom egy Slezák-anekdotában, hogy a nagy művész az „*Italia koronája-rend* cavaliere-je“ lett. E rend, mint a szerkesztőtől értesülünk, a „*Corona d'Italia*“ lovagrend. Helyesen tehát így kell magyarul elnevezni: az *Italia koronarend lovagja*, mert mi sem mondjuk, hogy a Szent István rendje középkeresztese, hanem azt mondjuk: a Szent István-rend középkeresztese. Ugyane könyv 184. lapján van e szó *neki veselkedett*, abban az értelemben: neki-durálja magát, *sich einen Anlauf nehmen*. Valaki felolvas egy nagy névsort, közben hirtelen elakadt. „Nagyot nyelt. Hm. Ujból neki veselkedett“: s folytatja a névsort. E szó valóban ismert tájszó (l. Tsz.) s bár látszik, hogy jó nyelvérvék s nem modorosság sugallta, mégis inkább el kell kerülni népszerű tudományos munkában, mely a nagyközönségnek szól.

R. M.

Sorjáz (Nyr 52 : 64). *Ágai*, Hantok 268 : ... más színezésben sorjáztatja el; IMIT évk. 1995, 19 : ... hadd sorjáztaskam el; uo. 1906, 7 : ... sorjázotzatok előtte egy sereg rajzot; Mult és Jövő 1912, 5 : ... emlékeimből sorjáztatok el nehányat; Por és hamu, 193 : ... bő rovatokban sorjáztak el... előtte. — Mind csupa Ágai-idezet.

L. I.

¹ Az utolsó négy sorban az *ē*, *ī* betűk a megfelelő jelek hiánya miatt a nazális *ē*, *ī* hangokat jelölik.

A Nyelvőr dolgozótársainak szíves elnézését és türelmét kérjük, hogy beküldött cikkeik közlése késik. A Nyr. szűkre szabott terjedelme miatt maradt el egyelőre Barcsai Károlynak „Tallózások régi sorok között” c. s már az 51. évf. ban (94. l.) megkezdett közleményének folytatása, valamint Bebesi István „A mondatok jelentéstana” c. dolgozatának befejezése. Több beküldött könyv ismertetése is a jövő évfolyamra marad.

A Nyelvőr barátaihoz!

A mult év végén az akkori nyomdai és papírárakkhoz mérten is olcsón állapítottuk meg a Magyar Nyelvőr előfizetési árát. Azóta az árak az akkoriaknak csaknem húszszorosára emelkedtek s folytonosan további áremelkedéssel kell számolnunk. Ez az oka, hogy a **Nyelvőr előfizetési árát az 1924. évre 8000 koronában kellett megállapítanunk.**

Elemi, polgári és középiskoláknak 5000 K, tanároknak, tanítóknak és más közlísztviselőknak 4000 K kedvezményes árért küldjük a lapot, ha az előfizetési díjat 1924 január 31-ig közvetlenül a kiadóhivatal címére küldik.

1924 február 1-vel minden kedvezmény megszűnik s régi előfizetőink is csak a teljes előfizetési árért kaphatják a Nyelvőrt.

Könyvkereskedők csakis a teljes 8000 koronás előfizetési díjból kapnak 10% engedményt.

Kérjük a Nyelvőr barátait, támogassák lapunkat e mai nehéz viszonyok között, hogy hivatását tovább is teljesíthesse.

A MAGYAR NYELVŐR szerkesztő- és kiadóhivatala.

Budapest, IV. Ferenc József rakpart 27.

A kiadóhivatal értesítései. Az 1920, 1921, 1922 és 1923. évfolyamok ára egyenként 2000 K.

A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható.

Elmaradt számok pótlására vonatkozó kéréseket csakis az illető év folyamán és mindig csak a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A Nyelvőr legközelebbi száma 1924 február havában jelenik meg.

Az ETHIKA tudományterjesztő és könyvkiadó r. t.

TUDOMÁNYOS GYŪJTEMÉNY

címen új sorozatot indít. Ezek a kis terjedelmű füzetek egy-egy tudományos kérdés tárgyalásával vagy egy-egy költő, író vagy művész jellemzésével foglalkoznak.

Az első füzetek: 1. *Alexander Bernát.* Madách Imre. 2. *Vadász Elemér.* A varázsvessző. 3. *Trostler József.* Ujabb irányok a német irodalomtörténeti kutatásban. 4. *Balló Rudolf.* Mi a fotokémia? 5. *Herman Imre.* Bevezetés a pszichoanalízis gondolatkörébe. 6. *Bartucz Lajos.* A fajkérdés.

A GENIUS könyvkiadó r. t. kiadásában megjelent:

BALASSA JÓZSEF:

HELYES MAGYARSÁG

Megrendelhető a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.